

Skolelevs drogvanor 2014

CAN rapport 146

Anna Englund (red.)

Skolelevers drogvanor 2014

Anna Englund (red.)

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport nr 146

Stockholm 2014

Innehåll

Sammanfattning	9
Förord.....	15
Rapporten.....	16
Undersökningen	18
Urval och skolinformation.....	18
Fältarbete.....	19
Bortfall.....	20
Tvättning och antal enkäter i analyserna	26
Viktning.....	27
Svarens tillförlitlighet.....	27
Förändringar av formuläret	27
Alkohol.....	30
Alkoholkonsumenter	30
Den totala årliga volymen konsumerad alkohol.....	31
Intensivkonsumtion, andelen hög- och riskkonsumenter	35
Konsumtion av olika delmängder alkohol med fokus på hemtillverkad sprit och smuggelalkohol	40
Tobak	50
Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer.....	51
Rökning.....	52
Snusning.....	56
Total tobakskonsumtion	60
E-cigarettor	62
Vattenpipsrökning	64
Narkotika	66
Narkotikaerfarenhet	66
Användning av olika narkotiska preparat	69
Från vem kommer narkotikan?	71
Nätdroger	74
Användning och införskaffande.....	74
Sniffning/boffning.....	77
Dopning.....	81
Läkemedel.....	84
Konsekvenser av alkoholbruk.....	88
Utvecklingen	89
Problem som ungdomar uppgår.....	90

Regionala skillnader	93
Regionala variationer 1989–2013 i årskurs 9.....	93
Regionala skillnader 2012–2014.....	97
H-regioner.....	99
Spel om pengar	108
Socioekonomiska skillnader och droganvändning.....	116
Variabler och analysmetod	117
Resultat.....	119
Referenser.....	126

Bilaga 1: Formulär

Diagram

1.	Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. 1971–2014.....	31
2.	Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön (1977–1989 avser skattade värden). 1977–2014.	32
3a.	Andelen elever i årskurs 9 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 1991–2014.	41
3b.	Andelen elever i gymnasiets år 2 som druckit hemtillverkad sprit ("hembränt") och som druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2014.	41
4a.	Andelen rökare i årskurs 9 och i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1974–2014.	53
4b.	Andelen rökare i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig rökning) samt rökning totalt (daglig plus då och då). 2002–2014.	55
5a.	Andelen snusare i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 1974–2014.	57
5b.	Andelen snusare i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig snusning) samt snusning totalt (daglig plus då och då). 2002–2014.	59
6.	Andelen tobakskonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig tobaksanvändning) samt tobaksanvändning totalt (daglig plus då och då). 2002–2014.	61
7.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt e-cigarett någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 2014.	63
8.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som rökt vattenpipa någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 2014.	65
9.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt narkotika. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2014.	67
10.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som uppgett att de använt narkotika de senaste 30 dagarna (endast cannabis 1986–1997) respektive fler än 20 gånger. 1971–2014.	68
11.	Erfarenhet av olika narkotikasorter bland elever som använt narkotika i årskurs 9 respektive gymnasiets år 2. 2014.	70
12.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt nätdroger någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 2014.	75
13.	Andelen elever i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 som någon gång sniffat. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2014.	78

14.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt anabola steroider någon gång, senaste 12 månaderna respektive senaste 30 dagarna. Procentuell fördelning efter kön. 2014.....	82
15.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande medel utan recept, efter kön. 1989–2014.....	85
16.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte, efter kön. 1989–2014.....	86
17.	Problemindex för elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Fördelning efter kön. 2000–2014.....	89
18.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som angett att de gått tillbaka varje gång eller nästan varje gång för att en annan dag vinna tillbaka pengar de förlorat, de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2005–2012.....	112
19.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som angett att de någon gång känt att de måste spela för mer och mer pengar, de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning efter kön. 2005–2012.	112
20.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som angett att de spelar för mer än 300 kronor per månad. Procentuell fördelning efter kön. 2000–2012.....	113
21.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som angett att de (senaste 12 månaderna) spelat om pengar, känt att de måste spela för mer och mer pengar samt andel som ljugit om hur mycket pengar de spelat för inför familj eller vänner. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2014.	114

Tabeller

A.	Antal skolor i respektive stratum. 2014.....	18
B1.	Klassbortfall, andel elever som inte deltagit i de medverkande klasserna i procent samt antal bearbetade formulär i årskurs 9. 1971–2014.	21
B2.	Klassbortfall, andel elever som inte deltagit i de medverkande klasserna i procent samt antal bearbetade formulär i gymnasiet år 2. 2004–2014.	22
C.	Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall. Bortfall på klassnivå i procent. Årskurs 9 och gymnasiet år 2. 2014.	22
D1.	Bortfallet på klassnivå uppdelat på huvudman. Årskurs 9. Procent. 2014.	23
D2.	Bortfallet på klassnivå uppdelat på huvudman. Gymnasiet år 2. Procent. 2014.	23
E1.	Bortfallet på klassnivå uppdelat på årskursens storlek. Årskurs 9. Procent. 2014.	24
E2.	Bortfallet på klassnivå uppdelat på årskursens storlek. Gymnasiet år 2. Procent. 2014.	24
F.	Individbortfall fördelat på bortfallsorsak. Årskurs 9 och gymnasiet år 2. Procent. 2014.	25
G.	Antal elever i bruttourvalet samt antal inkomna, bortsorterade och bearbetade formulär. Årskurs 9 och gymnasiet år 2. 2014.	26
H1.	Uppskattad årskonsumtion av respektive alkoholdryck och totalt i årskurs 9, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 1989–2014.	34
H2.	Uppskattad årskonsumtionen av respektive alkoholdryck och totalt i gymnasiet år 2, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2004–2014.....	35
I1.	Andelen elever i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2014.....	37
I2.	Andel elever i gymnasiet år 2 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2014.....	39
J1.	Andelen elever som under de senaste 12 månaderna druckit hembränt, smuggelsprit, smuggelöl och olika kombinationer av illegal alkohol. Procentuell fördelning efter kön. Årskurs 9. 1997–2014.....	44
J2.	Andelen elever som under de senaste 12 månaderna druckit hembränt, smuggelsprit, smuggelöl och olika kombinationer av illegal alkohol. Procentuell fördelning efter kön. Gymnasiet, år 2. 2004–2014.	45

K1.	De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever i årskurs 9 som druckit alkohol de senaste 12 månaderna. 2012–2014.	46
K2.	De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever i gymnasiets år 2 som druckit alkohol de senaste 12 månaderna. 2012–2014.	47
L.	Skattad fördelning mellan registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2014.	48
M.	”Från vem/vilka har du fått tag på narkotika?”. Procentuell fördelning bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt narkotika, fördelat på hur många gånger man använt narkotika. 2014.	72
N.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som upplevt olika typer av problem i samband med alkoholkonsumtion, de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning bland dem som druckit alkohol senaste 12 månaderna. 2014.	91
O1.	Drogvanor bland elever i årskurs 9 i olika regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.	104
O2.	Drogvanor bland elever i gymnasiets år 2 i olika regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.	105
P1.	Drogvanor bland elever i årskurs 9 i olika H-regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.	106
P2.	Drogvanor bland elever i gymnasiets år 2 i olika H-regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.	107
Q.	Deskriptiv information på skolklassnivå om årskursens genomsnittliga meritvärde, föräldrars utbildningsnivå och utländsk bakgrund. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.	118
R.	Regressionsmodeller för alkoholkonsumtion efter bakgrundsvariabler. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.	121
S.	Regressionsmodeller för rökning efter bakgrundsvariabler. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.	122
T.	Regressionsmodeller för andelen elever som använt narkotika de senaste 12 månaderna, efter bakgrundsvariabler. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.	123

Sammanfattning

I denna rapport redovisas resultat från de årliga drogvaneundersökningar som genomförs i årskurs 9 och gymnasiet år 2. Undersökningen i nian har genomförts sedan 1971, vilket gör det till en av de längst pågående undersökningsserierna i världen, medan gymnasieundersökningen på börjades 2004 och därmed är inne på sitt andra årtionde.

Som en del i uppdraget att följa drogutvecklingen har CAN haft ansvaret för skolundersökningen sedan 1986. Från 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Undersökningarnas syfte är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanorna och att studera skillnader mellan olika grupper. Årets datainsamling har, liksom tidigare år, genomförts under perioden mars–april i form av anonyma individuella enkäter ifyllda gruppvis i klassrummen i ett riksrepresentativt skolorval.

Bortfallet på klassnivå uppgick till ca 18 % i båda årskurserna. En analys av detta bortfall visar att de eventuella effekterna på resultaten torde vara ytterst begränsade. Det individuella bortfallet var 15 % i årskurs 9 medan motsvarande siffra i gymnasiet var 18 %. Undersökningen år 2014 omfattar 4 932 bearbetade enkäter i årskurs 9 och 3 839 bearbetade enkäter i gymnasiet år 2.

I rapporten redovisas resultat kring användning av alkohol, tobak, narkotika, sniffrings- och dopningsmedel samt läkemedel och de problem eleverna uppgett att de råkat ut för i samband med alkoholkonsumtion. Dessutom redovisas resultat uppdelat på regioner följt av frågor om spelande om pengar. Avslutningsvis redogörs för samband mellan socioekonomiska skillnader på skolnivå relaterat till substansanvändning.

Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 har sjunkit under 2000-talet. I årets undersökning svarade 43 % av pojkarna och 50 % av flickorna i årskurs 9 att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. Motsvarande värden i gymnasiet år 2 var 76 respektive 82 %. I båda årskurserna klassificeras alltså fler flickor som alkoholkonsumenter jämfört med pojkar.

Alltsedan mitten av 2000-talet har årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) varit nedåtgående bland pojkar i årskurs 9. Bland flickorna i samma årskurs förefaller nedgången ha avtagit något. I gymnasiet år 2 har nivåerna sjunkit kraftigt sedan 2006. Bland pojkar i denna årskurs uppgick nivån till 4,3

liter ren alkohol 2014, vilket innebar ett något högre värde jämfört med föregående år. Bland flickorna i gymnasiet år 2 var nivån densamma som år 2013, närmare bestämt 2,7 liter. Andelen hög-, risk- och intensivkonsumenter av alkohol följer samma nedåtgående trend. Sammantaget visar årets siffror på i stort sett oförändrade historiskt sett låga nivåer.

Eleverna får uppge den konsumerade alkoholens ursprung. Då mängden alkohol som druckits vägt in har beräkningar gjorts för att skatta hur stor andel som utgjorts av registrerad (t.ex. från Systembolaget eller restaurang) visavi oregistrerad alkohol (t.ex. hemtillverkad alkohol eller införd från utlandet). Lägst andel alkohol från registrerade källor uppmättes bland pojkar i årskurs 9 (53 %) medan flickor i gymnasiet år 2 stod för den högsta andelen registrerad alkohol (71 %). Gymnasieeleverna uppgav högre andelar registrerad alkohol jämfört med elever i årskurs 9, något som förklaras av att möjligheterna för 17–18-åringar att få tillgång till registrerad alkohol är högre jämfört med elever i 15–16-årsåldern.

Eleverna tillfrågas om de upplevt olika problem i samband med att ha druckit alkohol. Med hjälp av ett index över den sammanlagda problembördan framgår att denna minskat sedan år 2000 i årskurs 9 respektive 2004 i gymnasiet år 2. En något högre problemandel kan dock observeras under 2014 för eleverna i årskurs 9 samt för gymnasieflickorna, jämfört med 2013. Bland gymnasiepojkarna kan dock inget eventuellt tredebrott skönjas. Det oftast uppgivna problemet i årskurs 9 var att ha förstört saker eller kläder. I gymnasiet var det vanligaste problemet att ha råkat i gräl. Större andelar uppger negativa konsekvenser av alkoholbruk i gymnasiet jämfört med årskurs 9, vilket är naturligt med tanke på att gymnasieeleverna har en högre alkoholkonsumtion.

Skolundersökningens tobaksdata pekar på kraftigt minskad tobakskonsumtion bland niondeklassaren under 2000-talet. Minskningen gäller såväl den mer frekventa (dagliga eller nästan dagliga) användningen av cigaretter och snus som användning över huvud taget. Liksom i tidigare undersökningar, var det i årets undersökning fler flickor än pojkar som rökte, medan pojkarna å sin sida snusade i större utsträckning. Då det gäller den sammanlagda andelen tobaksconsumenter låg nivåerna därmed nära varandra.

I gymnasiet går det inte att se samma utveckling med en minskad tobaksanvändning. Under perioden har minskningar under enstaka år följts av ökningarna i motsvarande omfattning åren därpå. Tobaksanvändningen bland gymnasieelever kan därmed sammanfattas som relativt konstant under 2000-talet. Beträffande rökning har andelen gymnasiepojkarna som röker till och med ökat. I de två senaste undersökningarna syns emellertid en minskad andel rökare bland flickorna vilket innebär att nivån av rökning, för första gången, är ungefär densamma bland pojkarna som bland flickorna i gymnasiet år 2. Då snusning under hela perioden varit betydligt vanligare bland pojkar än bland flickor

i gymnasiet, är andelen tobakskonsumenter totalt numera på en klart högre nivå bland pojkarna än bland flickorna.

År 2014 efterfrågades även användning av e-cigarett. Mellan 20–25 % av eleverna i årskurs 9 respektive gymnasiets år 2 svarade att de någon gång använt e-cigarett. Användningen av vattenpipa i årskurs 9 ligger på samma nivå som för e-cigarett medan närmare hälften av gymnasieeleverna uppgav att de använt vattenpipa.

Sedan mitten av 1990-talet har andelen i årskurs 9 som svarat att de någon gång använt narkotika varierat mellan 5–10 %. År 2014 uppgav runt 8 % av eleverna detta. I gymnasiet ökade andelen som uppgivit livstidsprevalens av narkotika fram till 2010, men därefter har nivån planat ut (runt 17 %). I gymnasiet är nivåerna därmed dubbelt så höga jämfört med årskurs 9. Det är vanligare att pojkar uppger narkotikaerfarenhet jämfört med flickor, i synnerhet vad gäller mera omfattande narkotikaanvändning.

De senaste tre åren har eleverna fått besvara frågor om så kallade nätdroger. Totalt sett var det år 2014 2 % i årskurs 9 och 4 % i gymnasiets år 2 som svarade att de någon gång använt en nätdrog. Andelen flickor som använt nätdroger är densamma i gymnasiet som i årskurs 9 medan gymnasiepojkarna använt nätdroger i dubbelt så hög omfattning jämfört med pojkarna i nian, vilket förklarar det högre totala värdet i gymnasiet. Spice eller liknande rökmixar är den vanligaste preparatgruppen. Rimligtvis sker införskaffandet av nätdroger på samma sätt som för till exempel cannabis eller alkohol, det vill säga genom kompisar eller bekanta, då det är få elever som uppger att de köpt nätdroger på egen hand.

Erfarenhet av sniffning/boffning uppgavs av ca 5 % bland både niondeklassare och gymnasieelever i 2014 års undersökning. I båda årskurserna är det något vanligare bland pojkar än bland flickor att någon gång ha sniffat/boffat. En förklaring till de liknande prevalenserna i årskurs 9 och gymnasiet är att få elever debuterar med sniffning/boffning efter högstadiet.

Vad det gäller dopning har erfarenheten av anabola androgena steroider (AAS) legat på en relativt konstant och låg nivå de senaste 20 åren i årskurs 9 och sedan 2004 i gymnasiets år 2. År 2014 svarade någon procent eller färre att de använt AAS de senaste 12 månaderna.

I formuläret ingår frågor kring icke-läkarföreskriven användning av narkotikaklassade läkemedel såsom sömnmedel och lugnande medel av bensodiazepintyp. Sammanfattningsvis kan sägas att sådan användning ökat något över tid. Något som å andra sidan minskat är att kombinera alkohol med olika läkemedel (både receptbelagda och receptfria) i berusningssyfte. I årskurs 9 inleddes nedgången redan i mitten av 1990-talet.

I 2013 års rapport undersöktes regionala skillnader åren 1989–2013 och dessa sammanfattas i årets rapport. Med hjälp av tvåårsmedelvärden framkom att Skåne, Södra Sverige och Stockholm turades om att uppvisa högst värden beträffande alkoholkonsumenter, årskonsumtionens volym, förekomst av intensivkonsumtion, erfarenhet av smugglad alkohol, daglig rökning, användning av narkotika samt lust att prova narkotika.

Generellt var drogvanorna minst omfattande i Norra Sverige, men med två tydliga undantag: Dagligs nysning samt att ha druckit hemtillverkad sprit var betydligt vanligare där än i andra regioner, och för dessa två beteenden uppmättes de lägsta nivåerna i Stockholm och Skåne. Samtliga regioner följde i stort sett utvecklingen för det nationella medelvärdet. De simultana förändringarna mellan regionerna, låt vara på olika nivåer, visar på en viss homogenitet bland landets ungdomar. Oavsett var i landet man bor så följs till stor del upp- och nedgångar i drogvanorna åt.

Utöver detta redovisas även ett aktuellt treårsmedelvärde för åren 2012–2014, dels med samma regionindelning som ovan men även en indelning baserad på befolkningstätheten (så kallade H-regioner). Sammanfattningsvis visar dessa resultat mest omfattande alkoholvänor i Skåne och Södra Sverige. Högst andel narkotikaerfarna elever återfanns i Stockholm eller Skåne. Eleverna i Norra Sverige stod normalt för mindre omfattande drogvanor, bortsett från nysning. För H-regionerna framkom att det är allra vanligast med narkotikaerfarenhet i storstäderna Stockholm, Malmö och Göteborg medan nysning tvärtom ökar med avtagande befolkningstäthet.

I skolundersökningen förekommer även frågor om elevernas spelande om pengar. Sett till olika spelformer har andelen som spelat om pengar oftare än en gång i månaden minskat bland pojkar och bland flickor legat på lägre men i princip stabila nivåer under perioden 2005–2012 oavsett årskurs. Spelandet om pengar via Internet vad det gäller poker eller casino har minskat, dock har övriga spel om pengar på Internet ökat för såväl båda könen som årskurserna perioden 2005–2012.

Indikatorer på mer problematiskt spelande så som att återvända för att vinna tillbaka pengar man förlorat, att vilja spela om mer och mer pengar samt att spela för över 300 kronor i månaden visar på minskade eller oförändrade nivåer. Det är vanligare bland pojkar att spela om pengar jämfört med flickor men företeelsen är många gånger lika vanlig i nian som i gymnasiet.

För att närmre undersöka förhållandet mellan socioekonomiska skillnader och hälsorelaterade beteenden studerades det i vilken utsträckning föräldrars utbildning, genomsnittligt meritvärde och andelen elever med utländsk bakgrund har ett samband med elevernas alkoholkonsumtion, rökning och narkotikaan-

vändning i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Sambanden studerades på aggregerad nivå, vilket innebär att klassernas genomsnittliga svar relateras till genomsnittliga egenskaper för årskursen i respektive skola.

I årskurs 9 fanns inga signifikanta samband mellan andelen högutbildade föräldrar och någon av de undersökta konsumtionsvariablerna. Däremot framkom vissa signifikanta samband med övriga testade bakrundsvariabler. Till exempel tenderar andelen alkoholkonsumenter i nian att vara lägre i klasser som tillhör skolor med en högre andel elever med utländsk bakgrund men högre i klasser som tillhör skolor med högre genomsnittliga meritpoäng hos eleverna.

I gymnasieklasser tillhörande skolor med större andel högutbildade föräldrar var den genomsnittliga konsumtionsnivån, andelen intensivkonsumenter och andelen elever som upplevt minst ett alkoholrelaterat problem signifikant lägre. Vidare visade resultaten att klasser i skolor med en högre andel elever med utländsk bakgrund tenderar att ha mindre omfattande alkoholvanor. Resultaten pekar även på att daglig rökning är mindre vanligt förekommande i klasser som tillhör gymnasieskolor med en högre andel högutbildade föräldrar och med en högre andel elever med utländsk bakgrund. Andelen elever med årsaktuell narkotikaerfarenhet skiljde sig enbart beträffande utländsk bakgrund och resultatet indikerar att skolor med en högre andel elever med utländsk bakgrund tenderar att ha färre elever som använt narkotika senaste året.

Ovanstående analys har gjorts för första gången och kan utvecklas ytterligare. CAN avser exempelvis att i efterhand föra in denna typ av uppgifter i historiska data liksom att titta närmare på eventuella variationer i drogvanorna exempelvis gällande inriktning på gymnasieprogram. Även frågorna gällande spel om pengar kommer att bearbetas mera på djupet framöver. Ytterligare en nyhet med årets rapport är hänvisningar till den tabellbilaga i Excelformat som finns fritt tillgänglig på www.can.se, och innehåller över 100 olika tabeller.

Förord

Ungdomars användning av olika typer av droger är av stort intresse i den politiska och massmediala debatten. Många länder genomför därför undersökningar om ungdomars konsumtion av alkohol och narkotika. Ofta ingår också frågor om tobak och sniffning. Den serie av årliga drogvaneundersökningar i årskurs 9 som genomförts i Sverige har pågått sedan 1971 och är därmed den längst pågående undersökningsserien i världen.

Som en del i CAN:s uppdrag att följa drogutvecklingen i landet, överfördes ansvaret för skolundersökningarna från Skolöverstyrelsen till CAN 1985. Sedan år 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Undersökningarnas syfte är i första hand att belysa utvecklingen av drogvanorna och att studera skillnader mellan olika grupper.

Den här rapporten har föregåtts av ett viktigt och ibland mödosamt arbete med att kvalitetssäkra data från 1989 och framåt. Arbetet har i vissa fall varit av närmast arkeologisk karaktär men har lett till nya och bättre möjligheter att analysera CAN:s tämligen unika data.

Föreliggande rapport är en fortsättning på det utvecklingsarbete som påbörjades för några år sedan i och med 2012 års rapport. Även i år har de olika kapitlen skrivits av olika författare som valt lite olika upplägg och angreppssätt. Tanken är att varje kapitel ska bära sig själv och i sig vara en spännande läsning. Vår förhoppning är att detta gör rapporten mer tilltalande och intressant. Utöver att vi följer användningen av de preparat som efterfrågas i enkäten har vi i år valt se närmare på i vilken utsträckning det förekommer socioekonomiska skillnader i rökning, alkoholkonsumtion och narkotikabruk bland skolklasserna i CAN:s undersökningar. Ett annat område som för första gången redovisas är spelandet för pengar både med avseende på omfattning (andelen elever) och trender.

Avslutningsvis vill vi på CAN skänka ett stort tack till alla de elever och deras lärare som genom åren delat med sig av sin tid och sitt engagemang genom att besvara enkäten och därmed också möjliggjort den här rapporten.

Stockholm i november 2014

Håkan Leifman
Direktör CAN

Rapporten

Rapporten är indelad i kapitel utifrån substans eller ämnesområde. I det inledande kapitlet redogörs för hur undersökningen har genomförts samt att vissa metodologiska kommentarer ges. I detta kapitel görs även en deskriptiv analys av bortfallet på klassnivå.

Därefter följer ett kapitel som beskriver alkoholvanorna, författat av Håkan Leifman. I kapitlet *Tobak* skriver Clara Henriksson om tobaksvanor. Sedan följer kapitlen *Narkotika*, *Nätdroger*, *Sniffning*, *Dopning och Läkemedel*. Ulf Guttormsson beskriver användningen av dessa substanser bortsett från kapitlet om *Sniffning* där Siri Thor skriver om denna förekomst bland skolungdomar. Anna Englund har skrivit kapitlet *Konsekvenser av alkoholbruk* och i detta beskrivs förekomsten av de problem ungdomar råkar ut för i samband med alkoholkonsumtion.

I kapitlet *Regionala skillnader* beskrivs den regionala utvecklingen för alkohol, tobak och narkotika. Detta kapitel är skrivet av Siri Thor och Anna Englund. I år redovisas även resultat från CAN:s frågor om spelande om pengar, detta görs i kapitlet *Spel om pengar* som är författat av Johan Svensson. Avslutningsvis har Jonas Landberg och Nina Sommerland sammanställt kapitlet *Socioekonomiska skillnader och droganvändning*, vilket handlar om substansbruk utifrån ett antal bakgrundsvariabler på skolnivå. Redaktör för rapporten har Anna Englund varit.

Nedan beskrivs olika begrepp och facktermer som förekommer i rapporten. Två begrepp som används synonymt är drog(er) och substans(er). Båda används som samlingsnamn för de preparat/medel som tas upp, t.ex. alkohol, narkotika, tobak och sniffning. När det gäller flertalet övriga begrepp som används i rapporten förklaras dessa närmare i anslutning till de aktuella textavsnitten.

I de tabeller som redovisas i rapporten används följande beteckningar:

- Uppgift kan inte förekomma (pga. att årskursen ej ingått i undersökningen eller frågan ej ställts).
- .. Uppgiften är för osäker för att återges eller kan ej hittas.
- Ingen frekvens (dvs. ingen elev har angett svarsalternativet).
- 0,0 Procenttal avrundat till 0 (dvs. svarsalternativet har angetts av minst en elev men av mindre än 0,05 % i respektive grupp).

- * Anger att sambandet är signifikant på 95 % säkerhetsnivå.
- ** Anger att sambandet är signifikant på 99 % säkerhetsnivå.
- *** Anger att sambandet är signifikant på 99,9 % säkerhetsnivå.

Materialet presenteras i de allra flesta fallen uppdelat på kön och årskurs. Normalt redovisas procenttal beräknade på samtliga elever i respektive grupp, inklusive de elever som inte svarat på frågan. Internbortfallet ingår alltså i nämnaren då procentandelarna beräknas, dessa redovisas som "Ej svar". Detta har dock en ytterst marginell betydelse eftersom det interna bortfallet normalt ligger på en konstant låg nivå. Eventuella avvikelser från detta påtalas i förekommande fall i texten.

Från och med år 2013 redovisas resultaten från skolundersökningarna i en tabellbilaga i digitalt format på www.can.se. Vid hänvisning till tabeller med nummer är det den digitala tabellbilagan på nätet som avses. Tabeller i texten är försedda med bokstäver och kommer i alfabetisk ordning.

Undersökningen

I det här kapitlet beskrivs hur undersökningen har genomförts, vidare ges en beskrivning av bortfallet, möjliga felkällor och händelser under datainsamlingen som kan ha haft betydelse för svarsfrekvensen. Även vissa större förändringar av formuläret redogörs för. För den som vill läsa mer om skolundersökningarnas genomförande hänvisas till *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013).

Urval och skolinformation

CAN:s årliga skolundersökning genomförs som en urvalsundersökning i årskurs 9 och i år 2 på gymnasiet. Urvalet som görs i två steg består av 300 skolor i varje årskurs som dras av Statistiska centralbyrån (SCB). Det slumpmässiga urvalet dras proportionellt mot skolornas elevantal i årskursen. I det andra steget i urvalsprocessen dras en klass i varje skola efter samma proportionalitetsprincip, vilket görs av CAN.

Varje år är det ett fåtal skolor som kommer med i ramen som inte skulle ha varit med, exempelvis för att skolan lagts ned eller liknande. Av den anledningen måste urvalsramen korrigeras något varför antalet skolor i slutändan blir något lägre än 300. Sedan 2001 är urvalet stratifierat i sex landsdelar konstruerade utifrån län. Utformningen av de sex stratum framgår av tabell A. Förfarandet med stratifieringen görs för att översampla länskluster med få invånare, i syfte att erhålla tillräckligt stora elevunderlag för att också kunna redovisa resultat från stratum med få invånare.

Tabell A. Antal skolor i respektive stratum. 2014.

Stratum	2014
1 Stockholm	50
2 Västra Götaland	50
3 Skåne	50
4 Jönköping, Kronoberg, Kalmar, Gotland, Blekinge, Halland	50
5 Uppsala, Södermanland, Östergötland, Värmland, Örebro, Västmanland, Dalarna, Gävleborg	50
6 Västernorrland, Jämtland, Västerbotten, Norrbotten	50

I samband med 2014 års urval gjordes en kompletterande beställning med ett antal bakgrundsvariabler på skolnivå. Bland den nya bakgrundsinformation finns bland annat den genomsnittliga meritpoängen i en skolas årskurs. Meritpoängen är en sammanställning av elevens betyg (A–F) i de olika ämnena. Det maximala meritvärdet en elev kan få i årskurs 9 är 340 poäng. I gymnasiet år 2 är 22,5 det högsta meritvärdet. I årskurs 9 fanns det även information om andelen elever i årskursen med gymnasiebehörighet, det vill säga med godkänt betyg i matematik, svenska och engelska.

Vidare finns uppgifter om andelen elever som uppnått behörighet till gymnasieprogram indelade i naturvetenskaplig, samhällsvetenskaplig, estetisk eller praktisk inriktning. I gymnasiet år 2 finns även information för varje medverkande klass om huruvida eleverna gick ett teoretiskt eller praktiskt inriktat gymnasieprogram. Värt att tänka på är dock att dessa respektive inriktningar innehåller flera olika typer av gymnasieprogram som kan skilja sig mycket från varandra sett till demografisk sammansättning.

Ytterligare skolinformation som samlats in är huvudmannatyp, det vill säga huruvida skolan ägdes av en fristående eller kommunal huvudman. Även information om antalet elever i årskursen respektive utvald klass har noterats.

Det finns även information tillgänglig om andelen elever i en årskurs som hade minst en förälder med eftergymnasial utbildning, här baserat på siffror från SCB:s utbildningsregister. Eftergymnasial utbildning definieras som minst en fullföljd och godkänd eftergymnasial utbildningstermin. Förutom utbildningsrelaterad bakgrundsinformation finns numer även uppgifter om andelen elever med utländsk bakgrund. Utländsk bakgrund definierades i det här fallet som att eleven själv eller att båda elevens föräldrar var födda utanför Sverige.

Fältarbete

Liksom tidigare år genomfördes 2014 års datainsamling mellan elevernas sport- och påsklov. För årets undersökning innebar detta att enkäten företrädesvis skulle besvaras under vecka 12. De klasser som inte hade möjlighet till detta fick istället besvara enkäten under vecka 11 och som längst fram till och med vecka 15 i årskurs 9 och mitten av vecka 18 i gymnasiet år 2. Innan enkätformulären skickades ut informerades rektorerna på de skolor som skulle delta om undersökningens syfte och genomförande.

Enligt CAN:s instruktioner skulle formulären besvaras i klassrummen under skrivningsliknande förhållanden. För att elevernas anonymitet ska vara skyddad fick eleverna själva stoppa formuläret i ett kuvert som de sedan klistrade igen. De skulle även informeras om att deras svar endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas, liksom att

medverkan inte var obligatorisk. Eleverna informeras om att de kan avstå medverkan genom att lägga enkäten ofyllt i svarskuvertet.

På grund av ett fel i en formel i CAN:s klassurvalsfil skickades för få enkäter till ett antal klasser i gymnasiet år 2. Kompletterande enkäter samt information om det inträffade skickades ut dagen efter att det första utskicket gjordes. Det var dock fem klasser som inte väntat på det kompletterande utskicket utan endast lät en del av klassen besvara enkäten. Utöver dessa fem hade fyra klasser besvarat enkäten i två omgångar. I dessa fall har CAN kontrollerat att det inte är samma elever som besvarat enkäten två gånger.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, det vill säga de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte gjorde det. I skolundersökningar finns i regel två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av eleverna i de klasser som av olika skäl inte deltog i undersökningen och den andra av de elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen.

Bortfallet av hela klasser har ökat något sedan 1990-talet, varför antalet elever i undersökningen minskat. Detta problem kan troligen, helt eller delvis, härledas till att skolor belastas med allt fler undersökningar. För att försöka reducera bortfallet lades extra tid på att kontakta och påminna de skolor som inte inkommit med svar mot slutet av datainsamlingsperioden.

Bortfallet över tid, dvs. klassbortfallet, andel elever som inte deltagit i undersökningen och bastalen för respektive år redovisas i tabellerna B1 och B2 nedan.

Tabell B1. Klassbortfall ^{a)}, andel elever som inte deltagit i de medverkande klasserna ^{b)} i procent samt antal bearbetade formulär i årskurs 9. 1971–2014.

Åk 9	Klassbortfall	Elever som ej deltagit	Bearbetade formulär	
	%	%	Pojkar	Flickor
1971	..	12	1 914	1 921
1972	..	15	3 089	2 996
1973	..	14	2 789	2 996
1974	..	14	2 352	2 282
1975	..	14	2 087	2 130
1976	..	15	2 151	1 985
1977	..	15	3 096	2 938
1978	..	16	4 734	4 809
1979	..	13	4 630	4 729
1980	..	14	4 977	4 964
1981	..	12	4 827	4 669
1982	..	14	2 599	2 547
1983A	..	14	833	808
1983B	..	13	825	796
1984	..	14	16 832	15 987
1985	..	14	795	707
1986	..	12	2 942	2 878
1987	..	11	2 958	2 820
1988	..	14	2 722	2 708
1989	..	13	2 863	2 851
1990	..	13	3 019	2 958
1991	..	14	2 980	2 903
1992	..	13	3 000	2 851
1993	..	10	3 024	2 880
1994	..	10	2 919	2 949
1995	..	12	2 827	2 750
1996	..	11	3 071	2 956
1997	..	11	2 935	2 748
1998	..	13	2 760	2 695
1999	11	14	2 683	2 515
2000	8	14	2 598	2 692
2001	7	15	2 796	2 773
2002	4	15	2 726	2 623
2003	8	14	2 667	2 559
2004	9	15	2 661	2 753
2005	13	15	2 688	2 684
2006A	20	15	2 487	2 403
2007	12	17	2 752	2 550
2008	15	16	2 480	2 404
2009	15	15	2 584	2 608
2010	17	16	2 329	2 500
2011	18	17	2 333	2 299
2012A	18	16	2 332	2 208
2012B	18	16	2 417	2 461
2013	12	15	2 594	2 490
2014	17	15	2 579	2 342

a) Bortfallet av hela klasser redovisas från och med 2014 inklusive tekniskt bortfall. Åren dessförinnan har detta hanterats på olika sätt.

b) Individbortfallet beräknas utifrån elevfrånvaron i de medverkande klasserna som rapporterats av läraren genom en så kallad klassrapport och inkluderar elever som avstått ifrån att delta.

Tabell B2. Klassbortfall ^{a)}, andel elever som inte deltagit i de medverkande klasserna ^{b)} i procent samt antal bearbetade formulär i gymnasiets år 2. 2004–2014.

Gy 2	Klassbortfall	Elever som ej deltagit	Bearbetade formulär	
	%	%	Pojkar	Flickor
2004	16	17	2 246	2 248
2005	13	18	2 231	2 311
2006A	23	14	1 841	1 931
2007	17	18	2 046	2 257
2008	30	17	1 846	2 137
2009	24	17	1 964	2 108
2010	24	17	2 099	1 837
2011	29	19	1 786	1 810
2012A	24	20	1 664	1 691
2012B	24	20	1 805	1 942
2013	13	19	2 112	2 196
2014	19	18	1 924	1 900

a) Bortfallet av hela klasser redovisas från och med 2014 inklusive tekniskt bortfall. Åren dessförinnan har detta hanterats på olika sätt.

b) Individbortfallet beräknas utifrån elevfrånvaron i de medverkande klasserna som rapporterats av läraren genom en så kallad klassrapport och inkluderar elever som avstått ifrån att delta.

Tabell C. Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall. Bortfall på klassnivå i procent. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal klasser i urvalet	298	290
Antal klasser som ej deltagit	46	45
Tekniskt bortfall, antal	5	10
Bortfall på klassnivå	17,1 %	19,0 %

I år var klassbortfallet något större jämfört med förra årets undersökning. I årskurs 9 uppgick bortfallet av hela klasser till 17,1 % jämfört med 11,7 % år 2013. Bland klasserna i gymnasiet uppgick bortfallet i 2014 års undersökning till 19,0 %. År 2013 var bortfallet på klassnivå i gymnasiet 12,5 %. Årets bortfall på klassnivå framgår även av tabell C. De klasser som kategoriserats som tekniskt bortfall är klasser som genomfört undersökningen men inte följt CAN:s anvisningar, exempelvis genom att de inte använt individuella svarskuvert eller att de besvarat enkäten efter att svarsperioden gått ut.

I årets undersökning var det alltså ett något högre bortfall i gymnasiets år 2 jämfört med i årskurs 9. Klassbortfallet i gymnasiet har sannolikt större betydelse för resultaten än i årskurs 9 eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper, medan klasserna i årskurs 9 är mer heterogena.

Om de klasser som inte svarade på enkäten utmärker sig på något särskilt sätt kan detta ha betydelse för resultatens representativitet. Nedan beskrivs bortfallet utifrån de variabler på skolnivå som levererades i samband med årets urval.

Sett till uppgifterna om årskursens genomsnittliga meritvärde (betyg), andelen elever med utländsk bakgrund samt andelen med minst en förälder med eftergymnasial utbildning testades huruvida det fanns ett samband mellan ovanstående faktorer och om en klass svarat på enkäten. Analysen genomfördes med hjälp av korstabeller. Då sambandet mellan dessa variabler och huruvida en klass (skola) deltagit i undersökningen testades framkom dock inga signifikanta skillnader, varken för gymnasiet eller årskurs 9.

Sambandet mellan skolans huvudman och huruvida klassen svarade på enkäterna visas i tabellerna D1 och D2. I årskurs 9 framkom inget signifikant samband, men i gymnasiets år 2 var det bland friskolorna en signifikant lägre andel som svarade på enkäten (73 % jämfört med 85 % av klasserna i de kommunala skolorna) I dessa fall genomfördes signifikanstesterna med hjälp av Chi²-tester.

I gymnasiet var det alltså ett signifikant högre klassbortfall av friskolor. Samtidigt var andelen fristående gymnasieskolor i bruttourvalet 30 % medan andelen i nettourvalet, alltså bland de skolor som svarade, uppgick till 27 %. Även om signifikant färre gymnasieskolor deltog innebar det inte någon stor sänkning av representationen. Om friskolorna deltar i lägre grad för att de medvetet avstår eller helt enkelt har mindre väl utvecklade rutiner för sådant deltagande är inte känt.

Tabell D1. Bortfallet på klassnivå uppdelat på huvudman. Årskurs 9. Procent. 2014.

Åk 9	Fristående skolor	Kommunala skolor	Totalt
Svarande klasser (n=247)	77,4	84,1	82,9
Ej svarande klasser (n=51)	22,6	15,9	17,1
Totalt	100	100	100

Tabell D2. Bortfallet på klassnivå uppdelat på huvudman ^{a)}. Gymnasiets år 2. Procent. 2014.

Gy 2	Fristående skolor	Kommunala skolor	Totalt
Svarande klasser (n=235)	72,7	84,7	81,0
Ej svarande klasser (n=55)	27,3	15,3	19,0
Totalt	100	100	100

a) Sambandet är statistiskt säkerställt ($p < 0.05$).

Vid undersökningen av sambandet mellan antalet elever i en årskurs ("skolstorlek") och om klassen deltog uppvisades ett signifikant samband för årskurs 9. Svarsfrekvensen var högre bland skolor där årskursen bestod av förhållandevis många elever. I gymnasiet framkom dock inget signifikant samband avseende storleken på den aktuella årskursen. I dessa fall användes sambandsmättet Gamma för att genomföra signifikanstesterna.

För gymnasiet testades även om det fanns en snedfördelning i bortfallet sett till om klassen tillhörde ett program med praktisk eller teoretisk inriktning men detta gav inga signifikanta skillnader i medverkan.

Sammantaget kan det således konstateras att klassbortfallet tenderade att vara slumpmässigt avseende följande skolegenskaper:

- Föräldrars utbildningsnivå
- Utländsk bakgrund
- Elevernas meritvärde
- Inriktning på gymnasieprogram

I gymnasiets år 2 var det färre skolor med enskild huvudman som deltog och i årskurs 9 var det högre bortfall i skolor där färre elever gick i årskursen.

Tabell E1. Bortfallet på klassnivå uppdelat på årskursens storlek ^{a)}. Årskurs 9. Procent. 2014.

Åk 9	Mindre årskurser	Mellanstora årskurser	Stora årskurser	Totalt
Svarande klasser (n=247)	77,8	80,4	90,2	82,9
Ej svarande klasser (n=51)	22,2	19,6	9,8	17,1
Totalt	100	100	100	100

a) Sambandet är statistiskt säkerställt ($p < 0.05$).

Tabell E2. Bortfallet på klassnivå uppdelat på årskursens storlek. Gymnasiets år 2. Procent. 2014.

Gy 2	Mindre årskurser	Mellanstora årskurser	Stora årskurser	Totalt
Svarande klasser (n=235)	79,4	78,1	85,6	81,0
Ej svarande klasser (n=55)	20,6	21,9	14,4	19,0
Totalt	100	100	100	100

I syfte att undersöka de signifikanta skillnaderna i klassbortfall för dessa två variabler testades med regressionsanalys om det fanns ett samband med den klassvisa konsumtionen av alkohol, narkotika och tobak. Då inga sådana signifikanta samband uppdagades kan det konstateras att snedfördelningen i klassbortfall avseende skolans huvudmannatyp och årskursens storlek sannolikt saknar effekt vad gäller undersökningens representativitet avseende drogvänornas utseende. De sammantagna resultaten indikerar alltså att undersökningens täckning ger representativa resultat trots att inte alla klasser i urvalet deltog.

När det gäller bortfallet på individnivå (tabell F) visade sig sjukdom vara den vanligaste orsaken till frånvaro vid undersökningstillfället. Det totala elevbortfallet uppgick 2014 till 14,6 % i årskurs 9 och 18,2 % i gymnasiets år 2. Som framgår av tabellerna B1 och B2 är dessa nivåer fullt i linje med vad som gällt tidigare år.

Det är frivilligt för eleverna att fylla i enkäten och 35 elever i årskurs 9 och 24 i gymnasiet valde att inte delta i undersökningen. Detta motsvarade knappt en procent i båda åldersgrupperna och dessa andelar är inkluderade i tabell F.

I anslutning till 1993 års nationella undersökning gjordes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. Då gjordes även en uppföljning av bortfallet genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan. Som väntat redovisade eleverna i bortfallsuppföljningen en större konsumtion av alkohol, narkotika och tobak än i undersökningsmaterialet. De ursprungliga undersökningsresultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter när dessa kompletterades med resultaten från bortfallsundersökningen (Andersson & Hibell 1993).

Tabell F. Individbortfall fördelat på bortfallsorsak ^{a)}. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procent. 2014.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Sjuk	7,5	7,6
Beviljad ledighet	4,3	5,2
Olovlig frånvaro	2,0	4,7
Avstod från att delta	0,7	0,6
Tekniskt bortfall ^{b)}	0,1	0,2
Individuellt bortfall (totalt)	14,6	18,2

a) Uppgifterna utgår från inskickade klassrapporter från skolor, antal inskickade tomma enkäter i kuvert samt inkomna enstaka enkäter utan individuellt svarskuvert.

b) Med tekniskt bortfall avses här enstaka enkäter som inkommit i en klass men som saknar individuellt svarskuvert och därmed inte uppfyller anonymitetskravet.

Tvättning och antal enkäter i analyserna

De inkomna enkäterna läses in med hjälp av en scanner. Därefter exkluderas de formulär som bedöms vara otillräckligt eller uppenbart överdrivet ifyllda. Bedömningen görs utifrån följande fasta kriterier uttryckt i fyra förprogrammerade filter:

Filter 1: Ej svarat på fem eller fler av nio centrala frågor (fr 5, fr 11, fr 15, fr 28, fr 34, fr 35, fr 36, fr 40, fr 45).

Filter 2: Svarat ”Ja” på alla narkotiska preparat (fr 46) förutom alternativen ”Vet ej” och ”Annan typ”.

Filter 3: Svarat ”två gånger eller mer” på 16 eller fler av 18 frågor i frågebatteriet över problem i samband med att man druckit alkohol (fr 33).

Filter 4: Uppgett konsumtion om mer än 100 liter ren alkohol/år. Måttet skapas av de olika dryckernas kvantitet och frekvens (fr 18–27).

Efter filtreringen av datamaterialet sänks dessutom de elever vars alkoholkonsumtion uppgick till mellan 51–100 liter ren alkohol/år ned till 50 liter. Utöver de som sorteras bort med ovanstående filter exkluderas i förekommande fall även enkäter som skickats in tillsammans med en klass men där enstaka enkäter saknat individuellt svarskuvert (antalet framgår av tabell G). Dessa redovisas även tillsammans med individbortfallet i tabell F ovan.

I tabell G redovisas antalet enkäter i de olika stegen, allt från antalet elever i urvalet, antalet inkomna enkäter, antalet bortsorterade enkäter till antalet enkäter som utgör underlag för resultatbearbetningar.

Antalet formulär som ligger till grund för analyserna 2014 uppgår till 4 932 i årskurs 9 och 3 839 i gymnasiets år 2. Detta kan jämföras med antalet elever i bruttourvalet om drygt 7 000 i årskurs 9 och drygt 6 100 i gymnasiets år 2. Totalt analyseras alltså cirka 69 % av de enkäter som skickas ut till årskurs 9, motsvarande siffra för gymnasiet är 63 %. Detta är dock inte synonymt med

Tabell G. Antal elever i bruttourvalet samt antal inkomna, bortsorterade och bearbetade formulär. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal elever i urvalet	7 154	6 141
Antal inkomna enkäter	5 019	3 839
Antal enstaka enkäter utan individuellt svarskuvert	6	9
Antal bortsorterade enkäter med datasyntax	81	60
Antal enkäter i analysen	4 932	3 839

totalt bortfall eftersom detta uppstår på två olika nivåer (klass- och individbortfall) vilka måste behandlas var för sig. Enligt föregående analyser är det sannolikt så att klassbortfallet har mindre betydelse för representationen än vad individbortfallet har.

Viktning

Alla data har viktats baserat på stratumtillhörighet (se tabell B). Från och med 1989 års undersökning görs denna regionala vikt separat för pojkar respektive flickor. Det bör påpekas att även om viktning är nödvändig eftersom urvalet är icke-proportionellt och dessutom kompenserar för eventuellt snedvridet bortfall, så påverkar viktningförfarandet i mycket liten utsträckning de redovisade resultaten.

Svarens tillförlitlighet

Vid flera studier av den vuxna befolkningen har man funnit en ovilja att redovisa känsliga förhållanden samt en tendens att medvetet eller omedvetet underskatta sin konsumtion, bland annat av alkohol. Det kan naturligtvis inte uteslutas att somliga elever i denna studie har rapporterat en för låg konsumtion (underrapportering). Det kan heller inte uteslutas att motsatsen förekommer, dvs. att elever uppger en högre konsumtion jämfört med den verkliga. En alltför högt redovisad konsumtion kan vara ett utslag av leklust eller att man faktiskt upplever sin konsumtion som större än vad den faktiskt varit under en längre tidsperiod. Dessa respondenter befinner sig i en ålder då exempelvis alkoholvanor börjar etableras och kan tänkas rapportera en aktuell situation som var annorlunda för 12 månader sedan.

För att minska risken för att eleverna inte skall svara sanningsenligt genomförs undersökningen helt anonymt. Vid genomförandet av undersökningen ska en lärare vara närvarande för att bland annat motverka störande moment och se till att undersökningen genomförs enligt instruktionerna från CAN och att svarskuverten delas ut ordentligt. Detta ger dock ingen fullständig garanti för att somliga inte angett en över- eller underkonsumtion av alkohol, narkotika eller andra droger. Denna problematik kan delvis hanteras med hjälp av de fyra filter som beskrivits ovan, åtminstone i de fall uppenbar överrapportering förekommit.

Förändringar av formuläret

Under åren som gått har enkätformulären genomgått olika revideringar. De större förändringar som genomförts omnämns i de olika kapitlen utifrån vilken betydelse de haft för det som ska beskrivas och analyseras. Mindre ändringar

omnämns dock inte alltid, såsom smärre språkliga justeringar i en eller några frågor eller svarsalternativ. I analyserna som redovisas i de kapitel som följer har dock ambitionen varit att alltid beakta de förändringar, större som mindre, som bedöms som relevanta för just den aktuella analysen, även om inte alla förändringar omnämns i texten. För mer detaljerad beskrivning av de allra flesta ändringar som gjorts i enkäten över tid hänvisas till tidigare rapporter, till exempel Henriksson & Leifman (2011).

För att kunna möta önskemål om fler bakgrundsvariabler gjordes en omfattande omarbetning av formuläret i samband med 2006 års undersökning. För att inte bryta tidsserier gjordes en så kallad ”split-half” och två formulär användes – den nya reviderade och den gamla enkäten. Varannan elev i varje klass fick besvara det gamla formuläret och varannan det nya. Tyvärr visade det sig att den nya enkäten, framförallt utformningen av alkoholvanefrågorna, inte fungerade. (Resultaten från det omarbetade formuläret redovisas dock som en bilaga i *Skolelevers drogvanor 2006*). Detta ledde till att 2007 års enkät inte blev en fortsättning på den nya reviderade enkäten 2006 utan en blandning av 2006 års gamla och nya enkät. Detta innebar också att den nya enkäten 2006 inte kunde användas som länk mellan den gamla och den nya enkäten. Med anledning av detta har vi för år 2006 valt att endast redovisa resultaten baserat på den gamla enkäten vilket i praktiken innebär att brytpunkten mellan den gamla och den nya är 2007 års enkät.

Inför 2012 års undersökning genomfördes återigen en stor omarbetning av formuläret. Syftet var denna gång att förkorta och förenkla formuläret samt att anpassa enkäten till att innefatta de kärnindikatorer som fastställts i regeringens ANDT-strategi (Socialdepartementet 2013). Även denna gång gjordes en ”split-half” för att kunna följa effekten av det nya formuläret. Den här gången föll formulärbytet väl ut och i de flesta fall uppmättes små eller inga skillnader mellan den nya och gamla enkäten.

I de fall signifikanta skillnader kunde uppmätas fanns också oftast rimliga förklaringar. För en närmare beskrivning av 2012 års formulärrevidering se *Reviderad enkät. En analys av resultatskillnaderna* (Raninen & Nyström 2013). I föreliggande rapport redovisas resultaten från den nya enkäten fullt ut. I de fall inga signifikanta skillnader uppmätts mellan den nya och gamla enkäten 2012 redovisas inte svaren från den gamla enkäten (2012A) i diagrammen. I tabellbilagan redovisas dock alltid resultaten från enkät 2012A och 2012B. I de fall signifikanta skillnader uppmätts mellan den nya och gamla formuläret markeras detta i tabellen.

Sammanfattningsvis bör de representativitets- och tillförlitlighetsproblem som behandlats alltid beaktas såväl vid jämförelser av grupper av individer som vid jämförelser över tid. Det förefaller emellertid troligt att bortfallets och andra faktorer inverkan på möjligheterna att göra jämförelser över tid är begränsad. Betydelsen av enstaka värden från enskilda år ska dock inte överdrivas.

Förutom de ovan nämnda bristerna angående enkätutskicket till gymnasiet är årets datainsamling jämförbar med föregående års. Andelen bortsorterade formulär och det individuella bortfallet låg på ungefär samma nivåer som tidigare år medan det mindre betydelsefulla klassbortfallet var något högre än året innan. Sammantaget pekar detta på en fullgott genomförd datainsamling som resulterat i data av god kvalitet.

Alkohol

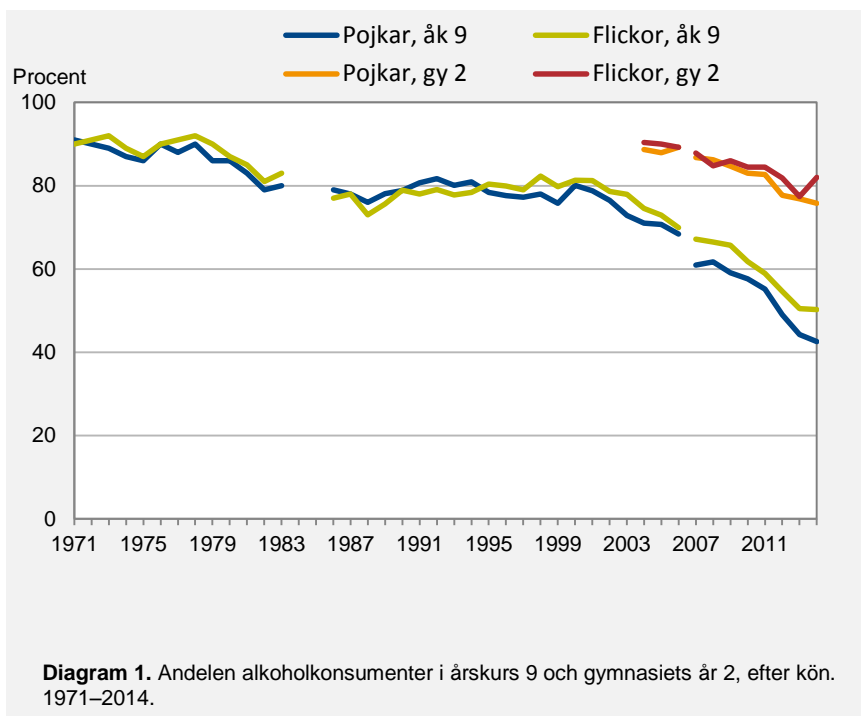
Håkan Leifman

Detta kapitel följer ungefär samma struktur som i föregående års rapport. Det innebär att först redovisas utvecklingen av andelen som dricker alkohol (andelen alkoholkonsumenter) följt av redovisning av den totala årliga alkoholkonsumtionen i liter ren alkohol (100 %). Årskonsumtionen redovisas totalt och per alkoholdryck. Vidare redovisas andelen högkonsumenter, andelen riskkonsumenter av alkohol och andelen som intensivkonsumerar alkohol minst en gång i månaden. Samtliga mått följer de rekommendationer för indikatorer som tagits fram av Socialdepartementet i samarbete med experter och myndigheter (Socialdepartementet 2013). Kapitlet avslutas med att belysa utveckling och omfattning av konsumtion av oregistrerad alkohol, dvs. smuggelalkohol och hembränd sprit.

Alkoholkonsumenter

Andelen konsumenter av alkohol har mätts på två olika sätt. Det ena baseras på svaren på frågor om man druckit folköl, starköl, vin, sprit eller starkcider/alkoläsk någon gång under de senaste 12 månaderna, enligt skalan om frekvens och kvantitet per dryck (den s.k. KF-skalan, se t.ex. Kühlhorn m.fl. 2000). De som uppger att så är fallet klassificeras som alkoholkonsumenter. Det andra måttet bygger på andelen som svarat ”ja” på en inledande alkoholfråga om man under de senaste 12 månaderna druckit öl, alkoläsk, starkcider, vin eller sprit. Frågan ställdes första gången i formuläret som testades 2006 och redovisas fr.o.m. 2007. År 2012 (B) genomfördes ytterligare en mindre förändring i frågan (för en närmare beskrivning se avsnittet *Förändringar av formuläret*). Vid en jämförelse mellan det gamla och det nya måttet framkom mycket små skillnader i andelen icke-konsumenter från 2007 till 2014. Nedan redovisas därför endast 12-månadersmättet, under perioden 2007–2014.

Som framgår av diagram 1 var det fler niondeklassare under 70-talet som var alkoholkonsumenter än under senare år. Mellan 80-talets mitt och 90-talets slut var nivån relativt konstant (ca 80 % som drack alkohol), men sedan 2000 har trenden bland niondeklassarna varit tydligt statistiskt säkerställd nedåtgående. År 2014 svarade 46 % att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna, jämfört med 47 % 2013. Siffran är den lägsta som uppmätts sedan mätningarna startade 1971.

Fler flickor än pojkar har visat sig vara alkoholkonsumenter under senare år och skillnaden har dessutom ökat. År 2014 svarade 43 % av pojkarna och 50 % av flickorna att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. Skillnaden är statistiskt säkerställd.

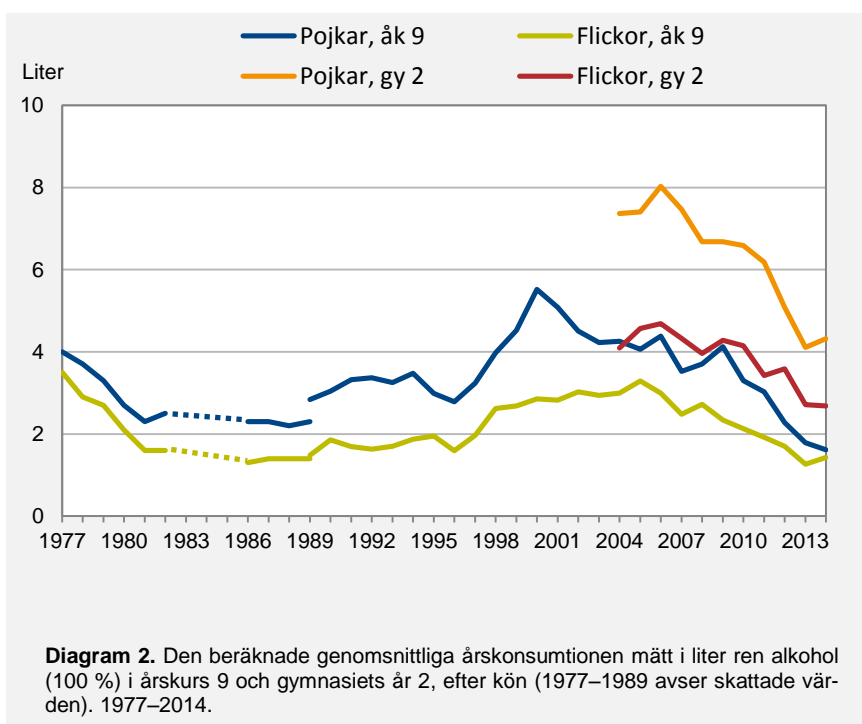
Även bland eleverna i gymnasiets år 2 har andelen alkoholkonsumenter minskat sedan startåret 2004; från ca 90 % 2004 till 79 % 2014. Andelen konsumenter ökade bland flickorna 2014 jämfört med 2013 men låg kvar på en i stort sett oförändrad nivå bland pojkarna (flickor: 82 %; pojkar: 76 %). Skillnaden mellan pojkar och flickor är statistiskt säkerställd. De långsiktiga förändringarna i andelen alkoholkonsumenter 2004–2014 är också de att betrakta som statistiskt säkerställda, både bland pojkar och bland flickor. Under de senaste tre åren (2012–2014) har dock andelen legat tämligen still på 77–79 % konsumenter.

Den totala årliga volymen konsumerad alkohol

Beräkningarna av den totala uppgivna årskonsumtionen av alkohol bland niondeklassarna omfattar undersökningarna fr.o.m. 1977. Uppgifter från åren 1983–1985 saknas eftersom genomsnittskonsumtionen inte beräknades dessa

år. Från och med 1998 ingår konsumtion av blanddrycker i beräkningarna. För åren 1977 till 1988 (ej för åren 1983–85) är beräkningarna gjorda med utgångspunkt från klassmitten av den skattade årskonsumtionen för varje indexvärde (för mer information se Henriksson & Leifman 2011).

Diagram 2 visar utvecklingen (medelvärdet) av den uppgivna årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) från 1977 till 2014. Som framgår av diagrammet sjönk konsumtionen bland niondeklassare i slutet av 70-talet och början av 80-talet för att därefter under resterande 80-talet ligga kvar på en relativt oförändrad låg nivå. Under andra halvan av 1990-talet började konsumtionen öka kraftigt. För pojkarna nåddes konsumtionstoppen 2001. Därefter har konsumtionen gradvis sjunkit. För flickorna fortsatte konsumtionen att stiga fram t.o.m. 2005. Därefter har även flickornas konsumtion sjunkit, i stort sett för varje år. Tidigare analyser har visat att både uppgången under 90-talets andra hälft och den därpå följande nedgången ägde rum på mycket likartat sätt i alla Sveriges regioner, även om nivåerna skiljer sig åt något och ökningen 1995–2001 var något kraftigare i södra Sverige (Gripe m.fl. 2013).

År 2014 fortsatte nedgången bland pojkarna från 1,8 liter 2013 till 1,6 liter 2014 men inte bland flickorna som uppvisade en svag ökning (från 1,3 till 1,4 liter). För pojkarna är detta den lägsta uppmätta nivån sett till hela den studerade tidsperioden (1977–2014), för flickorna en av de lägsta. Förändringarna 2013–2014 är inte statistiskt säkerställda.

Även gymnasieelevernas alkoholkonsumtion har sjunkit kraftigt sedan 2004 (diagram 2). Nedgången sedan toppåret 2006 uppgår till ca 46 % för pojkarna och 43 % för flickorna. Av diagram 2 framgår också att konsumtionsnivåerna i gymnasiet under alla jämförbara år varit ungefär dubbelt så höga jämfört med årskurs 9.

Det bör också i detta sammanhang nämnas att alkoholkonsumtionen sjunkit också om man endast ser till alkoholkonsumenterna, en grupp som alltså utgör en över tid minskande andel av samtliga elever. Detta gäller både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2.

I tabellerna H1 och H2 redovisas också konsumtionsutvecklingen per alkoholdryck. Bland pojkar i årskurs 9 svarade starköl för den största andelen av totalkonsumtionen år 2014 (ca 33 %), följt av sprit (31 %). Bland flickorna i samma åldersgrupp utgjorde sprit och blanddrycker de största andelarna (38 % respektive 37 %). Folköl och vin svarar för betydligt lägre andelar. Som framgår av tabellen har volymen konsumerad alkohol minskat för samtliga alkoholdrycker. Kraftigast i relativa tal har minskningen varit för folköl, vilket bidragit till att folköl minskat i andel av totalkonsumtionen. Ungefär samma mönster återfinns både bland pojkar och bland flickor.

I gymnasiets år 2 dominerade starköl bland pojkar med ca 42 % av den totala alkoholkonsumtionen år 2014, följt av sprit (25 %) och blanddrycker (15 %). Bland flickorna svarade blanddrycker för 39 % av den totala alkoholkonsumtionen, följt av sprit (28 %). Vin svarade här för en större andel jämfört med bland niondeklassarna.

När det gäller utvecklingen bland gymnasieeleverna minskade samtliga alkoholdrycker, med undantag av vin, från 2004. Vin är en dryck som dock fortfarande konsumeras i relativt små mängder. Bland pojkarna är respektive alkoholdrycks andel av totalkonsumtionen relativt stabil över tid, dock med viss minskning när det gäller folköl och blanddrycker. För flickorna har starköl tappat mest som andel av totalkonsumtionen. Det mest framträdande mönstret är dock, som för årskurs 9, att konsumtionsnivån (med undantag av vin) har sjunkit för samtliga alkoholdrycker.

Tabell H1. Uppskattad årskonsumtion av respektive alkoholdryck och totalt i årskurs 9, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 1989–2014.

Åk 9	Sprit	Vin	Blanddrycker	Starköl	Folköl	Totalt
Pojkar						
1989	0,9	0,2	..	0,9	0,9	2,8
1990	1,0	0,2	..	0,9	0,9	3,0
1991	1,2	0,2	..	0,9	1,0	3,3
1992	1,2	0,2	..	0,9	1,1	3,4
1993	1,2	0,2	..	0,9	1,0	3,3
1994	1,2	0,2	..	0,9	1,3	3,5
1995	1,0	0,2	..	0,6	1,2	3,0
1996	0,7	0,2	..	0,8	1,3	2,8
1997	1,0	0,2	..	0,8	1,3	3,2
1998	1,1	0,2	0,6	0,8	1,3	4,0
1999	1,5	0,2	0,6	1,0	1,2	4,5
2000	1,8	0,2	0,9	1,4	1,4	5,5
2001	1,6	0,2	0,9	1,4	1,0	5,1
2002	1,3	0,2	0,9	1,3	0,9	4,5
2003	1,1	0,1	0,9	1,4	0,7	4,2
2004	1,1	0,1	1,0	1,5	0,6	4,3
2005	1,2	0,1	1,1	1,4	0,4	4,1
2006	1,4	0,1	1,0	1,5	0,4	4,4
2007	1,1	0,1	0,7	1,3	0,4	3,5
2008	1,1	0,1	0,8	1,4	0,4	3,7
2009	1,2	0,1	0,9	1,5	0,5	4,1
2010	1,0	0,1	0,6	1,1	0,5	3,3
2011	0,9	0,1	0,6	1,0	0,3	3,0
2012A	0,8	0,1	0,5	0,7	0,3	2,4
2012B	0,5	0,1	0,5	0,8	0,3	2,3
2013	0,5	0,1	0,4	0,6	0,2	1,8
2014	0,5	0,1	0,3	0,5	0,2	1,6
Flickor						
1989	0,5	0,2	..	0,4	0,3	1,5
1990	0,7	0,2	..	0,5	0,4	1,9
1991	0,7	0,2	..	0,4	0,4	1,7
1992	0,7	0,2	..	0,4	0,3	1,6
1993	0,7	0,2	..	0,4	0,4	1,7
1994	0,7	0,2	..	0,4	0,6	1,9
1995	0,7	0,2	..	0,4	0,7	2,0
1996	0,4	0,2	..	0,4	0,7	1,6
1997	0,7	0,2	..	0,4	0,6	2,0
1998	0,8	0,2	0,6	0,4	0,6	2,6
1999	1,0	0,2	0,6	0,4	0,5	2,7
2000	1,1	0,3	0,6	0,5	0,4	2,9
2001	1,1	0,2	0,6	0,5	0,4	2,8
2002	1,1	0,2	0,7	0,6	0,4	3,0
2003	1,0	0,2	0,8	0,6	0,4	2,9
2004	0,9	0,2	0,8	0,7	0,3	3,0
2005	1,1	0,2	1,0	0,8	0,2	3,3
2006	1,1	0,2	0,9	0,6	0,2	3,0
2007	0,9	0,2	0,7	0,6	0,2	2,5
2008	1,1	0,2	0,7	0,6	0,2	2,7
2009	0,8	0,2	0,7	0,5	0,2	2,3
2010	0,7	0,2	0,6	0,5	0,2	2,1
2011	0,7	0,2	0,6	0,3	0,2	1,9
2012A	0,5	0,1	0,6	0,3	0,1	1,7
2012B	0,5	0,2	0,7	0,2	0,1	1,7
2013	0,5	0,1	0,5	0,1	0,1	1,3
2014	0,5	0,1	0,5	0,2	0,1	1,4

Tabell H2. Uppskattad årskonsumtionen av respektive alkoholdryck och totalt i gymnasiets år 2, i liter ren alkohol (100 %), efter kön. 2004–2014.

Gy 2	Sprit	Vin	Blanddrycker	Starköl	Folköl	Totalt
Pojkar						
2004	1,8	0,2	1,3	3,1	1,0	7,4
2005	1,9	0,2	1,2	3,2	0,8	7,4
2006	2,1	0,2	1,4	3,5	0,8	8,0
2007	2,1	0,2	1,1	3,4	0,7	7,5
2008	1,9	0,2	1,0	3,0	0,6	6,7
2009	1,7	0,2	1,0	3,1	0,7	6,7
2010	1,7	0,2	0,9	3,1	0,6	6,6
2011	1,6	0,2	0,8	3,0	0,6	6,2
2012A	1,5	0,2	0,9	2,6	0,5	5,8
2012B	1,2	0,3	0,9	2,2	0,5	5,1
2013	1,0	0,2	0,6	1,7	0,5	4,1
2014	1,1	0,2	0,6	1,8	0,5	4,3
Flickor						
2004	1,1	0,5	1,4	0,9	0,3	4,1
2005	1,2	0,5	1,5	1,3	0,3	4,6
2006	1,4	0,5	1,4	1,1	0,3	4,7
2007	1,4	0,5	1,2	1,1	0,2	4,3
2008	1,2	0,6	1,1	0,9	0,2	4,0
2009	1,2	0,7	1,3	1,0	0,2	4,3
2010	1,3	0,6	1,2	0,9	0,2	4,1
2011	0,9	0,6	1,1	0,6	0,2	3,4
2012A	0,9	0,6	1,2	0,6	0,2	3,5
2012B	0,9	0,7	1,3	0,5	0,1	3,6
2013	0,7	0,5	1,1	0,3	0,1	2,7
2014	0,8	0,5	1,1	0,3	0,1	2,7

Intensivkonsumtion, andelen hög- och riskkonsumenter

Med intensivkonsumtion avses dryckestillfällen med stora mängder alkohol motsvarande minst en flaska vin (eller ungefärlig motsvarande mängd ren alkohol i andra drycker) vid ett och samma tillfälle. Den fråga som ställs lyder som följer: ”Hur ofta händer det att du dricker alkohol motsvarande minst 18 cl sprit (en halv kvarting) eller en helflaska vin eller fyra stora flaskor starkcider/alkoläsk eller fyra burkar starköl eller sex burkar folköl vid samma tillfälle?”. I den nya enkäten fr.o.m. 2012 har frågan omformulerats något (se bilaga 1). Jämförelsen mellan det gamla (2012A) och det nya formuläret (2012B) för år 2012 visade på statistiskt säkerställda skillnader i intensivkonsumtion med lägre nivåer i det nya än det gamla, både i årskurs 9 och gymnasiets år 2 (Raninen & Nyström 2013). Detta bör beaktas när man ser närmare på utvecklingen efter 2011.

Med högkonsumtion avses här en alkoholkonsumtion motsvarande minst 14 standardglas i veckan för pojkar och 9 standardglas för flickor, dvs. de gränsvärden som brukar användas på den vuxna befolkningen (se t.ex. Leifman & Ramstedt 2009). Dessutom redovisas måttet riskkonsumenter, vilket består av elever som uppgett sådan högkonsumtion och/eller att de intensivkonsumerat en gång i månaden eller oftare.

Som framgår av tabell I1 nedan visar utvecklingen av andelen hög- och riskkonsumenter i årskurs 9 på en stor följsamhet visavi alkoholkonsumtionen (diagram 2): en uppåtgående trend under slutet av 1990-talet och en nedåtgående trend från och med början av 2000-talet. Utvecklingen av andelen med månatlig intensivkonsumtion visar inte på samma tydliga koppling till konsumtionsutvecklingen. När konsumtionen och andelen högkonsumenter steg som kraftigast under slutet av 90-talet var ökningen av andelen intensivkonsumenter blygsam eller i stort sett ingen alls. Den efterföljande nedgången i konsumtion och andel högkonsumenter följs däremot av en kraftig nedgång i intensivkonsumtion. När det gäller årets siffror – andelarna för 2014 – uppvisar dessa små skillnader jämfört med 2013.

I gymnasiets år 2 har alkoholkonsumtionen sjunkit kraftigt sedan 2006. Som framgår av tabell I2 framkommer även stora minskningar i de tre mått som studeras närmare i detta avsnitt: andelen högkonsumenter, andelen riskkonsumenter och andelen med månatlig intensivkonsumtion. Den nedåtgående trenden i andelen intensivkonsumenter påbörjades emellertid några år senare än nedgången 2006 i andelen högkonsumenter, som mer följer samma utveckling som av den totala alkoholkonsumtionen. Som också framgår av tabell I2 avviker siffrorna för 2014 endast marginellt jämfört med 2013.

Tabell I1. Andelen **pojkar** i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter ^{a)} och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2014.

Åk 9	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Pojkar			
1989	25,5	6,1	26,1
1990	26,0	7,1	26,7
1991	29,1	7,9	29,9
1992	29,0	8,4	29,8
1993	28,9	7,4	29,8
1994	30,4	8,6	31,4
1995	28,4	7,2	29,3
1996	30,0	6,7	30,5
1997	29,2	8,2	29,9
1998	29,7	10,8	31,2
1999	29,3	12,9	30,7
2000	32,9	14,8	34,8
2001	31,1	13,6	32,7
2002	28,9	12,3	30,6
2003	25,7	11,2	27,2
2004	25,4	11,2	27,1
2005	25,2	10,1	26,0
2006	23,9	10,5	25,1
2007	23,4	9,3	24,6
2008	24,4	9,6	25,6
2009	23,8	10,3	24,9
2010	20,2	7,7	21,1
2011	18,4	7,1	19,8
2012A	15,9	6,0	16,6
2012B	13,4 ^{b)}	6,5	14,7
2013	10,4	4,3	11,2
2014	9,7	3,7	10,5

a) Högkonsument definieras som dem som genomsnittligt dricker motsvarande minst 14 standardglas (pojkar) respektive 9 standardglas (flickor) per vecka. Detta motsvarar cirka 168 gram respektive 108 gram i veckan eller drygt 21 cl. respektive knappt 14 cl. ren alkohol (100 %) per vecka.

b) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Forts. Tabell 11. Andelen **flickor** i årskurs 9 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter ^{a)} och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 1989–2014.

Åk 9	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 9 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 9 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Flickor			
1989	17,0	5,0	17,8
1990	19,3	7,0	20,7
1991	19,4	5,4	20,2
1992	19,5	5,5	20,2
1993	21,8	5,4	22,3
1994	22,9	6,4	23,8
1995	24,2	6,8	25,1
1996	20,6	5,1	21,4
1997	22,4	7,0	23,4
1998	21,4	9,8	22,9
1999	22,5	11,3	23,8
2000	23,3	11,2	25,2
2001	25,6	11,2	27,0
2002	25,4	11,4	26,7
2003	23,6	10,6	25,2
2004	23,0	12,3	24,8
2005	23,0	13,9	25,3
2006	22,3	11,4	24,0
2007	22,7	9,5	23,6
2008	25,0	11,0	25,9
2009	22,8	8,6	23,6
2010	20,4	8,0	21,1
2011	19,7	7,3	20,7
2012A	17,0	6,1	17,7
2012B	13,1 ^{b)}	6,0	14,0 ^{b)}
2013	10,0	4,7	11,2
2014	11,1	4,4	12,0

a) Högkonsument definieras som dem som genomsnittligt dricker motsvarande minst 14 standardglas (pojkar) respektive 9 standardglas (flickor) per vecka. Detta motsvarar cirka 168 gram respektive 108 gram i veckan eller drygt 21 cl. respektive knappt 14 cl. ren alkohol (100 %) per vecka.

b) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Tabell I2. Andel elever i gymnasiets år 2 med månatlig intensivkonsumtion, högkonsumenter ^{a)} och riskkonsumenter. Procentuell fördelning efter kön. 2004–2014.

Gy 2	Andel med månatlig intensivkonsumtion	Andel högkonsumenter (minst 14/9 standardglas/vecka)	Andel riskkonsumenter (minst 14/9 standardglas/vecka eller månatlig intensivkonsumtion)
Pojkar			
2004	48,9	20,7	50,4
2005	50,1	20,9	51,2
2006	51,7	23,7	53,7
2007	52,0	21,2	53,4
2008	51,3	19,0	52,4
2009	47,5	18,7	48,8
2010	47,7	19,1	49,1
2011	47,0	17,3	48,5
2012A	43,0	15,5	44,5
2012B	36,4 ^{b)}	13,5	37,6 ^{b)}
2013	32,8	10,4	34,2
2014	32,3	11,5	33,4
Flickor			
2004	37,9	15,9	39,6
2005	42,4	18,9	44,4
2006	42,2	20,2	44,6
2007	43,1	18,1	44,6
2008	42,8	16,3	44,3
2009	42,4	17,9	44,1
2010	44,9	16,6	45,8
2011	39,3	13,7	40,3
2012A	36,7	14,2	38,1
2012B	32,9 ^{b)}	15,8	34,6 ^{b)}
2013	25,1	10,5	26,8
2014	25,4	9,7	27,3

- a) Högkonsument definieras som dem som genomsnittligt dricker motsvarande minst 14 standardglas (pojkar) respektive 9 standardglas (flickor) per vecka. Detta motsvarar cirka 168 gram respektive 108 gram i veckan eller drygt 21 cl. respektive knappt 14 cl. ren alkohol (100 %) per vecka.
- b) Statistisk säkerställd skillnad mellan gamla (2012A) och nya (2012B) formuläret.

Konsumtion av olika delmängder alkohol med fokus på hemtillverkad sprit och smuggelalkohol

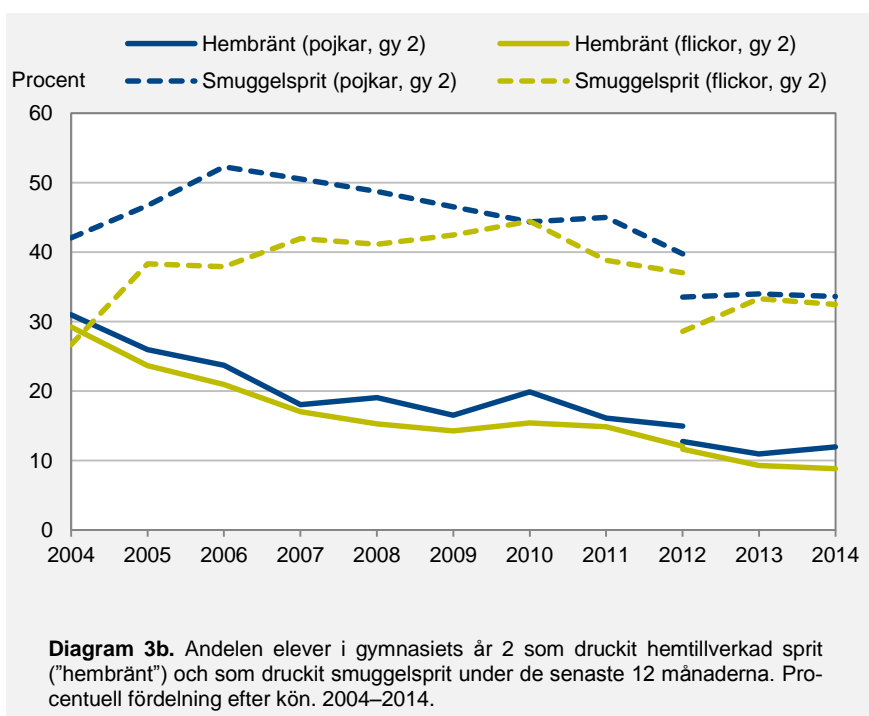
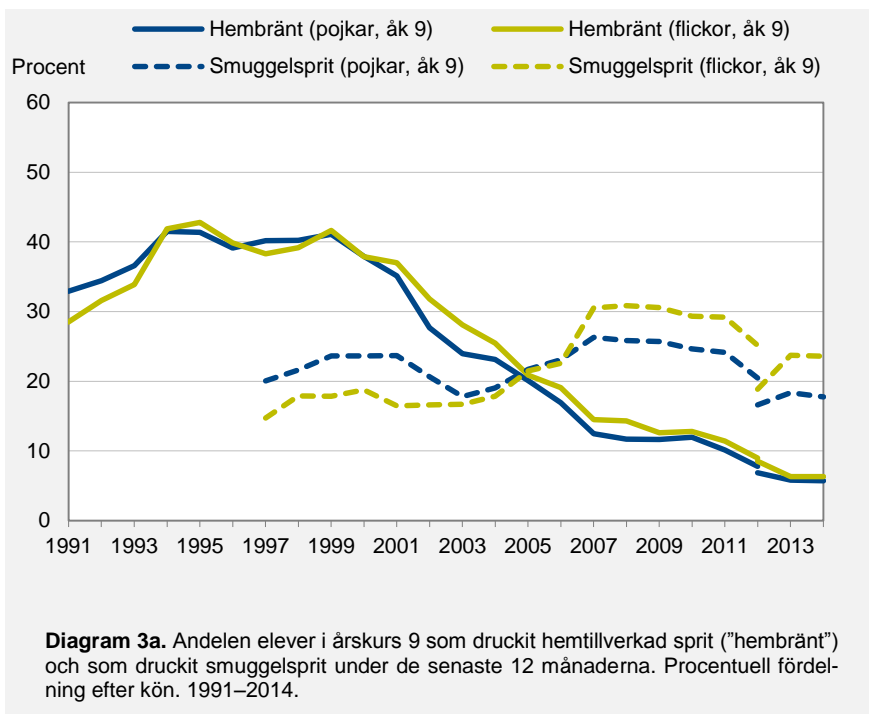
Alkoholkonsumtionen i landet består dels av den i Sverige statistikförda inhemska försäljningen av alkoholdrycker på Systembolaget, restauranger och av folköl i butik (även kallad registrerad alkoholkonsumtion), dels av alkoholdrycker som inte statistikförs i Sverige. Det sistnämnda, som fortsättningsvis kommer att benämnas som oregistrerad alkoholkonsumtion, består av alkohol som har förts in i Sverige från andra länder – genom såväl resandeförsel som smuggling – och av hemtillverkade alkoholdrycker.

För att få en bild av den oregistrerade och den totala konsumtionen (oregistrerad plus registrerad) har det sedan juni år 2000 genomförts månatliga frågeundersökningar (Monitormätningarna), riktade till den vuxna delen av Sveriges befolkning (16–80 år) (Socialdepartementet 2013). Dessa mätningar har visat på tydliga ökning av den oregistrerade mängden alkohol under perioden 2000–2004/2005 men därefter på kraftiga minskningar. Dessa mätningar gäller emellertid den vuxna befolkningen, inte specifikt unga.

I föregående års rapport om skolelevers drogvanor redovisades en skattning av var den alkohol som unga dricker ”ursprungligen” kommer ifrån för åren 2012 och 2013 (Gripe m.fl. 2013). En fördelning mellan anskaffning av ”smugglad alkohol” och alkohol från Systembolaget redovisades också. Samma skattningar har nu också genomförts på 2014 års data vilket därmed möjliggör en jämförelse mellan tre år: 2012, 2013 och 2014.

Detta avsnitt börjar dock med att redovisa utvecklingen av andelen som uppgett att de druckit smugglad alkohol och hembränt. Frågan om bruk av hembränt har funnits med sedan 1991. År 1997 lades det också till en fråga om konsumtion av smuggelsprit och under senare år också smuggelöl (några år också smuggelcider).

I diagrammen 3a-b redovisas utvecklingen av andelen som uppgett att de druckit hembränt och andelen som druckit smuggelsprit. I början av 1990-talet svarade cirka var tredje pojke och flicka i årskurs 9 att de druckit hembränt någon gång under de senaste 12 månaderna. Andelen som konsumerat hembränt ökade därefter med några procentenheter varje år t.o.m. 1995 då de hittills högsta värdena noterades (ca 43 %). Sedan 1999 har andelen minskat kontinuerligt bland både pojkar och flickor och år 2014 svarade 6 % av både pojkarna och flickorna att de druckit hembränt under de senaste 12 månaderna, en siffra som är oförändrad jämfört med 2013.

När det gäller gymnasieeleverna är mönstret likartat (se diagram 3b). Andelen som druckit hembränt uppgick 2004 till ca 30 % (31 % för pojkarna och 29 % för flickorna). År 2014 (och 2013) var motsvarande andel 10 % (pojkar: 12 %, flickor: 9 %).

Andelen som druckit smuggelsprit bland elever i årskurs 9 låg på en relativt stabil nivå från 1997 till 2004 för att därefter öka i flera år, detta under en tid då andelen som druckit hembränt minskade kraftigt. Från 2007 till 2012 sjönk sedan andelen med ca 5–6 procentenheter för både pojkar och flickor. År 2013 bröts denna nedåtgående trend med ökning framförallt bland flickor i både årskurs 9 och i gymnasiet år 2. Nivåerna för 2014 ligger kvar på dessa något högre nivåer: 18 % av pojkarna och 24 % av flickorna i årskurs 9 uppgav år 2014 att de druckit smuggelsprit under de senaste 12 månaderna.

Revidering av enkäten år 2007 och 2012 försvårar jämförelsen över tid men bedömningen är att nivåerna bland flickorna är högre år 2014 än i slutet av 90-talet och början av 00-talet. För pojkarna tycks andelen vara på ungefär samma nivå 2014 som för ungefär 15 år sedan men med både upp- och nedgångar däremellan.

Även bland gymnasieeleverna framkom ökning 2004 till 2006/2007 och därefter minskning t.o.m. 2012. Ökningen var ungefär lika stor för båda könen men minskningen var större för pojkarna (2007: 51 %, 2012: 40 %; motsvarande för flickor: 42 % respektive 37 %). De senaste åren har andelarna varit på en stabil nivå för pojkarna men ökat från 2012 till 2014 för flickorna. För innevarande år (2014) uppgick andelarna till 34 % för pojkarna och 33 % för flickorna. Det mesta talar för att andelen flickor som druckit smuggelsprit är högre 2014 än i början av perioden men lägre än toppåren 2009–2010. Bland pojkarna talar det mesta för att andelen är lägre 2014 än början av mätperioden och framförallt jämfört med de höga nivåerna runt 2006–2008.

I sammanhanget bör det dock påpekas att det kan vara svårt för eleverna att veta huruvida den illegala spriten de dricker är smugglad eller hembränd. Om hembränd sprit får negativa associationer i ett område, exempelvis till följd av träspritsförgiftningar, minskar många gånger andelen som redovisar att de druckit hembränt medan andelen som druckit smuggelsprit ökar i motsvarande grad. Sammantaget har dock andelen som druckit någon form av illegal alkohol (smuggelalkohol eller hembränt) sjunkit under senare år.

Med tanke på rapporteringsmönstret för hembränt och smugglad alkohol är det motiverat att ta fram kombinerade mått. I tabellerna J1 och J2 redovisas därför, förutom utvecklingen av hembränt, smuggelsprit och smuggelöl var för sig också andelen som druckit (1) hembränt och/eller smuggelsprit (dvs. illegal sprit) och (2) hembränt och/eller smuggelsprit och/eller smuggelöl (dvs. illegal

alkohol) (saknas gör dock uppgifter om smuggelvin och smuggelcider). Tidsserien med hembränt och smuggelsprit sträcker sig från 1997 till 2014 (i gymnasiet, fr.o.m. 2004), de två övriga fr.o.m. 2012.

När det gäller illegal sprit var nivåerna i årskurs 9 relativt stabila från 1997 till 2000 (ca 45 % för både pojkar och flickor). Därefter sjönk andelen gradvis för att år 2012 ligga på ca 23 % bland pojkarna och 27 % bland flickorna. Metodbytet 2012(B) resulterade i lägre nivåer men med denna nya frågekonstruktion har andelarna legat stabilt runt ca 19 % bland pojkarna och 23–26 % bland flickorna de senaste två åren.

De två övriga tidsserierna för perioden 2012–2014 visar på små förändringar under dessa år. Ca 22 % av pojkarna och 26 % av flickorna svarade 2014 att de druckit illegal alkohol, dvs. smuggelsprit och/eller smuggelöl och/eller hembränt. Motsvarande andel som druckit smuggelöl var 21 respektive 25 %.

När det gäller illegal alkohol förekommer också smuggling av vin och cider men frågor om dessa drycker har inte ställts under senare år. En skattning av andelen som druckit någon form av illegal alkohol skulle därför ligga högre, framförallt som ett resultat av att en betydande andel unga tidigare visat sig dricka smuggelcider. Vin är däremot ingen dryck som unga konsumerar i några större mängder. En separat fråga om smuggelcider ställdes i föreliggande undersökning 2011 och 2012A och analyser av dessa visade att andelen med illegal alkohol skulle höjas med ca 30 % i årskurs 9 och 20 % i gymnasiet om också smuggelcider inkluderas och inte endast hembränt, smuggelsprit och smuggelöl. Andelen som konsumerade smuggelcider var ungefär det dubbla jämfört med smuggelöl. (Detta motiverar också att ciderfrågan inkluderas i framtida mätningar). Om trenderna i andelen som druckit illegal alkohol 2012–2014 enligt tabellerna nedan skulle ändras om också cider inkluderades går inte att uttala sig om.

Tabell J1. Andelen elever som under de senaste 12 månaderna druckit hembränt, smuggelsprit, smuggelöl och olika kombinationer av illegal alkohol. Procentuell fördelning efter kön ^{a)}. Årskurs 9. 1997–2014.

	Hembränt	Smuggel-sprit	Smuggel-öl	Hembränt och/eller smuggel-sprit	Illegal alkohol (hembränt/smuggelsprit/smuggelöl)
Åk 9					
Pojkar					
1997	40,2	20,1	.	45,1	.
1998	40,3	21,6	.	45,6	.
1999	41,1	23,6	.	47,1	.
2000	37,9	23,6	.	44,2	.
2001	35,1	23,7	.	42,8	.
2002	27,7	20,6	.	35,6	.
2003	24,0	17,8	.	31,2	.
2004	23,1	19,1	.	31,7	.
2005	20,1	21,7	.	30,8	.
2006	16,9	23,1	.	30,2	.
2007	12,5	26,3	.	29,4	.
2008	11,7	25,9	.	28,5	.
2009	11,6	25,7	.	28,5	.
2010	12,0	24,7	.	27,2	.
2011	10,1	24,1	.	26,9	.
2012A	7,8	20,5	.	22,6	.
2012B	6,9	16,6	14,9	19,1	22,6
2013	5,8	18,4	16,3	19,7	23,1
2014	5,7	17,8	15,9	19,2	22,0
Flickor					
1997	38,3	14,7	.	42,7	.
1998	39,2	17,9	.	44,3	.
1999	41,6	17,9	.	45,8	.
2000	37,9	18,8	.	42,7	.
2001	37,0	16,5	.	41,1	.
2002	31,8	16,6	.	37,0	.
2003	28,1	16,7	.	34,5	.
2004	25,5	17,8	.	33,6	.
2005	20,9	21,5	.	31,8	.
2006	19,1	22,6	.	32,5	.
2007	14,5	30,5	.	35,4	.
2008	14,3	30,8	.	35,3	.
2009	12,6	30,6	.	33,9	.
2010	12,8	29,3	.	33,0	.
2011	11,4	29,2	.	31,8	.
2012A	9,0	25,2	.	26,9	.
2012B	8,5	18,9	9,5	22,6	24,0
2013	6,3	23,7	10,7	25,6	27,4
2014	6,3	23,6	11,7	25,1	26,5

a) 2007, 2012 och 2013 ändrades strukturen och frågeformuleringen för frågan hemtillverkad sprit. Förändringarna av frågan har betydelse för resultatjämförelser mellan de olika frågeperioderna (se t.ex. CAN-rapport nr. 134).

Tabell J2. Andelen elever som under de senaste 12 månaderna druckit hembränt, smuggelsprit, smuggelöl och olika kombinationer av illegal alkohol. Procentuell fördelning efter kön ^{a)}. Gymnasiet, år 2. 2004–2014.

	Hembränt	Smuggel-sprit	Smuggel-öl	Hembränt och/eller smuggel-sprit	Illegal alkohol (hembränt/smuggelsprit/smuggelöl)
Gy 2					
Pojkar					
2004	31,0	42,1	.	53,4	.
2005	26,0	46,7	.	54,2	.
2006	23,7	52,3	.	57,9	.
2007	18,0	50,5	.	54,2	.
2008	19,1	48,7	.	53,8	.
2009	16,5	46,5	.	49,4	.
2010	19,9	44,4	.	48,2	.
2011	16,1	45,0	.	48,4	.
2012A	15,0	39,8	.	42,6	.
2012B	12,8	33,5	31,0	37,9	43,2
2013	11,0	34,0	31,6	37,5	43,6
2014	12,0	33,6	30,9	36,7	42,0
Flickor					
2004	29,3	26,7	.	43,9	.
2005	23,7	38,3	.	47,5	.
2006	21,0	37,9	.	46,3	.
2007	17,1	42,0	.	47,1	.
2008	15,3	41,1	.	45,5	.
2009	14,3	42,5	.	46,1	.
2010	15,4	44,5	.	47,9	.
2011	14,9	38,9	.	42,8	.
2012A	12,1	37,1	.	39,9	.
2012B	11,6	28,6	13,1	33,4	35,7
2013	9,3	33,3	12,9	36,8	38,6
2014	8,8	32,5	11,3	35,5	36,9

a) 2007, 2012 och 2013 ändrades strukturen och frågeformuleringen för frågan hemtillverkad sprit. Förändringarna av frågan har betydelse för resultatjämförelser mellan de olika frågeperioderna (se t.ex. CAN-rapport nr. 134).

De olika delmängdernas andel av totalanskaffning och totalkonsumtion

I den reviderade enkäten 2012 (2012B) ställdes frågan om var den alkohol som man drack den senaste gången kom ifrån från början. Exakt samma fråga ställdes också 2013 och 2014. Detta gör det möjligt att studera närmare de olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet ifyllda anskaffningar för dessa tre år (för det senaste dryckestillfället). På så sätt kan de ge en ungefärlig bild av hur vanliga de olika ursprungskällorna är. Eleverna kunde fylla i flera alternativ om så var fallet (i genomsnitt ca 1,2 alternativ ifylldes i årskurs 9 och 1,3 alternativ i gymnasiets år 2 av totalt 9 alternativ).

Baserat på dessa uppgifter om ursprunglig anskaffningskälla framträder vissa tydliga mönster som redovisas i tabellerna K1 och K2. Skillnaderna mellan de tre åren är i regel små. För båda åren dominerar alkohol från Systembolaget både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 men med högre andelar bland de äldre eleverna. Det näst vanligaste alternativet i alla grupper var ”från person som säljer insmugglad alkohol”, undantaget flickor på gymnasiet där anskaffning från restaurang var näst vanligast.

Tabell K1. De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever i årskurs 9 som druckit alkohol de senaste 12 månaderna. 2012–2014.

Åk 9	2012 (n=1 365)	2013 (n=1 073)	2014 (n=995)
Pojkar			
Från affär eller liknande (folköl)	9,8	7,0	6,9
Från Systembolaget	38,8	39,1	37,0
Från person som säljer insmugglad alkohol	18,3	15,9	19,5
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	2,3	3,4	2,6
Från Internet	0,6	0,2	0,3
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	5,9	7,6	5,5
Införd från utlandet av mig själv	1,2	1,6	1,3
Från restaurang	1,6	2,3	1,6
Vet ej	21,5	22,9	25,2
	2012 (n=1 283)	2013 (n=1 213)	2014 (n=1 088)
Flickor			
Från affär eller liknande (folköl)	9,2	8,2	6,9
Från Systembolaget	49,6	45,3	43,8
Från person som säljer insmugglad alkohol	14,1	18,1	18,2
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	3,3	2,3	2,0
Från Internet	0,4	0,1	0,0
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	4,9	5,3	5,6
Införd från utlandet av mig själv	0,6	0,6	0,7
Från restaurang	2,0	2,1	1,8
Vet ej	15,9	17,9	21,1

Tabell K2. De olika anskaffningskällornas andel av det totala antalet anskaffningar den senaste gången man drack, bland de elever i gymnasiets år 2 som druckit alkohol de senaste 12 månaderna. 2012–2014.

Gy 2	2012 (n=1 365)	2013 (n=1 601)	2014 (n=1 407)
Pojkar			
Från affär eller liknande (folköl)	8,1	8,7	8,5
Från Systembolaget	48,7	45,9	44,8
Från person som säljer insmugglad alkohol	14,4	15,1	15,5
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	3,1	2,1	2,4
Från Internet	0,1	0,3	0,4
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	6,7	6,5	5,2
Införd från utlandet av mig själv	3,0	3,5	3,6
Från restaurang	8,8	9,7	10,5
Vet ej	7,1	8,2	9,2
	2012 (n=1 565)	2013 (n=1 674)	2014 (n=1 521)
Flickor			
Från affär eller liknande (folköl)	5,7	6,1	6,9
Från Systembolaget	59,3	57,6	56,9
Från person som säljer insmugglad alkohol	8,5	8,7	8,4
Från person som tillverkar alkohol själv (t.ex. hembränt)	2,2	1,1	2,0
Från internet	0,0	0,1	0,0
Införd från utlandet av t.ex. föräldrarna eller annan vuxen	6,1	5,5	5,3
Införd från utlandet av mig själv	2,4	3,1	3,5
Från restaurang	11,8	11,6	10,8
Vet ej	3,9	6,3	6,1

Anskaffningssätt av alkohol är en sak, faktisk *konsumtion* av olika delmängder en annan. Elever som uppger bruk av smuggelalkohol uppger också totalt sett högre total alkoholkonsumtion än övriga. För att kunna ge en någorlunda rättvisande bild av delmängdernas fördelning baserat på konsumtionsvolym (baserat på senaste dryckestillfället) bör dessa viktas utifrån den totala årliga alkoholkonsumtionen. Att det senaste dryckestillfället inte nödvändigtvis ger en bra spegling av de svarande elevernas vanliga vanor är i detta sammanhang av mindre betydelse då vi talar om hur mönstret ser ut på den aggregerade nivån för alla sammantaget: för vissa var konsumtionen högre än normalt vid det senaste tillfället, för andra lägre. På aggregerad nivå jämnar detta rimligtvis ut sig. Däremot är det inte helt säkert att det senaste dryckestillfället, som för

flertalet sannolikt ägde rum under första kvartalet de tre åren, ger en representativ bild av anskaffningsmönster under en period av ett år. Det är möjligt att vissa delmängder är vanligare under vissa perioder av året än andra.

Efter denna korrigerig för den totala årliga alkoholkonsumtionen ökar andelen smuggelalkohol av den totala volymen alkohol, detta eftersom konsumenterna av smuggelalkohol dricker avsevärt mer alkohol än exempelvis de elever som endast uppger Systembolaget som källa. En annan tydlig förändring är att andelen av den alkohol som kommer ifrån de som svarade ”vet ej” på frågan var alkoholen kom ifrån sjunker kraftigt. Detta då denna grupp totalt sett dricker små mängder och därmed inte bidrar särskilt mycket till totalvolymen konsumerad alkohol. På gymnasiet sjunker också Systembolagets bidrag till den totala volymen konsumerad alkohol. Fortfarande svarar dock Systembolaget för det enskilt största bidraget till den totala volymen konsumerad alkohol (efter viktning av den totala årliga alkoholkonsumtionen och baserat på anskaffning senaste gången man drack).

Ser man till den del som är registrerad konsumtion (inhemsk försäljning – Systembolaget, folköl och restauranger) mot den del som består av oregistrerad alkohol (köpt från person som säljer insmugglad alkohol, köpt från person som tillverkar själv, från Internet, från utlandet införd av t.ex. föräldrarna, från utlandet införd av en själv) framkommer den fördelning som redovisas i tabell L. De elever som uppgav att de inte vet ingår inte i dessa analyser.

Tabell L. Skattad fördelning mellan registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procentuell fördelning efter kön. 2012–2014.

	Pojkar			Flickor		
	2012 (n=1 365)	2013 (n=1 073)	2014 (n=995)	2012 (n=1 283)	2013 (n=1 213)	2014 (n=1 088)
Årskurs 9						
Registrerad alkohol	53	49	53	61	55	59
Oregistrerad alkohol	47	51	47	39	45	41
	Pojkar			Flickor		
	2012 (n=1 365)	2013 (n=1 601)	2014 (n=1 407)	2012 (n=1 565)	2013 (n=1 674)	2014 (n=1 521)
Gymnasiets år 2						
Registrerad alkohol	62	63	61	73	73	71
Oregistrerad alkohol	38	37	39	27	27	29

Den registrerade alkoholens andel av den totala konsumtionen är lägst bland pojkar i årskurs 9 (ca 53 % år 2014) och som högst bland flickor på gymnasiets år 2 (ca 71 % år 2014). Gymnasieeleverna visar för båda könen en högre andel registrerad alkohol än niondeklassarna, vilket är väntat med tanke på att möjligheterna till åtkomst av inhemsk registrerad alkohol är högre i 17–18-årsåldern än i 15–16-årsåldern. Det bör poängteras att detta bör betraktas som skattningar och inget annat. Skillnaderna mellan 2012 till 2014 är marginella.

Det bör här nämnas att eftersom totalkonsumtionen sjunkit i alla fyra grupper från 2012 till 2014 innebär detta att den faktiska konsumtionen av såväl registrerad som oregistrerad alkohol (i liter ren alkohol) sannolikt sjunkit både bland pojkar och flickor i årskurs 9 och gymnasiets år 2.

Tobak

Clara Henriksson

I höginkomstländer toppar tobaken listan över riskfaktorer för tidig död och i dessa länder kan omkring vart femte dödsfall tillskrivas tobaksbruk (WHO 2009). Målet för den svenska tobakspolitiken är att minska tobaksbruket och de nationella etappmålen för tobaksområdet är vägledande för regeringens satsningar i relaterade frågor (prop. 2002/03:35). Ett av dessa etappmål är en halvering (från 2002 års nivåer) till 2014 av antalet ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa.

Under den period som skolelevers tobaksvanor har följts, har en rad restriktioner kring tobaksförsäljning- och användning införts i Sverige. Under 1970-talet skrev Socialstyrelsen, på grund av den sjukdomsburden som rökningen orsakade, att ”samhället måste ingripa med full kraft” och ett omfattande 25-årsprogram föreslogs (Socialstyrelsen 1974). Några år senare infördes restriktioner mot tobaksreklam och det lagstiftades om obligatoriska varningstexter på tobaksförpackningarna samt om innehållsdeklarationer på cigarettpaket (Magnusson & Nordgren 1994).

År 1993 infördes tobakslagen, med regler om rökfria miljöer och vidare bestämmelser om reklamrestriktioner och varningstexter (SFS 1993:581 Socialdepartementet). Lagen förstärktes året därpå och förbud mot tobaksreklam i press infördes. År 1997 skärptes lagen ytterligare och försäljning av tobaksvaror till personer under 18 år förbjöds. Detta år genomfördes också en större skatteköjning – vilken dock sänktes året därpå efter indikationer på en ökad smuggelhandel av cigaretter.

Under 2000-talet har emellertid nya skatteköjningar genomförts vid flera tillfällen. Varningstexterna på tobaksförpackningarna har också gjorts större och 2005 infördes rökförbud på restauranger och serveringar i landet. Samma år förbjöds också tobaksreklam utanför säljställen samt försäljning av cigaretter i paket med färre än 19 cigaretter. Mellan 2008–2010 gavs Folkhälsomyndigheten (dåvarande Statens folkhälsoinstitut) av regeringen det särskilda Nationella tobaksuppdraget för att minska tobaksbruket i landet (FHI, Nationella tobaksuppdraget).

I detta kapitel redovisas hur tobaksbruket utvecklats bland skolelever fram till och med år 2014. Detta år är alltså mållåret för målsättningen att halvera andelen ungdomar under 18 år som börjar röka och snusa.

Inledningsvis beskrivs hur tobaksfrågorna förändrats vid några tillfällen genom undersökningens historia. Senast detta gjordes var vid 2012 års undersökning då frågorna anpassades till de nya nationella ANDT-indikatorerna. Därefter presenteras tobaksresultaten ur skolundersökningen i ordningen; rökning, snusning och därefter den totala tobakskonsumtionen (andelen elever som använder tobak dvs. röker och/eller snusar). Vart och ett av dessa avsnitt inleds med en översiktlig beskrivning av hur utbrett respektive bruk har varit bland skolelever genom undersökningens historia. Efter det redovisas resultaten från 2014 års undersökning gällande användning av e-cigarett. Avslutningsvis redovisas resultaten av frågorna om tobaksbruk i form av vattenpipsrökning.

I avsnitten används uttrycken *frekventa* – respektive *sporadiska* tobaksbrukare. Med frekventa tobaksbrukare avses de elever som röker eller snusar dagligen eller nästan dagligen medan de sporadiska tobaksbrukarna använder tobak mer sällan.

Tidigare metodförändringar och nya nationella tobaksindikatorer

För att hantera nya problem, fenomen och förutsättningar som uppstår för återkommande undersökningar, är förändringar och uppdateringar emellanåt nödvändiga. Samtidigt kan förändrade frågeformuleringar och förändrad hantering av data påverka jämförbarheten av en fråga över tid. Första gången en förändring av tobaksfrågorna skedde var 1983, andra gången var 1997. Även vid den revidering av frågeformuläret som genomfördes 2012 kom tobaksfrågorna att förändras.

Då dubbla enkäter skickats ut de år förändringarna genomförts och hälften av eleverna besvarat det gamla formuläret och hälften av eleverna det nya, redovisas två värden för dessa år.

Vid den första frågeförändringen (1983) var det färre elever som svarade att de var rökare i enkäten som innehöll den nya frågeformuleringen. En möjlig förklaring till detta är att frågan ”*Röker du?*” tidigare innehöll fler svarsalternativ. Även mer sporadiska rökare kunde då hitta lämpliga svarsalternativ som berättade att de rökte – men inte så ofta (t.ex. mindre än en cigarett i veckan). I den senare frågeformuleringen som användes 1983–1997 rymde frågan istället enbart ett ja-alternativ; ”*Ja*”, vilket alltså kan ha haft följden att elever som inte rökte till vardags svarade nej på frågan. De elever som svarade nej fick instruktionen att hoppa över de följande frågorna som handlade om rökning.

I snusfrågan som introducerades 1983 behölls möjligheten att besvara frågan ”*Snusar du?*” med andra svarsalternativ än ”*Ja*”. Men där det tidigare varit möjligt att svara ”*Ja, någon gång i månaden eller mer sällan*” blev det lägsta

alternativet för snusning ”*Ja, mindre än en dosa per vecka*” och även i denna fråga uppmättes efter förändringen en lägre andel snusare.

Den andra gången frågorna om tobaksbruk ändrades (1997), fördes åter fler svarsalternativ in till frågan ”*Röker du?*”. Återigen kunde elever som rökte – men ganska sällan, hitta svarsalternativ som berättade att de rökte men bara då och då (t.ex. ”*Ja, men bara när jag är på fest*”). Med den nya utformningen tillkom flera sporadiska rökare medan andelen elever som svarade att de rökte dagligen eller nästan dagligen i stort sett var densamma. Sammantaget (sporadiska + frekventa rökare) uppmättes således högre nivåer av rökning efter frågeförändringen 1997.

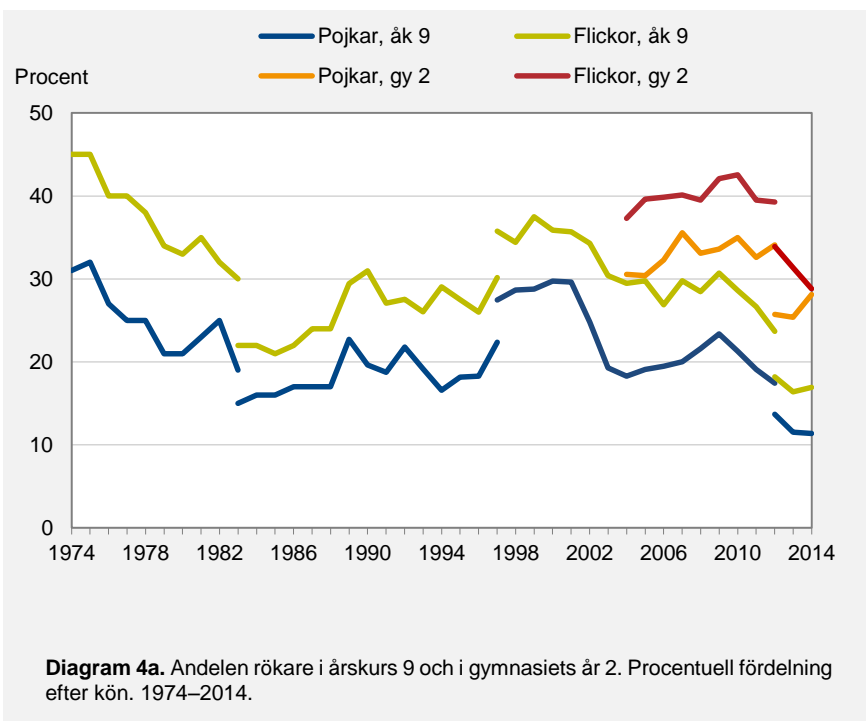
På snusfrågan var det efter 1997 års förändring möjligt att svara ”*Ja, men bara ibland*” om man var en sporadisk snusare och även här uppmättes åter högre nivåer av snusare. Bland flickor som under hela undersökningens historia legat på låga snusnivåer, tredubblades andelen snusare (från 1 % 1997 i den gamla frågeformuleringen till 3 % i den nya samma år).

Vid revideringen av CAN:s skolundersökningsformulär 2012 förändrades tobaksfrågorna för att anpassas till de ANDT-indikatorer som sedan i år är nationellt gällande. Innan revideringen klassificerades elever som rökare om de besvarade frågan ”*Röker du*” med något av de jakande svarsalternativ som fanns. På samma sätt klassificerades elever som snusare om de valde något av ja-alternativen på frågan ”*Snusar du?*”.

Den nya definitionen av rökare/snusare omfattar istället endast elever som; först svarat att de har rökt/snusat någon gång under de senaste 12 månaderna och därefter även besvarat följdfrågan; ”*Röker du fortfarande?*” respektive ”*Snusar du fortfarande?*” med något av ja-alternativen (alternativ för såväl frekvent som mer sporadisk tobaksanvändning finns men liksom mellan 1983–1997 efterfrågas detta alltså först i följdfrågan). Då definitionerna numera är snävare än tidigare är det färre elever som klassificeras som rökare respektive snusare.

Rökning

Som framgår av diagram 4a (tabell 35) låg andelen rökande niondeklassare på betydligt högre nivåer under 1970-talets början än under decenniets senare år. Efter den frågeförändring som genomfördes 1983 ökade rökningen igen. Den största ökningen syntes under 1980-talets sista år men strax därefter vände kurvan och under 1990-talet tecknades en relativt fluktuerande utveckling. Under 1990-talets sista år, då försäljning av tobaksvaror till personer under 18 år förbjöds, och 2000-talets första år syns inga större förändringar i utveckling. Under de år som därefter följde och fram till mitten av 2000-talet syntes dock en kraftig minskning i rökningens utbredning bland niondeklassare. Denna

minskning avtog dock och en viss uppgång tecknades under några år innan kurvan åter vände nedåt och nådde ännu lägre nivåer än tidigare år. I huvudsak kan trenden, gällande rökning bland elever i årskurs 9, under 2000-talet beskrivas som kraftigt nedåtgående.

Som beskrivs ovan är det färre elever som klassificeras som rökare då måttet anpassats till de nya ANDT-indikatorerna. Jämfört med resultatet år 2012 med samma frågeformulering är nivån i 2014 års undersökning ytterligare något lägre. Omkring 11 % av pojkarna och 17 % av flickorna i årskurs 9 klassades som rökare i 2014 års undersökning.

Till skillnad från utvecklingen av rökare i årskurs 9, har utvecklingen i gymnasiets år 2 fluktuerat kring en mer konstant nivå under 2000-talet. I den senaste undersökningen har gymnasiepojkarnas nivå ökat med nästan 3 procentenheter bara sedan förra året, medan rökningen bland gymnasieflickorna minskat i nästan motsvarande omfattning. I årets gymnasieundersökning är nivån av rökning därmed, för första gången i gymnasieundersökningens historia, ungefär densamma för pojkar och flickor. Omkring 28 % av pojkarna och 29 % av flickorna i gymnasiets år 2 klassificerades som rökare.

Sedan 2012 går det även att se hur stor del av de gymnasieelever, som ännu inte fyllt 18 år då de deltar i undersökningen, som röker. Bland de minderåriga gymnasieeleverna framkom att det var 27 %, både bland pojkarna och flickorna som rökte.

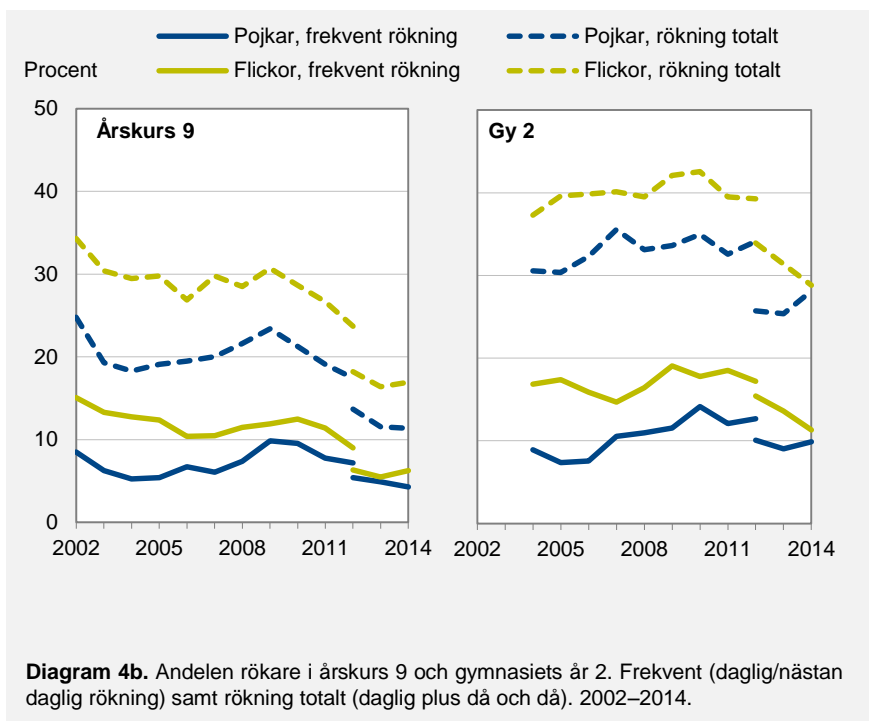
Beträffande målsättningen att halvera andelen ungdomar under 18 år som börjar röka kan sammanfattningsvis sägas att minskningen bland pojkarna i årskurs 9 skulle kunna ligga nära – eller handla om en halvering. Bland de jämåriga flickorna kan det uppskattas handla om en 40-procentig minskning. På grund av metodförändringen år 2012 är det emellertid svårt att jämföra nivåerna i 2014 års undersökning med dem som uppmättes 2002 (jämförelseåret för målsättningen). Bland eleverna i gymnasiet år 2 har utvecklingen emellertid inte gått i samma riktning. Snarare har nivåerna, som här redovisats, fluktuerat kring en relativt stabil nivå och bland pojkarna har rökningen till och med ökat jämfört med 2004. Även bland gymnasieflickorna har tendenser till ökning syns under denna tidsperiod, men jämfört med den nivå som uppmättes bara för två år sedan då den nya frågeformuleringen infördes så tycks utvecklingen ha vänt. Sedan 2012 har andelen rökande gymnasieflickor minskat med omkring 15 %.

Frekvent eller sporadisk rökning?

För att få en ytterligare något klarare bild av rökningens omfattning redovisas i diagram 4b, utöver andelen rökare i de undersökta årskurserna, även andelen frekventa rökare (de elever som röker dagligen eller nästan dagligen). Denna utveckling redovisas också för att möjliggöra jämförelser med utvecklingen i den vuxna befolkningen där det ofta är rökare i form av dagligrökare som omtalas. Utvecklingen av frekvent rökning bland skolelever lämpar sig i en sådan jämförelse bättre (se även andelen elever som röker varje dag i tabellerna 35, 36 och 37).

I den vuxna befolkningen (16–84 år) har den del av rökarna som utgjorts av de dagliga rökarna varit på nedåtgående under en längre tid (från att utgöra omkring tre fjärdedelar av rökarna vid 1980-talets slut till att utgöra drygt hälften av rökarna 2012–2013 enligt uppgifter från SCB). Tidigare var med andra ord just den dagliga rökningen mer utbredd i Sverige, medan andelen i befolkningen som röker då och då varit förhållandevis konstant under de senaste decennierna (se *Drogutvecklingen i Sverige 2014*). I den senaste undersökningen från SCB 2012–2013 svarade 23 % av männen och 21 % av kvinnorna att de rökte. Omkring 11 % av männen rökte dagligen och 12 % rökte då och då. Bland kvinnorna motsvarades detta av 13 respektive 8 %.

I diagrammet som visar utvecklingen bland skolelever redovisas utvecklingen av frekvent rökning samt av rökning totalt bland elever i årskurs 9 sedan år 2002 – det år som är jämförelseåret för etappmålen i tobakspolitiken – och i gymnasiet år 2 sedan gymnasieundersökningens start 2004.

Bland såväl de rökare som går i årskurs 9 som bland dem som går i gymnasiets år 2 är det, i motsats till mönstret i den vuxna befolkningen, de sporadiska rökarna som utgör den största delen av rökarna (omkring 60–65 % både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 i 2014 års undersökning). En möjlig förklaring till detta är att alla elever som, under perioder i tonåren, provar att röka (sporadiskt) inte bibehåller denna vana, medan de som fortsätter röka i större utsträckning är – eller blir, dagliga rökare. Att allt färre elever röker frekvent (årskurs 9) eller börjar röka frekvent senare (gymnasiets år 2), torde kunna vara en god förutsättning för att den dagliga rökningen i den vuxna befolkningen skall fortsätta minska. Att den mer frekventa rökningen skjuts upp ett eller två år i åldrarna skulle möjligen också, i sig, kunna bespara negativa hälsokonsekvenser i någon mån.

Bland flickorna i årskurs 9 har andelen frekventa rökare minskat mer än bland pojkarna. Dock ligger flickorna ännu på en något högre nivå än pojkarna och även om de förändringar som gjordes av tobaksfrågorna år 2012 försvårar jämförelser, så tycks det som att andelen frekventa rökare även bland pojkarna minskat under 2000-talet, framför allt under de senaste åren. Bland pojkarna i årskurs 9 var omkring 4 % frekventa rökare 2014 (därtill var omkring 7 %

sporadiska rökare). Bland de jämnåriga flickorna motsvarades detta av 6 % frekventa (och 11 % sporadiska) rökare.

Förhoppningsvis medför denna utveckling en antågande nedgång även bland gymnasiepojkarna då merparten av de pojkar som gått i årskurs 9 de senaste åren inom loppet av 2–3 år går i gymnasiets år 2. Än så länge kan den frekventa rökningens utveckling bland gymnasiepojkarna dock inte beskrivas som minskande. Under den period som gymnasieeleverna har studerats har andelen frekventa rökare, liksom andelen rökare totalt, snarare ökat bland pojkarna.

Bland gymnasieflickorna syns däremot, liksom beträffande rökning totalt, en minskning i andelen frekventa rökare. Därmed ligger också den frekventa rökningen på, i stort sett, samma nivå bland pojkarna som bland flickorna i årets undersökning. Omkring 10 % av pojkarna och 11 % av flickorna i gymnasiets år 2 var frekventa rökare i 2014 års undersökning. Andelen sporadiska rökare var 18 % bland både pojkarna och flickorna. Bland de gymnasieelever som ännu inte fyllt 18 år då de deltog i undersökningen var motsvarande andelar 9 % bland pojkarna och 10 % bland flickorna. Bland dem under 18 år var ytterligare 18 % av pojkarna och 17 % av flickorna sporadiska rökare.

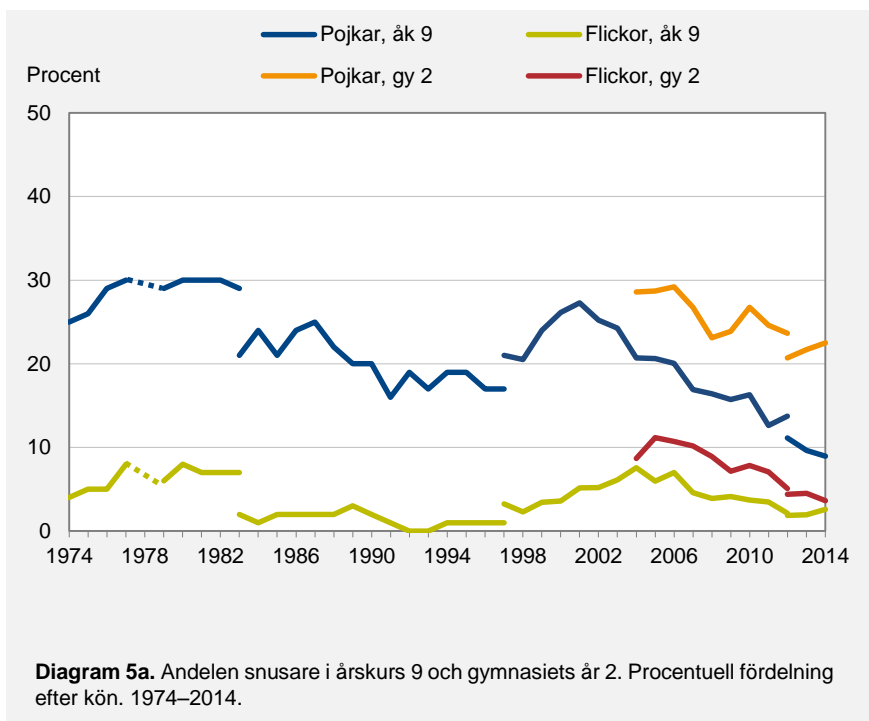
Bland gymnasieeleverna var den sporadiska rökningen totalt sett således mer utbredd än i den vuxna befolkningen, såväl sett till samtliga elever i gymnasiets år 2 som till dem som var under 18 år. Andelen dagliga rökare var emellertid högre i den vuxna befolkningen. Då hela befolkningen delades in i olika åldersgrupper i SCB:s undersökning återfinns den största andelen dagligrökare i åldersgruppen 55–64 år både bland kvinnor och män. I storleksordning av dagligrökningens utbredning 2012–2013 hamnade den yngsta gruppen 16–24-åringar på en 4–5:e plats av sju åldersgrupper (SCB 2014).

Sluta röka

Samtliga elever som klassificeras som rökare har fått följdfrågan om de vill sluta röka (tabellerna 42 och 43). I år var det, i såväl årskurs 9 som i gymnasiets år 2, omkring 65 % av rökarna som sa att de ville sluta, men merparten av dem svarade att de ville göra det i framtiden. Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 var det fler flickor än pojkar som svarade att de ville sluta (drygt 70 % av de rökande flickorna och knappt 60 % av de rökande pojkarna).

Snusning

Snusningens utveckling bland elever i årskurs 9 sedan 1974 och fram till och med årets undersökning redovisas i diagram 5a. Här redovisas också utvecklingen bland gymnasieelever sedan 2004. Liksom i den vuxna befolkningen har snusningen genom hela skolundersökningens historia legat på klart högre nivåer bland pojkarna än bland flickorna.

År 1974 snusade ungefär en fjärdedel av pojkarna och 4 % av flickorna i årskurs 9. Snusningen ökade därefter både bland pojkarna och bland flickorna, men nivåerna stabiliserades under 1970-talets senare och 1980-talets tidigare år.

Efter att frågan förändrats i undersökningen 1983 hamnade snusandet bland pojkar på en lägre nivå men ökade under några år. Mot de senare åren av 1980-talet vände kurvan dock åter nedåt för att under 1990-talet ligga förhållandevis konstant på en nivå strax under 20 % fram tills att frågan åter förändrades 1997. Bland flickorna låg andelen snusare under hela denna period och ända fram till 1990-talets senare år, på mycket låga nivåer (som högst 3 % 1989 och som lägst på 0 % 1992–1993).

Under de två sista åren av 1990-talet började snusningen åter att tillta. Både bland pojkarna och flickorna syntes bruket öka, men tydligast tilltog snusandet bland pojkarna. Pojkarnas uppåtgående trend bröts emellertid redan något år efter att det nya millenniet påbörjats, medan snusandet fortsatte att öka bland flickorna fram tills mitten av 2000-talets första decennium. Därefter var utvecklingen i huvudsak nedåtgående både bland pojkar och flickor i årskurs 9.

Under 2000-talet har snusvanor också undersökts bland elever i gymnasiet år 2. Samma nedåtgående utveckling tecknades bland gymnasieflickorna, och även bland gymnasiepojkarna minskade snuskonsumtionen inledningsvis under det nya millenniets första decennium. De två sista åren av decenniet tilltog pojkarnas snusning, men nivån sjönk därefter tillbaka under 2010-talets första två år.

Sedan 2012 har andelen snusare undersökts enligt det nya indikatorsmåttet. Under dessa tre år har nivån av snusare varit relativt stabil, men en viss minskning av andelen snusare syns bland pojkarna i årskurs 9. I 2014 års undersökning svarade 9 % av pojkarna och 3 % av flickorna i årskurs 9 att de snusade.

Även i gymnasiet är nivån av snusare relativt stabil, men bland pojkarna syns en viss uppgång sedan 2012. Drygt 22 % av gymnasiepojkarna klassificerades i årets undersökning som snusare. Bland gymnasieflickorna motsvarades detta av 4 %. Bland de gymnasieelever som ännu inte fyllt 18 år var andelen snusare omkring densamma som i hela gruppen av gymnasieelever (tabellerna 46, 47, 48 och diagram 5a).

När det gäller målsättningen att halvera andelen snusare till 2014 jämfört med 2002 är det som ovan nämnts svårt att jämföra dessa nivåer på grund av de metodförändringar som gjorts 2012, men uppskattningsvis kan sägas att minskningen tycks omfatta en halvering bland pojkarna och ligga nära en halvering bland flickorna.

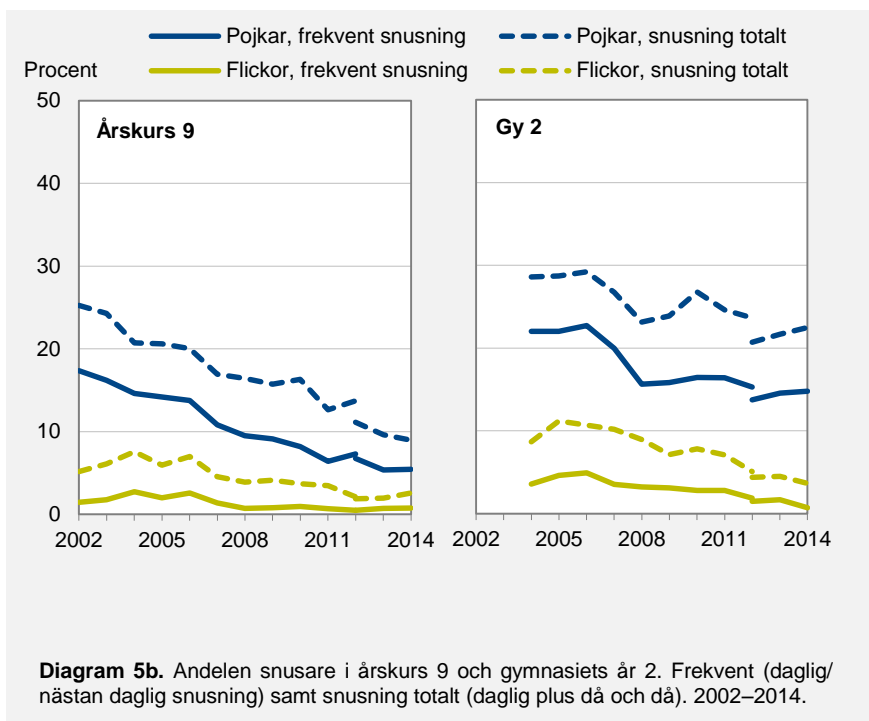
Även bland gymnasieflickorna tycks snus användningens omfattning ha halverats 2014 jämfört med 2004, men bland gymnasiepojkarna är denna målsättning långt ifrån uppnådd.

Frekvent eller sporadisk snusning?

Liksom beträffande rökning redovisas i diagram 5b utvecklingen av såväl frekvent snusning (daglig eller nästan daglig snusning) som snusning över huvudet taget sedan 2002 bland elever i årskurs 9 samt bland gymnasieelever sedan 2004.

För att sätta dessa siffror i relation till hur det ser ut i övriga befolkningen (16–84 år), kan här nämnas att omkring 25 % av männen i befolkningen snusade 2012–2013 enligt de senaste uppgifterna från SCB. Omkring 21 % av männen snusade dagligen och omkring 4 % gjorde det då och då. Bland kvinnorna var det 6 % som snusade samma år. Omkring 4 % snusade dagligen och ytterligare 2 % gjorde det då och då.

Bland skoleleverna tecknas snuskurvan, som ovan visat, i huvudsak nedåt under 2000-talet. Detta syns, om än med fluktuationer, även gälla den frekventa snusningen. Framst gäller detta emellertid utvecklingen bland pojkar då snusning, och i synnerhet frekvent snusning, varit relativt ovanligt bland flickor

under hela den period som frågan ställts i skolundersökningen. Både i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 var det mindre än 1 % av flickorna som var frekventa snusare i 2014 års undersökning. Bland pojkarna motsvarades detta av 5 % i årskurs 9 och av 15 % i gymnasiet år 2. Sett enbart till de elever i gymnasiet år 2 som ännu inte fyllt 18 år var 14 % av pojkarna och mindre än 1 % av flickorna frekventa snusare.

Såväl i årskurs 9 som i gymnasiet år 2 skiljer sig pojkarnas snusmönster från flickornas samt från mönstret beträffande rökning. Under hela undersökningsperioden har majoriteten av de pojkar som snusar varit frekventa snusare.

Sluta snusa

Liksom för rökning får de elever som klassificeras som snusare också följdfrågan om de vill sluta snusa. Såväl bland de snusande pojkarna i årskurs 9 som bland dem i gymnasiet år 2 var det knappt 40 % som svarade att de ville sluta snusa. Bland flickorna i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 var det drygt 50 % som svarade detsamma (tabellerna 53 och 54). Det bör dock understrykas att framförallt andelen flickor som vill sluta snusa är beräknat utifrån ett relativt litet antal individer och att osäkerheten kring dessa resultat därför är högre. Liksom

beträffande rökning svarade majoriteten av de snusare som ville sluta att de ville göra det i framtiden.

Total tobakskonsumtion

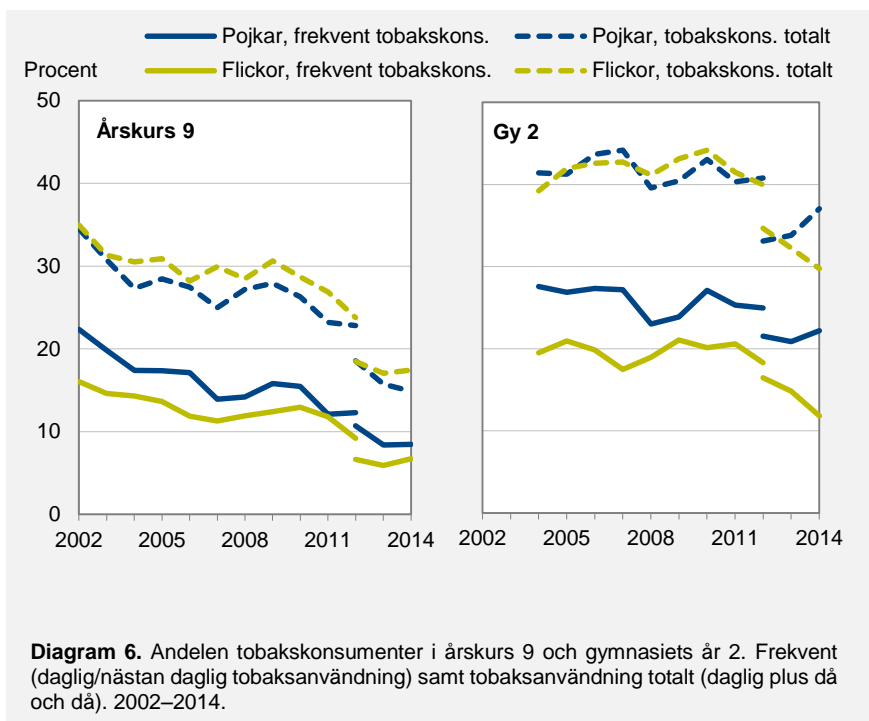
Som ovan beskrivits har rökningen varit mer utbredd bland flickor i årskurs 9 under hela den period skolundersökningen har genomförts. Pojkarna har däremot snusat i större utsträckning. Tittar man på andelen elever som, oavsett om de röker eller snusar, klassas som tobakskonsumenter så låg pojkarna därför på högre nivåer av tobakskonsumtion under perioden från 1984¹, till slutet av 1980-talet. Som ovan beskrivet började pojkarnas snusning dock att minska under 1980-talets sista år och pojkarnas och flickornas nivåer av total tobakskonsumtion har alltsedan dess legat nära varandra.

Andelen tobakskonsumenter totalt samt redovisning av andelen elever som frekvent använder tobak redovisas i diagram 6 (tabellerna 55 och 56 där det även redovisas hur stor del av eleverna som: både röker och snusar, röker – men inte snusar, samt snusar – men inte röker).

Även i den senaste undersökningen låg pojkarnas och flickornas nivåer av total tobakskonsumtion nära varandra. Omkring 15 % av pojkarna och 17 % av flickorna i årskurs 9 klassificerades som tobakskonsumenter i den senaste undersökningen. Andelen som frekvent använde tobak (använde tobak dagligen eller nästan dagligen) var 8 % bland pojkarna i årets undersökning och 7 % bland flickorna.

I gymnasiets år 2 syns däremot en mer påfallande skillnad i tobaksanvändning mellan könen. Skillnaden har ökat sedan förra undersökningen eftersom att det i år var fler gymnasiepojkar och färre gymnasieflickor som använde tobak. Sammanlagt var 37 % av pojkarna och 30 % av flickorna i gymnasiets år 2 tobakskonsumenter 2014. Skillnaden var ännu större beträffande frekvent tobakskonsumtion. Omkring 22 % av gymnasiepojkarna var frekventa tobaksanvändare i årets undersökning medan detta motsvarades av 12 % bland gymnasieflickorna.

¹ Andelen elever som röker och/eller snusar kan jämföras från och med detta år då detta är det första året då man, utöver andelen rökare/snusare, även redovisade andelen elever som både röker och snusar samt andelen som varken röker eller snusar.

Det kan också tydliggöras att majoriteten av de pojkar som använder tobak i såväl årskurs 9 som i gymnasiets år 2 är frekventa tobakskonsumenter medan det motsatta gäller för flickorna. Detta förklaras, som ovan nämnts, av pojkarnas användningsmönster av snus: majoriteten av de snusande pojkarna är frekventa snusare.

Beträffande blandanvändning av tobak (olika kombinationer av användning av cigaretter och snus) kan sägas att det vanligaste tobaksbruket, bland såväl pojkar som flickor samt i såväl årskurs 9 som i gymnasiets år 2, är att röka – men inte snusa. Därefter är en kombination av rökning och snusning det tobaksbruk som förekommer i störst utbredning. Det minst förekommande tobaksbruket är att snusa, men inte röka. Det är med andra ord vanligt bland rökare att enbart röka – utan att dessutom snusa, men ovanligt bland snusare att snusa utan att dessutom röka (tabellerna 55 och 56). Eftersom snusarna till största del består av pojkar, är kombinerad användning av både cigaretter och snus betydligt vanligare bland pojkar än bland flickor.

Under 2000-talet har insatserna mot tobak ökat i Sverige. Både skatthöjningar och ytterligare restriktioner av tobakslagen har tillkommit. Liksom i den vuxna befolkningen syns påtagliga förändringar i tobaksanvändningen bland skolelever under denna period. Med tanke på tobakens följder för folkhälsan är det

dock viktigt att understryka att tobaksanvändningen fortfarande är relativt utbredd bland niondeklassarna och, som här redovisats, än mer omfattande i gymnasiet år 2. Under följande två rubriker redovisas också hur andra tobaksliknande produkter använts bland skolelever.

E-cigarett

På senare år har tobaksliknande produkter i form av *e-cigarett* (elektroniska cigarett) etablerats på världsmarknaden. Frågan har därför väckts kring hur stor spridning e-cigarettarna fått i Sverige.

En e-cigarett består vanligtvis av en metallhylsa med en kammare som kan laddas med en vätska eller en ampull med smakämnen samt ofta propylen-glykol (med eller utan glycerol). Ofta innehåller vätskan också nikotin i olika halter. När e-cigarett används värms vätskan upp med hjälp av ström från ett batteri och ånga bildas. Ångan andas in, varpå nikotinet tas upp i munnen och lungorna och går ut i blodomloppet (Läkemedelsverket, 2014). Vilka hälsokonsekvenser långvarig användning av e-cigarett kan ge är emellertid ännu okänt (Hajek P m.fl. 2014, Vardavas CI m.fl. 2014). I Sverige prövas nu i Kammarrätten om e-cigarett skall klassas som läkemedel eller inte. Under tiden frågan behandlas får e-cigarett säljas (även till personer under 18 år).

Det finns en uppsjö av såväl utformningar på själva e-cigarett som smaker på vätskan. Ett ”bloss” kan smaka som en vanlig cigarett, såväl som godis eller frukt. Aktörer på preventionsområdet varnar därför för att flera producenter särskilt försöker locka unga människor att börja röka e-cigarett.

År 2012 genomfördes Eurobarometer 385 i 27 EU-länder. Enligt undersökningen hade då omkring 7 % av EU-medborgarna använt e-cigarett någon gång. I Sverige uppgavs detsamma av 3 % (European Commission, 2012).

I ytterligare studier från samma undersökning uppskattades andelen som provat e-cigarett emellertid vara betydligt högre bland rökare. Omkring 12 % av rökarna i Sverige uppskattades ha provat e-cigarett (20 % av rökarna i hela studien). Det var också vanligare att yngre personer (16–24 år) hade provat e-cigarett samt att de som rökte fler cigarett (6 cigarett/dag eller mer) gjort detsamma. Vidare var det vanligare att ha provat e-cigarett bland dem som försökt sluta röka vanliga cigarett under det senaste året (Vardavas C m.fl. 2014).

I 2014 års undersökning av svenska skolelever efterfrågades användning av e-cigarett för första gången. Omkring 25 % av pojkarna och 20 % av flickorna i årskurs 9 svarade då att de provat e-cigarett. Motsvarande siffror för gymnasiet var 26 respektive 21 %.

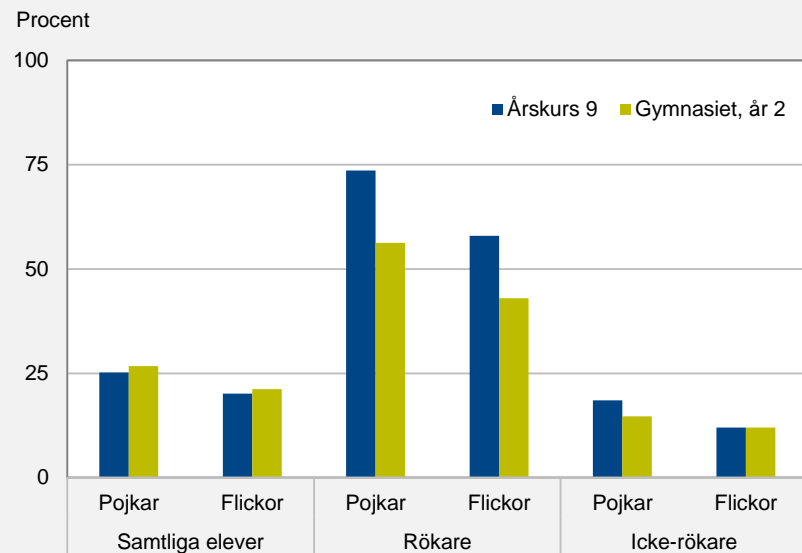

Diagram 7. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt e-cigarett någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 2014.

Omkring 8 % av pojkarna och 7 % av flickorna i årskurs 9 samt 8 % av pojkarna och 6 % av flickorna i gymnasiets år 2 svarade att de använt e-cigarett under de senaste 30 dagarna vilket är ett mått som kan indikera på en mer regelbunden användning (tabellerna 58 och 60).

Liksom i Eurobarometer 385 visade sig användningen av e-cigarett vara betydligt högre bland dem som också rökte vanliga cigaretter, men bland skoleleverna var skillnaden än mer påfallande. Jämfört med de elever som inte rökte var det tre till fyra gånger så många elever som provat e-cigarett bland rökarna (diagram 7). Anmärkningsvärt var också att det var än vanligare bland rökare (samt icke-rökande pojkar) i årskurs 9, än bland rökande elever i gymnasiet att ha provat e-cigarett någon gång. I skolundersökningen bekräftas således att unga personer i stor utsträckning lockats att någon gång prova e-cigarett. Dock bör det understrykas att det av årets undersökning inte går att säga ifall det handlat om e-cigarett med eller utan nikotin.

De elever som svarat att de använt e-cigarett får också följdfrågan om varför de använt e-cigarett. Den absolut vanligaste anledningen till att eleverna använt e-cigarett är "Nyfikenhet, jag ville testa" (uppges av omkring 70 % av dem som provat e-cigarett). Detta är den vanligaste orsaken bland såväl rökare som icke-rökare. Ungefär var tionde elev som provat e-cigarett svarar

också att de gjort det för att det är ”godare än att röka/snusa”. Några av de elever som lämnat kommentarer i det öppna svarsfältet skriver att de använt e-cigarett utan nikotin.

Bland rökarna var det omkring en tiondel av dem som rökt e-cigarett som svarade att de gjort det för att sluta med cigaretter/snus. Särskilt vanligt var detta bland rökande gymnasieflickor. Runt 5 % av de rökande eleverna i årskurs 9 som använt e-cigarett svarade att de gjort det ”för att jag inte får tag på cigaretter/snus”. I gymnasiets år 2 förekom detta knappt alls som anledning till användning, vilket skulle kunna indikera att tillgängligheten till vanliga cigaretter/snus inte är alltför begränsad trots 18-årsgränsen (se tabellerna 38–41 samt 49–52 för mer information om anskaffning av tobak).

Vattenpipsrökning

År 2009 ställdes för första gången frågor om vattenpipsrökning i skolundersökningarna. Att frågan lades till berodde på att allt fler aktörer på området uppmärksammade vattenpipsrökning och att det därför blev påtagligt att detta var ett område där det saknades kunskap. Under de år som frågan ställts kan sägas att andelen elever som har provat vattenpipa gradvis har minskat. Nedgången är statistiskt säkerställd.

I 2014 års undersökning studeras andelen elever som rökt vattenpipa någon gång, elever som gjort det under de senaste 12 månaderna samt elever som gjort det under de senaste 30 dagarna.

Det var omkring en fjärdedel av eleverna i årskurs 9 (26 % av pojkarna och 23 % av flickorna) som någon gång rökt vattenpipa i årets undersökning. Omkring 17 % av pojkarna och 18 % av flickorna hade gjort det någon gång under de senaste 12 månaderna och 7 % av pojkarna och 6 % av flickorna hade rökt vattenpipa under den senaste månaden (tabell 62).

Bland gymnasieeleverna var det något mindre än hälften av eleverna (49 % av pojkarna och 45 % av flickorna) som någon gång rökt vattenpipa. Omkring 30 % av pojkarna och 27 % av flickorna hade rökt vattenpipa det senaste året och 8 % av pojkarna samt 5 % av flickorna hade gjort det den senaste månaden (tabell 63).

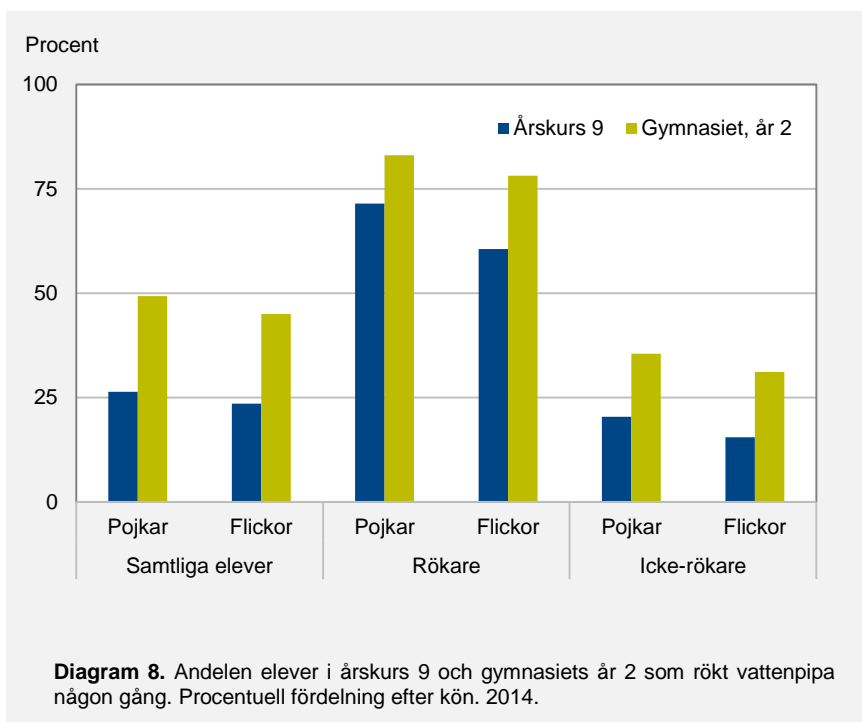
Andelen elever som rökt vattenpipa den senaste månaden är således relativt liten och jämfört med tobakskonsumtion av cigaretter eller snus är vattenpipsrökning ett beteende av mer sporadisk karaktär. I tidigare års undersökningar (se t.ex. Skolelevs drogvanor 2011) frågades eleverna om de rökt vattenpipa utifrån olika tidsintervaller där ”någon gång i veckan eller oftare” var ett av svarsalternativen. Detta torde indikera på en relativt frekvent användning av

vattenpipa. Veckovis vattenpipsrökning uppgavs emellertid enbart av några enstaka procent (1–3 % av eleverna både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2).

Det vanligaste svaret på följdfrågan ”Var det med eller utan tobak?” var att ha rökt vattenpipa med tobak. Undantaget var flickorna i årskurs 9, där det var något vanligare att ha rökt vattenpipa utan tobak.

Vidare var det också många som svarade att de rökt vattenpipa både med och utan tobak. Det ska också understrykas att många av eleverna som rökt vattenpipa svarade att de inte visste om det varit med eller utan tobak.

I diagram 8 redovisas andelen elever som någon gång rökt vattenpipa bland samtliga elever, bland rökare samt bland icke-rökare. Liksom beträffande e-cigarettor var det betydligt vanligare att de elever som röker vanliga cigaretter hade provat vattenpipa jämfört med dem som inte röker. I årskurs 9 var det tre till fyra gånger så vanligt bland rökarna att ha provat vattenpipa någon gång. I gymnasiets år 2 var det mer än dubbelt så vanligt bland rökarna.

Narkotika

Ulf Guttormsson

Konsumtion av narkotika började förekomma bland svenska ungdomar mot slutet av 1960-talet och frågor om narkotikaerfarenheter har funnits med i skolundersökningen alltsedan starten 1971.

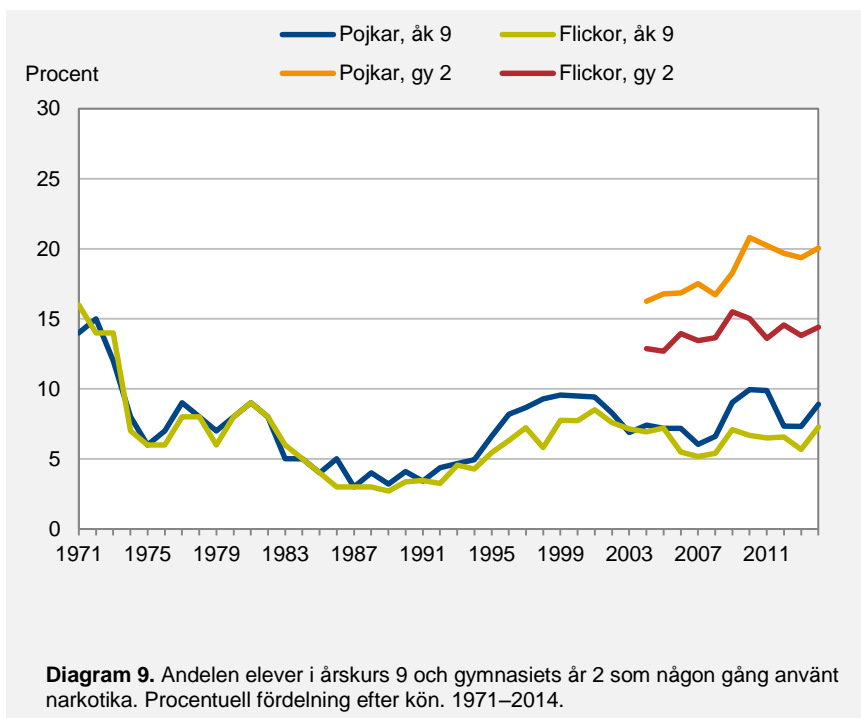
Narkotikaanvändning kan orsaka olika typer av problem för konsumenterna, exempelvis medicinska skador. Ett sätt att uttrycka omfattningen av sådana är att använda DALYs, som är ett internationellt använt mått som visar antal förlorade friska år på grund av sjukdom eller för tidig död och kan uttrycka sjukdomsördan orsakad av exempelvis narkotikaanvändning (Agardh 2014). För år 2010 angavs narkotikabruk vara den tionde största riskfaktorn i Sverige, även om droger som tobak respektive alkohol genererade större andelar av sjukdomsördan (7,7 resp. 3,4 % jämfört med 1,3 % för narkotika).

I detta avsnitt redogörs bland annat för utvecklingen av narkotikaanvändningen över tid bland skoleleverna, vilka preparat de använt och hur de fått tag på dessa. I föregående års rapport gjordes mera djupgående analyser av gruppen som använt narkotika i kapitlet *Elever som använt narkotika* (Gripe red. 2013).

Narkotikaerfarenhet

Eftersom frågor om narkotikaanvändning funnits med under en lång tidsrymd är det ofrånkomligt att frågeställningen justerats flera gånger. Även om det inte finns belägg för att någon av dessa förändringar haft en avgörande betydelse för resultaten bör ändå en viss försiktighet iaktas vid jämförelser av enskilda värden mellan olika år. Samtidigt finns ingen information som indikerar att förändringarna är så pass stora att utvecklingstrenderna skulle vara missvisande.

Under 2014 svarade 9 % av pojkarna och 7 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång använt narkotika (diagram 9 och tabell 66). Alltsedan mitten av 90-talet har dessa nivåer varierat mellan 5–10 %, och i det perspektivet är årets resultat inte särskilt avvikande även om vissa fluktuationer alltså förekommit sedan millennieskiftet. Av diagrammet framgår att niorna redovisade relativt omfattande narkotikaerfarenheter i början av 70-talet när ca 14 % svarade att de provat narkotika. Periodens lägsta värden uppmättes under slutet av 80-talet, då ca 3 % uppgav detta.

I årskurs 9 har könsskillnaderna varit förhållandevis små, med undantag för åren runt millennieskiftet samt en period tio år senare, då pojkarna i något högre grad än flickorna rapporterade narkotikaerfarenhet. Skillnaderna överstiger dock inte två procentenheter.

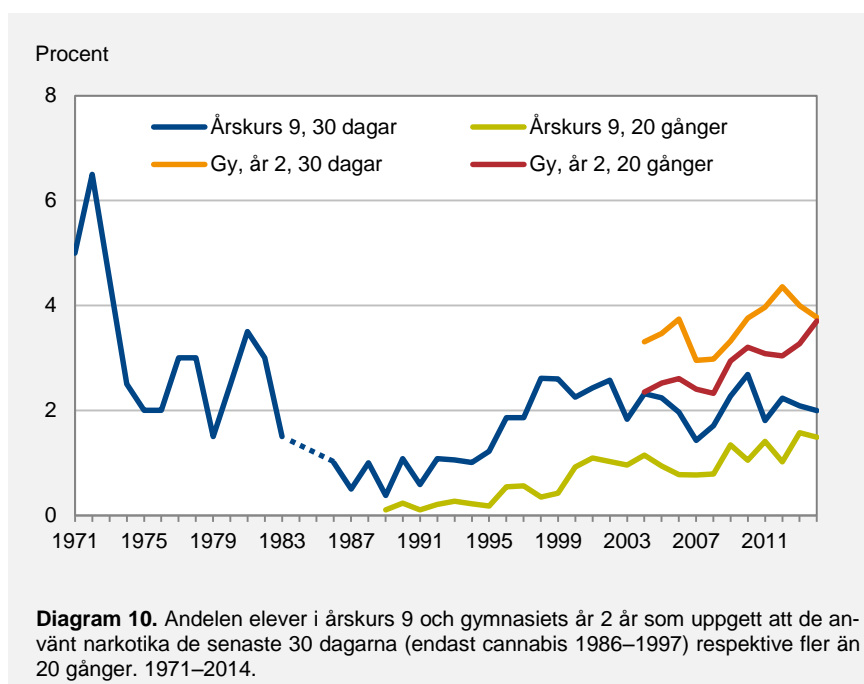
Jämfört med niorna är det åtminstone dubbelt så vanligt att eleverna i gymnasiets år 2 har använt narkotika. År 2014 svarade 20 % av pojkarna och 14 % av flickorna att de gjort detta någon gång (tabell 67). I gymnasiet är skillnaden mellan könen tydligare och har dessutom ökat något sedan 2004 på grund av den uppgång som skett bland pojkarna. Ökningen i narkotikaerfarenheten bland gymnasieeleverna som pågick till och med 2010 har därefter upphört och planat ut.

År 2007 infördes frågor om årsaktuell narkotikaerfarenhet (senaste 12 månaderna) och av tabellerna 68–69 framgår att år 2014 rapporterade 7 % av niorna och 12 % av gymnasieeleverna att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna. Återigen framträder tydligare könsskillnader bland gymnasieeleverna än bland grundskoleeleverna.

Månadsaktuell användning ("senaste 30 dagarna") är ett mått som ofta används för att ge en indikation på mera regelbunden konsumtion. Andelen som rapporterade detta år 2014 var 2 % i nian och 4 % i gymnasiets år 2 (diagram 10 och tabellerna 70–71). Att ha använt narkotika de senaste 30 dagarna är alltså dubbelt så vanligt i gymnasiet som i nian.

För den i tid mera närliggande användningen uppträder tydligare könsskillnader redan i årskurs 9 – jämfört med livstidsprevalensen – då drygt 1,5 gånger fler pojkar svarar att de använt narkotika senaste månaden. Bland gymnasieeleverna är könsskillnaderna större då omkring dubbelt så många killar uppger månadsaktuell användning. Alltsedan 2009 har omkring var tjugonde gymnasiekill, eller ca 5 %, använt narkotika under de senaste 30 dagarna.

Ibland konstrueras med hjälp av livstids- och månadsprevalensen ett mycket enkelt mått som ska indikera hur många som "fortsätter" använda narkotika och detta är helt enkelt kvoten mellan andelen som någon gång använt samt andelen som använt senaste månaden. Dessa två mått finns att tillgå alltsedan 70-talet för eleverna i årskurs 9 och resultaten visar att ca 35 % "fortsatte" använda narkotika under 70-talet men att andelen sjönk till ca 20 % under 80-talets slut. Därefter skedde en uppgång och alltsedan millennieskiftet är det omkring 30 % av eleverna i nian som "fortsatt" använda.

Perioder när livstidsprevalensen är lägre tycks det således vara en relativt sett mindre andel av dem som testat narkotika som också ”fortsätter” med detta, och vice versa. Samtidigt är det vanskligt att använda 30-dagarsmättet på detta sätt bland så pass unga personer eftersom debuten kan ligga nära undersökningstillfället i tid, och att inga uttalade vanor heller befästs i en så ung grupp. Bland de två år äldre gymnasieeleverna ligger kvoten mellan 20–25 % alltsedan 2004. Samtidigt som kvoten är lägre i gymnasiet är det dock en större andel bland de äldre eleverna som använt narkotika senaste 30 dagarna.

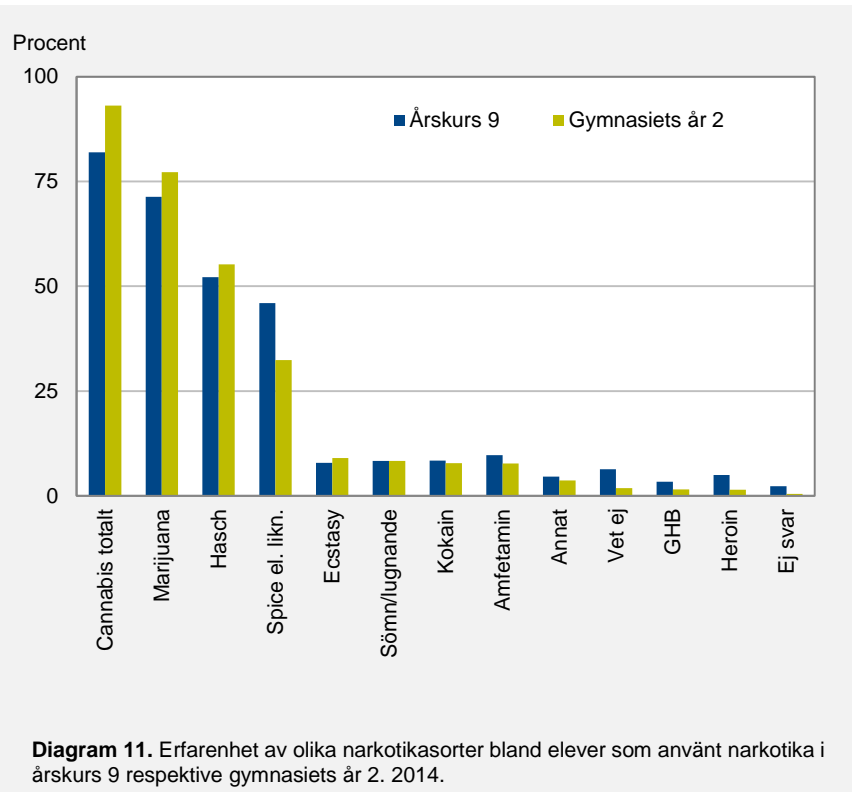
Som framgår av diagrammet ökade andelen nior som använt narkotika senaste 30 dagarna mellan slutet av 1980-talet fram till slutet av 1990-talet. Därefter har dock andelen varit relativt oförändrad. I gengäld kan en mera kontinuerlig ökningstendens skönjas för andelen som använt narkotika 20 gånger eller mer under samma period (tabellerna 72–73). År 2014 är det i stort sett lika många som gjort detta som använt narkotika senaste månaden. Tendensen har inte varit lika tydlig i gymnasiet, även om nivåerna på de två måtten kommit att bli desamma 2014. Å andra sidan är det en kortare period som följts i denna årskurs. Även om narkotikaerfarenheten inte ökat nämnvärt per se de senaste 10 åren, så har konsumtionen bland dem som väl använt alltså blivit något mer omfattande jämfört med tidigare.

Användning av olika narkotiska preparat

I enkäten ställs ett antal följdfrågor till de elever som uppgett att de någon gång använt narkotika. Bland annat efterfrågas vilka preparat man använt, vilket besvaras med fasta svarsalternativ. Dessa reviderades delvis 2012. Ändringen bestod i att cannabis delades upp i hasch respektive marijuana, samtidigt som LSD utgick till förmån för ”spice (eller liknande rökmixar)”, vilket är syntetiskt framställda cannabinoidpreparat.

Av diagram 11 framgår för 2014 vilka narkotikasorter eleverna uppgett att de använt. I diagrammet redovisas endast de som uppgett att de någon gång använt narkotika och sorteringen är gjord efter preparatens vanlighet bland gymnasieeleverna. Den absoluta majoriteten har använt cannabis (i form av hasch eller marijuana) vilket uppgavs av totalt 93 % av gymnasieeleverna och 82 % av eleverna i årskurs 9 (detta motsvaras av 16 respektive 7 % av samtliga elever enligt tabellerna 74–75). Det kan noteras att marijuana numera är vanligare än hasch, vilket inte var fallet då dessa preparat särskildes under perioden 1989–2006.

Det relativt nyinförda spice-alternativet nämndes i grova drag av en tredjedel av de narkotikaerna i gymnasiet och närmare hälften i nian. Detta sätter spiceprodukterna på en tredje plats efter marijuana och hasch. Totalt svarade

knappt 4 % av samtliga elever i nian att de använt detta och för gymnasiet var motsvarande värde närmare 6 %.²

Övriga preparat var, precis som tidigare år, betydligt mera sällsynta och nämnades av färre än 10 % av de narkotikaerfarna eleverna såväl i nian som i gymnasiet. Sett till samtliga elever är det endast någon enstaka procent i respektive årskurs som använt exempelvis amfetamin, ecstasy, kokain eller bensodiazepiner (utan läkarordination).

Cannabis (hasch/marijuana) är alltså den allra vanligaste narkotikasorten eleverna använt och därefter kommer det nyinförda alternativet spice eller liknande rökmixar. Förr hade en klar majoritet enbart använt cannabis, men så är alltså inte längre fallet då relativt många även uppger spice-alternativet. Av

² Om man jämför dessa svar med dem om nättdroger i tabellerna 86–87 finner man att dessa nivåer är några procentenheter högre. Detta kan tyckas märkligt i och med att nättdrogsfrågorna avser att mäta användning av såväl klassade som oklassade spicesorter och därmed inte borde resulterat i lägre nivåer än när frågan föregås av ett filter rörande narkotikaerfarenhet. I nuläget finns ingen förklaring till denna lilla, men ologiska diskrepans.

tabellerna 76–77 framgår dock att av de narkotikaerfarna eleverna är det endast 13 % i nian och 6 % i gymnasiet som inte använt cannabis. Med andra ord har merparten av dem som använt spice även använt cannabis. I en rapport från 2013 gör Leifman och Henriksson en djupare analys av narkotikanvändare i skolundersökningen.

Frekvensen av cannabisanvändningen

Eftersom cannabis är det i särklass vanligaste preparatet eleverna använt är det intressant att se hur frekvensen av cannabisanvändning utvecklats över tid. Sådana uppgifter finns tillgängliga från 1989 och redovisas i tabellerna 78–81, där elever som redovisat hur många gånger de använt cannabis ingår, dels relaterat till samtliga elever och dels relaterat till enbart cannabiserfarna elever.

I början av 1990-talet hade omkring hälften av niorna som använt cannabis gjort detta endast en gång. Från mitten av 90-talet sjunker denna andel och de allra senaste åren utgör dessa omkring 30 % och andelen är då densamma i gymnasiet. En motsatt utveckling syns för övriga frekvensgrupper, och i synnerhet gäller detta för pojkar som använt cannabis mer än 20 gånger. Cirka 17 % av de cannabiserfarna eleverna i båda årskurserna uppger detta 2012–2014. Bland samtliga elever i gymnasiets år 2 svarar ca 3 % under dessa tre år att de gjort detta och motsvarande värde i nian är 1 %.

Således är den långsiktiga trenden i nian att frekvensen av cannabisanvändningen ökat i jämförelse med 90-talets början. Generellt är det åtminstone dubbelt så många högfrekventa cannabisanvändare (21 gånger eller fler) bland pojkarna än bland flickorna i båda årskurserna.

Från vem kommer narkotikan?

De elever som använt narkotika får sedan 2007 svara på hur de fick tag på den. Frågan har fasta alternativ och flera svar kan uppges. Av tabellerna 82–83 framgår att kompisar/partners alltid varit det vanligaste alternativet medan syskon respektive läkare varit tämligen ovanliga. Andra personer (t.ex. langare) har dock uppgetts relativt ofta medan internet-alternativet som infördes 2013 endast uppges av enstaka procent av de narkotikaerfarna eleverna.

I tabell M har svaren från 2014 rörande anskaffningen grupperats efter hur många gånger man använt narkotika. Som framgår av tabellen var det även detta år främst via kompisar eller pojk-/flickvänner eleverna fått tag på narkotika. I årskurs 9 nämns detta av 56 % och i gymnasiets år 2 av 62 %. Ytterligare två relativt vanliga alternativ var ”bekant” respektive ”annan, t.ex. langare”. Alternativerna ”internet”, ”syskon” samt ”läkare” var förhållandevis ovanliga och nämndes av runt 3 % vardera.

Tabell M. "Från vem/vilka har du fått tag på narkotika?". Procentuell fördelning bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt narkotika, fördelat på hur många gånger man använt narkotika. 2014.

	1 gång (n=98)	2–20 ggr (n=199)	Mer än 20 ggr (n=68)	Totalt (n=365)
Årskurs 9				
Kompis el. pojk-/flickvän	53	62	43	56
Bekant	26	25	25	25
Internet	1	1	7	2
Syskon	2	2	3	2
Läkare	2	4	10	5
Annan, t.ex. langare	17	33	61	34
Ej svar	3	4	1	3
	1 gång (n=140)	2–20 ggr (n=352)	Mer än 20 ggr (n=132)	Totalt (n=624)
Gymnasiets år 2				
Kompis el. pojk-/flickvän	59	66	57	62
Bekant	19	28	43	29
Internet	–	0	10	2
Syskon	2	2	6	3
Läkare	–	1	7	2
Annan, t.ex. langare	19	27	61	33
Ej svar	4	2	3	2

Det får således konstateras att det är vanligare att få tag på narkotika via indirekta källor, som kompisar och bekanta, och mindre vanligt att själv ha skaffat via exempelvis en langare eller att ha beställt via internet. Samma förhållande gällde för övrigt även beträffande användning och införskaffande av så kallade nätdroger.

Några större skillnader i anskaffningskällor råder inte mellan gymnasiet och grundskolan, utan svarsmönstren var ungefär desamma. Däremot framkommer vissa mönster om man beaktar användningsfrekvensen. Elever som använt narkotika mer än 20 gånger tenderar att i högre grad uppge de olika anskaffningsalternativen, förutom kompisar eller pojk-/flickvänner där närmast det omvända förhållandet råder. I synnerhet anger gruppen frekventa användare att de i högre grad handlat direkt av t.ex. langare eller beställt via internet.

En möjlig tolkning av ovanstående är att det främst är de frekventa användarna som skaffar narkotikan från de mera ursprungliga källorna, och därefter förs den vidare till andra elever med mindre omfattande narkotikaerfarenheter.

Att elever som inte använt narkotika ändå upplever att de har tillgång till detta framgår av att 2014 svarade 23 % av niorna att de erbjudits prova narkotika under de senaste 12 månaderna och 15 % ansåg att de skulle kunna skaffa fram cannabis inom en 24-timmarsperiod om de ville. Motsvarande värden i gymnasiet var 36 respektive 27 %. Dessa värden har inte förändrats sedan frågorna

började ställas 2012. Nivåerna ligger betydligt högre än andelarna som faktiskt använt narkotika under perioden. Detta visar att även om narkotika i viss mån förekommer i ungdomarnas miljöer, så har många som haft möjlighet att prova narkotika avstått från att göra det.

Ovanstående påvisar betydelsen av ungdomars attityder, och att tillgängligheten bara är en del i sammanhanget. Samtidigt kan det noteras att bland elever som inte använt narkotika i nian så är det en lika stor andel som haft lust att göra det som andelen som faktiskt gjort det. Även i gymnasiets år 2 var det ca 8 % som haft lust att använda narkotika utan att ha gjort så (tabellerna 64–65). Enkäten kan inte svara på varför de låtit bli, men bristande tillgänglighet skulle förvisso kunna vara en delförklaring.

Nätdroger

Ulf Guttormsson

Under senare år har alltfler nya och huvudsakligen syntetiska missbrukssubstanser tillförts marknaden. Ett vanligt introduktions- och spridningssätt för dessa droger har varit via Internet, varför dessa medel ofta kallas nätdroger, och så görs även i det följande. Andra benämningar som förekommer kan exempelvis vara nya psykoaktiva substanser (nps), designerdroger eller research chemicals (RC-droger). Poängen med att introducera sådana nya droger är att de ofta är tidigare okända som missbruksmedel och därmed inte omfattas av någon speciell kontroll (därför den ibland förekommande benämningen legal highs).

Efter en tid hamnar dock flertalet av substanserna under någon form av kontroll, exempelvis i narkotikalagstiftningen eller enligt lagen om hälsofarliga varor. Dessutom tillkom pga. nätdrogerna ”förstörandelagen” 2011, vilken ger myndigheter rätt att beslagta och förstöra droger som ännu inte klassats som narkotika eller hälsofarlig vara men kan misstänkas komma att användas i missbrukssyfte (SFS 2011:111).

I 2012 års undersökning ställde CAN för första gången frågor om erfarenhet av nätdroger. Frågan avser att fånga användning av alla sådana substanser, oavsett om de var olagliga eller inte vid användningstillfället. Av den anledningen separeras (och föregår) frågor om nätdroger de frågor som handlar om narkotika³.

Användning och införskaffande

Av tabell 86 framgår att drygt 2 % av eleverna i nian uppgett att de någon gång använt nätdroger. Motsvarande värde i gymnasiet var 4 % (tabell 87). Inte i någon av årskurserna går det att utläsa någon trend för de tre år frågorna ställts.

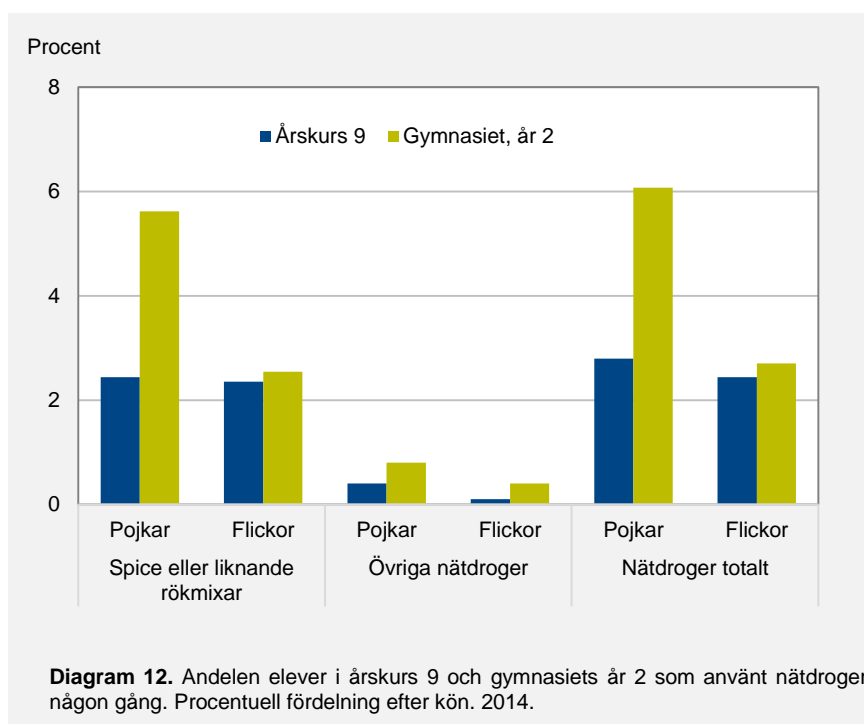
I årskurs 9 förekommer knappt några könsskillnader. Andelen tjejer som använt nätdroger var inte större i gymnasiet än de var i nian. Däremot har dubbelt så många pojkar i gymnasiet använt nätdroger jämfört med årskurs 9 och detta är alltså orsaken till de högre totalvärdena i gymnasiet.

³ Dock ingår ”spice (eller liknande rökmixar)” sedan 2012 som ett fast alternativ i listan över narkotikasorter som narkotikaerfarna elever kan ha provat. En viss diskrepans mellan mätten föreligger, vilken berörs i narkotikaavsnittet.

Av diagram 12 framgår att spice eller liknande rökmixar är den klart vanligaste preparatgruppen. Mindre än 1 % av eleverna har uppgett att de använt andra nättdroger som exempelvis mefedron.

De som använt nättdroger får även ange om preparaten var lagliga vid användningstillfället. Såväl i årskurs 9 som i gymnasiet svarade ca 45 % de två senaste åren att de inte kände till om så var fallet, eller så hade de lämnat följdfrågan obesvarad. I årskurs 9 uppgav närmare 40 % av dem med nättdrogs erfarenhet att drogen/drogerna var olagliga vid användningstillfället medan motsvarande andel i gymnasiet var ca 25 %.

Omvänt var det runt 22 % som använt lagliga nättdroger i nian 2013 och 2014, jämfört med 42 % på gymnasiet 2013 och 29 % 2014. Möjligen förklaras skillnaden mellan nian och gymnasiet av att de äldre eleverna redovisar användning som ligger längre tillbaka i tiden och att färre preparat omfattades av lagstiftning då, vilket i så fall skulle kunna förklara den lägre andel lagliga nättdroger som rapporterades av gymnasieeleverna 2014 jämfört med 2013. Uppenbart är att det endast är en minoritet av eleverna som medvetet använt nättdroger för att de varit lagliga.

Eleverna får även uppge om de själva köpt någon nätdrog och eftersom denna fråga justerades 2013 redovisas endast resultat från och med detta år. Drygt 1 % av alla elever såväl i nian som i gymnasiet svarar att de någon gång köpt nätdroger via internet (tabellerna 84–85). Tittar man enbart på dem som själva använt nätdroger har runt en tredjedel varit delaktig i själva inköpet. Detta innebär alltså att bland dem som använt sådana medel har majoriteten inte själva införskaffat dem via Internet utan via någon annan person

Ett rimligt antagande utifrån ovanstående är att många unga får tag på nätdroger på samma sätt som de får tag på till exempel cannabis och alkohol, det vill säga genom kompisar eller bekanta. De flesta som använt nätdroger förefaller heller inte ha använt det som ett lagligt alternativ, bara en minoritet av användarna sa sig veta att de tagit en oklassad substans.

I rapporten *Ungdomar som använder nätdroger – vilka är de?* av Henriksson & Leifman (2013) analyserades elevernas svar om nätdrogserfarenheter från 2012/2013 närmare. Där framgår tydligt att de som använt nätdroger har betydligt mer avancerade drogvanor än övriga – majoriteten av dem hade exempelvis erfarenhet av cannabis eller annan narkotika. Vidare konstaterades eleverna med nätdrogserfarenheter också uppvisa en hög ansamling av olika riskfaktorer jämfört med övriga elever och hade egenskaper liknande elever som använt narkotika utöver cannabis.

Sniffning/boffning

Siri Thor

Sniffning som fenomen uppmärksammades redan under 1950-talet och alltsedan dess har denna berusningsmetod förekommit främst bland ungdomar, och varit desto mera sällsynt bland vuxna (CAN 2012).

Sniffningsfrågor har funnits med alltsedan skolundersökningen startade 1971. Eftersom beteendet har följts under så pass lång tid är det ofrånkomligt att frågornas utformning justerats⁴, inte minst som det kan vara svårt att hitta tydliga och bestående definitioner för sniffning.

Förr om åren handlade sniffning främst om inhalation av ångor från lättflyktiga lösningsmedel, till exempel lim och thinner. På senare år har fenomenet att inandas olika gaser från sprayförpackningar tillkommit och detta kan istället benämnas som boffning. Detta framgick inte minst av de fokusgruppsintervjuer med skolelever som föregick justeringen av frågeformuläret 2012 (Leifman red. 2013).

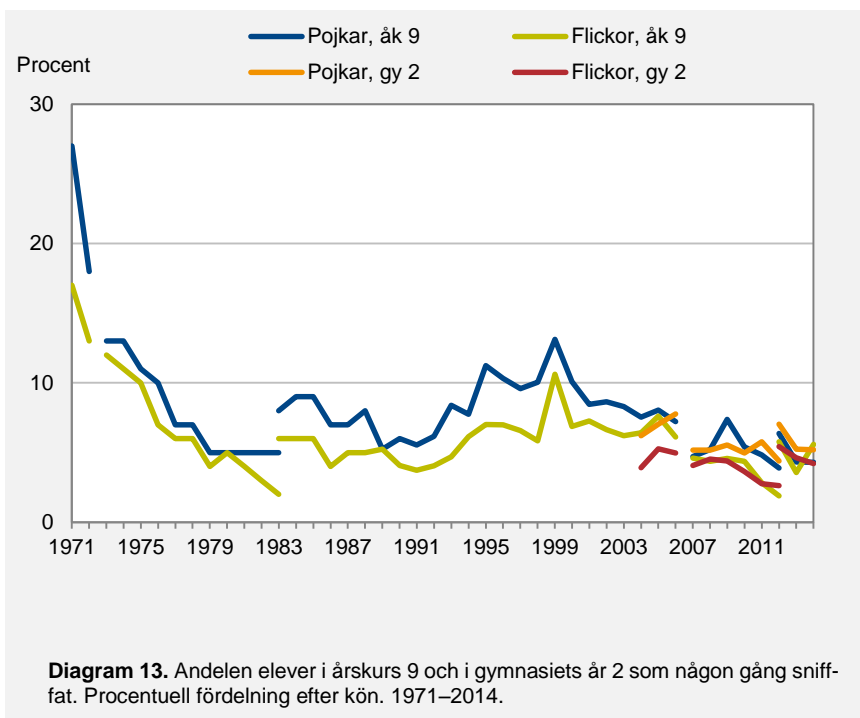
Vid formulärrevisionen 2012 förändrades därför sniffningsfrågan genom att ”boffa” infördes som synonym till att sniffa, dessutom adderades också för första gången exempel på substanser (lim och spray). Split-half testet som genomfördes i samband med formulärrevisionen visade att ändringen ledde till att sniffningsresultaten blev signifikant högre med den nya frågeställningen (Raninen & Nyström 2013). Effekten av tidigare frågeförändringar är mera oklar (i brist på split-half tester). Att frågorna förändrats innebär att försiktighet måste iaktas vid jämförelser av resultaten från olika frågeperioder.

I detta kapitel redovisas hur sniffningserfarenheterna utvecklats över tid men även vilka typer av sniffningsmedel som eleverna rapporterat att de använt.

Sniffat någon gång

I diagram 13 redovisas sniffningserfarenhetens utveckling över tid. Uppehåll i linjerna görs när betydande frågeförändringar skett och illustrerar därmed begränsningar i jämförbarheten. År 2014 uppgav runt 5 % av eleverna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 att de någon gång provat att sniffa/boffa.

⁴ Frågorna har ändrats 1972, 1973, 1983, 2007 och 2012, vilket beskrivs tämligen noggrant i Skolelevers drogvanor 2012.

Det framgår av diagrammet att sniffning historiskt sett var betydligt vanligare under 70-talet, i synnerhet om man beaktar att under åren 1973–1983 mättes erfarenheterna på ett sådant sätt att livstidsprevalensen torde ha underskattats. Under 90-talet inträffade en uppgång men, efter millennieskiftet sjönk sniffningserfarenheten åter.

Att den nya benämningen av sniffning (dvs. boffning) inte adresserades före 2012 kan ha inneburit att sniffnings-/boffningsnivån underskattats under ett flertal år. Med hänsyn tagen till att frågan numera dessutom innefattar begreppet boffa framstår 2014 års sniffningserfarenheter som förhållandevis låga, även om resultaten med den nya frågeställningen inte är jämförbara med den äldre.

Inga stora könsskillnader förekommer men det kan noteras att pojkarna tenderar att rapportera aningen mer omfattande sniffningserfarenheter än flickorna, och detta gäller för båda årskurserna. För ovanlighetens skull var det år 2014 en något större andel flickor än pojkar i årskurs 9 som uppgav att de sniffat/boffat någon gång.

Noterbart är att ingen tydlig ökning av livstidsprevalensen sker mellan nian och gymnasiet andra år. Detta hänger delvis samman med att det inte tillkommer så många som debuterar i sniffning efter nian (enligt debutåldersfrågan). Ytterligare förklaringar kan vara att sniffning tenderar att överrapporteras i nian eller underrapporteras i gymnasiet eller att de med sniffningserfarenhet i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå⁵. Sammantaget pekar tillgänglig information ändå på att det är relativt få ungdomar som debuterar med sniffning/boffning efter högstadiet.

Sniffningsaktualiteten

År 2007 utökades sniffningsprevalensfrågan med frågor om års- och månadsprevalens. Alltsedan dess har drygt 1 % av eleverna i årskurs 9 svarat att de sniffat/boffat under de senaste 30 dagarna (tabell 88). Med viss variation motsvarar det cirka en fjärdedel av de elever i årskurs 9 som någon gång provat att sniffa/boffa. I gymnasiet är andelen med månadsaktuell sniffningserfarenhet lägre och runt 15 % av dem som någon gång sniffat/boffat uppger att de gjort så under de senaste 30 dagarna.

I jämförelse med exempelvis månadsaktuell alkohol-, tobaks- eller narkotikaanvändning är månadsaktuell erfarenhet av sniffning/boffning tämligen ovanlig. Till skillnad från ovan nämnda substanser är dessutom månadsprevalensen i gymnasiet lägre än vad den är i nian. Detta tyder åter på att sniffning/boffning främst är något som yngre ungdomar sysslar med.

För perioden 1985–2005 finns data att tillgå för niorna gällande andelen som uppgav att de fortfarande sniffade. I grova drag uppgav totalt cirka 2 % detta, vilket åter pekar på att sniffning idag tenderar att vara mindre utbredd, även om måtten inte är fullt jämförbara.

Typ av substans

De som uppger sniffningserfarenhet får även i klartext ange vad de använt. I början av millennieskiftet var lim den enskilt vanligaste sniffningssubstansen bland niorna, följt av olika typer av spray⁶ (doftspray, hårspray etc.) samt annan gas (framförallt butangas). Perioden 2013–2014 uppgav niondeklassarna lim ungefär lika ofta som olika typer av spray och gas.

⁵ I de nationella skolundersökningarna i USA kan man tydligt se att elever i gymnasieåldern återkommande rapporterar lägre livstidsprevalens för sniffning jämfört med elever i lägre årskurser (Johnston m.fl. 2014). Samma mönster vad gäller sniffningsfrågor kan alltså råda även i andra länder.

⁶ Det är numera vanligt att elever uppger hårspray, doftspray etc. eller märken som t.ex. Glade och AXE. Även om det inte står uttryckligen förutsätts att det är effekten av drivgasen i dessa förpackningar som individen eftertraktar. Därför räknas samtliga rapporteringar av olika spray in i samma kategori av substanser som övriga rapporteringar om gas.

Under de första åren av gymnasieundersökningen (2004–2005) var lim den enskilt vanligaste substansen att sniffa följt av ungefär lika stora delar bensin och spray/gas. De två senaste åren (2013–2014) var däremot olika typer av spray och gas den klart vanligaste substansen att uppge.

Förändringen av frågan som genomfördes 2012 har som nämnts lett till signifikant förhöjda nivåer av livstidsprevalensen. Detta torde bero på att frågan nu omfattar också det som benämns som boffning, särskilt eftersom det går att se en ökning i rapporteringen av olika typer av spray sedan formulär 2012B. Att sprayer och gaser nämndes redan innan frågeändringen pekar dock på att åtminstone en del av dem som med ett modernare språkbruk ”boffat”, trots allt tidigare rapporterat detta som sniffning.

Det förekommer att substanser som egentligen inte räknas som sniffningsmedel rapporteras, till exempel amfetamin eller luktsnus. Även om detta inte är särskilt vanligt indikerar detta ändå att det kan förekomma en viss överrapportering av sniffningserfarenheten.

Dopning

Ulf Guttormsson

Inom idrotten har det sedan länge förekommit att otillåtna preparat använts bland annat i prestationshöjande syfte. Hormondopningsmedel såsom anabola androgena steroider (AAS) och tillväxthormon är exempel på sådana preparat. Då man fick indikationer på att användningen av hormondopning spred sig utanför idrottsrörelsen ledde detta till införandet av Dopningslagen 1992, vilken förbjuder hantering och användning av hormondopningsmedel (SFS 1991:1969).

Denna uppmärksamhet ledde inte bara till en ny lagstiftning utan även till att frågor om hormondopningsmedel infördes i olika frågeundersökningar, bl.a. skedde det i skolenkäten 1993. Följande avsnitt kommer att begränsas till erfarenheter av AAS-preparat (även kallat anabola steroider framöver i denna text) eftersom erfarenheten av tillväxthormon visat sig vara praktiskt taget obefintlig bland skolungdomar utgick också sådana frågor 2004.

Bland eleverna i årskurs 9 svarade perioden 1993–2003 ca 1 % av pojkarna och 0,1 % av flickorna att de någon gång använt anabola steroider (tabell 94). Sedan år 2004 har dock närmare 2 % av pojkarna och 1 % av flickorna i nian uppgett AAS-erfarenhet. Det bör dock observeras att frågeformuleringen ändrades 2004, vilket kan ha orsakat den något högre nivå⁷.

Från och med 2012 efterfrågas förutom livstidserfarenheten också års- och månadsaktuell användning. Cirka hälften av niorna som någon gång provat anabola steroider hade använt preparatet under senaste 30 dagarna, och samma förhållande gäller gymnasieeleverna. Jämfört med exempelvis narkotika är kvoten mellan månadsaktuell användning och livstidserfarenhet relativt hög. Av detta följer att det i den lilla grupp som provat AAS tycks vara en förhållandevis stor andel som fortsätter att använda preparatet (givet att inte debuten skett nära undersökningens genomförande, vilket skulle förta 30-dagarsmåtets styrka vad gäller att indikera en pågående konsumtion).

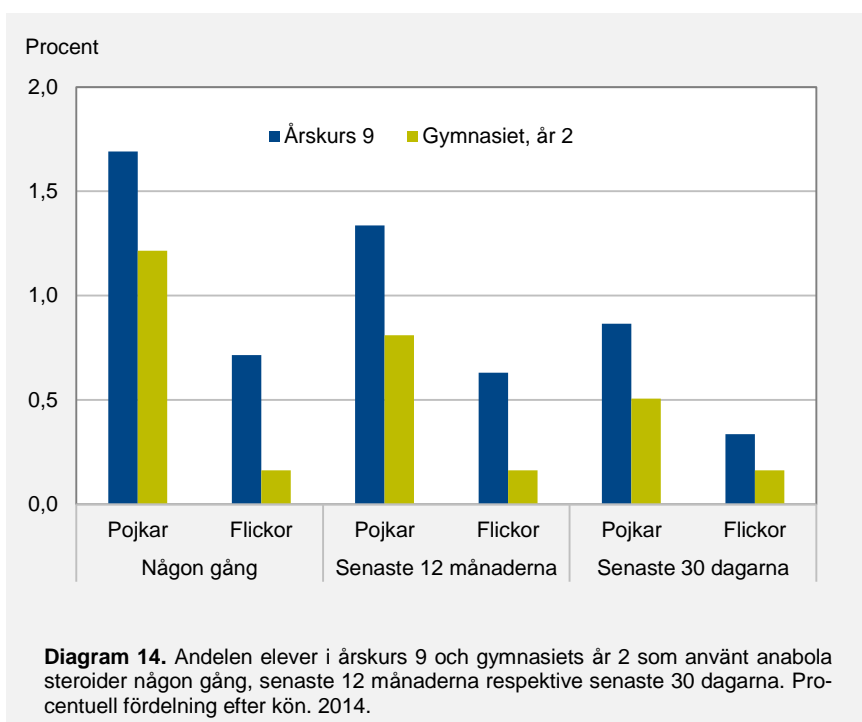
ANDT-strategin (Socialdepartementet 2013) anger ett antal så kallade kärnindikatorer där utvecklingen ska följas och för dopning bland skolelever gäller detta att ha använt anabola steroider under de senaste 12 månaderna. Detta

⁷ Frågan om erfarenhet av anabola steroider har justerats ett antal gånger sedan den infördes, utan att ha lett till några uppenbara resultatförändringar (av fotnoten i tabell 94 framgår vilka år det skett). Frågeändringen 2004 tycks emellertid utgöra ett undantag, även om det saknas underlag (t.ex. en split-half studie) för att säkert avgöra detta.

uppgavs år 2014 i årskurs 9 av 1,3 % bland pojkarna och 0,6 % bland flickorna. Motsvarande värden i gymnasiet var 0,8 respektive 0,2 % (tabell 95). Jämfört med närmast föregående år har ingen nämnvärd förändring skett.

Av diagram 14 framgår att gymnasieelevernas prevalensvärden ligger under dem i årskurs 9, och det gäller även för livstidserfarenheten. Samma förhållande råder också tidigare år, även när livstidsprevalensen förskjuts med två år så att samma årskull beaktas. Orsakerna till detta kan vara flera. Ett skäl kan vara att gymnasieeleverna av någon anledning är mindre benägna att rapportera dopningserfarenheter och ett annat skäl kan vara att de med dopningserfarenhet i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå.

Som framgår av figuren uppgår pojkar i större utsträckning att de använt anabola steroider och dessa könsskillnader är tydligare i gymnasiet jämfört med nian. I årskurs 9 är det omkring 2–3 gånger fler pojkar än flickor som uppgår erfarenhet av AAS och i gymnasiet är det runt 6 gånger fler. Erfarenhet av anabola steroider är som framgår generellt ovanligt bland gymnasieflickorna.

Mellan 2004–2012A kan man få en uppfattning om dopningserfarenhetens intensitet eftersom eleverna då angav om de använt preparatet en gång, ett fåtal gånger respektive flera gånger/kurer. Runt sju av tio hade endast gjort så en eller ett fåtal gånger medan tre av tio använt dopningsmedel i större omfattning än så. Under denna period förändrades inte intensiteten i användandet, vilken dessutom förefaller ha varit relativt begränsad.

Frågeändringar till trots har eleverna i årskurs 9 sammantaget rapporterat en relativt konstant och låg erfarenhet av anabola steroider under tjugo års tid. Samma mönster gäller även för gymnasieeleverna sedan mätningarna startade 2004.

Avslutningsvis kan det nämnas att gruppen som använt anabola steroider i hög grad rapporterar användning av andra droger. Under senare år har omkring hälften av de steroiderna, såväl i årskurs 9 som gymnasiet år 2, exempelvis använt narkotika respektive sniffat/boffat någon gång, samt rökt cigaretter under de senaste 30 dagarna. Gruppen steroiderna skolungdomar är alltså tämligen belastad också vad gäller användning av andra droger.

Läkemedel

Ulf Guttormsson

I detta avsnitt kommer skolungdomarnas rapporterade användning av olika läkemedel att beskrivas. Många läkemedel är narkotikaklassade, och då handlar det huvudsakligen om sådana som kan vara intressanta ur missbrukssyfte. Huvudsakligen rör det sig om olika smärtstillande preparat samt sömnmedel och lugnande medel av bensodiazepintyp. Sett till samhällets totala narkotikaanvändning utgör sådana substanser ett signifikant inslag och läkemedel är exempelvis sedan 2007 näst efter cannabispreparat den preparatgrupp som oftast beslagt av rättsväsendet (CAN 2014). I detta avsnitt kommer främst icke-förskrivna användning av bensodiazepiner att behandlas.

Eftersom det sedan länge är känt att narkotikaklassade läkemedel även används i missbrukssyfte, inte minst bland personer med tyngre narkotikamissbruk, ställs ofta frågor om detta även i olika drogvaneundersökningar. I skolundersökningen får exempelvis elever som initialt uppger att de använt ”klassisk” narkotika (cannabis, kokain, amfetamin, heroin etc.) ange, i en specificerad lista över ett antal droger, om de bl.a. använt sömnmedel eller lugnande medel av bensodiazepintyp utan läkarordination. Det kan inledningsvis konstateras att bland skolungdomar som använt narkotika så rapporteras sådana erfarenheter i ungefär samma utsträckning som för amfetamin, ecstasy eller kokain (tabellerna 74–75).

Den ovan nämnda frågeställningen rörande narkotika föregås dock av en fråga till samtliga elever om de använt sömnmedel eller lugnande medel av bensodiazepintyp utan läkarordination (t.o.m. 2013 efterfrågades även förskrivna användning av sådana medel). Av tabell 90 och diagram 15 framgår att sedan år 2004 har cirka 3 % av eleverna i årskurs 9 uppgett att de använt sömnmedel eller lugnande medel av bensodiazepintyp utan recept. Perioden 1989–2003 var nivåerna något högre. Sannolikt är detta en effekt av att sömnmedel respektive lugnande medel mättes med separata frågor, liksom att termen bensodiazepiner inte användes då. Frågeändringen har bedömts vara väsentlig för resultatens jämförbarhet över tid och därför är linjerna brutna år 2004 i diagrammet.

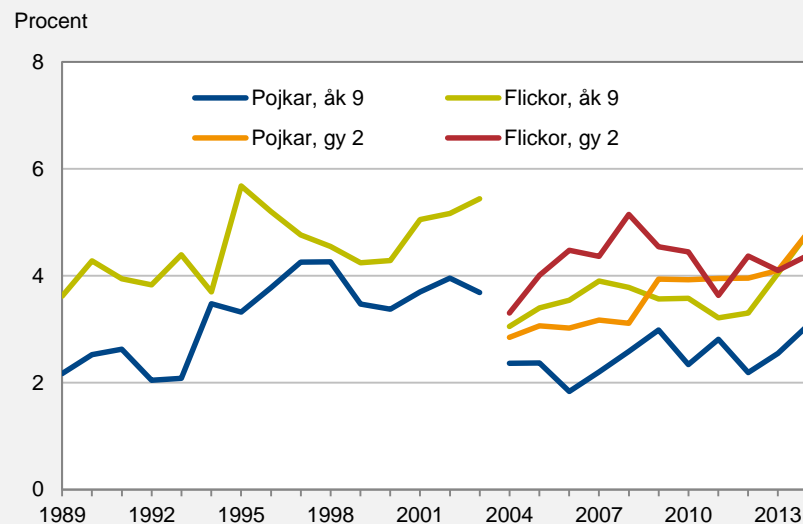

Diagram 15. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande medel utan recept ^{a)}, efter kön. 1989–2014.
a) Frågan förändrades 2004 och bedöms inte vara jämförbar tidsperioderna emellan.

Väger man samman trenderna från de olika mätperioderna ser det ut som om det skett en, förvisso svag, men dock mer eller mindre successiv ökning av icke-förskrivna användning av sömnmedel samt lugnande medel bland eleverna i årskurs 9 sedan 1990-talets början. Under hela perioden är flickornas värden något högre än pojkarnas.

I gymnasiet är livstidsprevalensen något högre (ca 4 %). Även i denna åldersgrupp är flickornas erfarenheter i regel något större än pojkarnas, men sedan 2008 har skillnaderna i princip uttraderats (tabell 91).

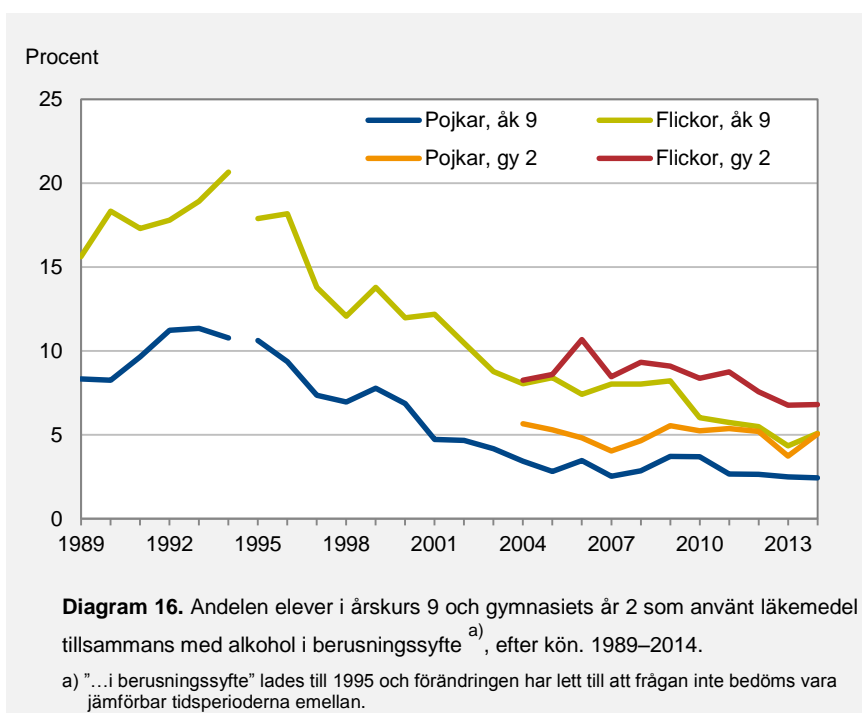
Från år 2012 följs även om eleverna använt bensodiazepiner utan läkarordination under de senaste 12 månaderna respektive de senaste 30 dagarna. Sedan dess har runt 30 % av dem som någon gång gjort detta, i respektive årskurs, svarat att de även gjort så under de senaste 30 dagarna.

Fram till 2013 efterfrågades även läkarförskrivna användning av bensodiazepiner. Såväl i nian som i gymnasiet var det åren 2012–2013 något fler som använt dessa läkemedel med, än utan recept. Samtidigt fanns en viss överlappning mellan grupperna; av dem som fått sådana läkemedel förskrivna hade en fjärdedel också använt dem utan recept.

Skälen till den icke läkarförskrivna användningen är inte givna. Det behöver inte nödvändigtvis handla om ett missbrukssyfte utan avsikten kan även vara självmedicinering med läkemedel man skaffat från exempelvis föräldrar eller kompisar. Sådana omständigheter framgår inte av enkäten, men det går samtidigt att konstatera att en del elever inte är främmande för att använda läkemedel i berusningssyfte. Detta uppenbaras av frågan om man ”någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte” (se diagram 16 och tabellerna 92–93).

År 2014 svarade 4 % i nian och 6 % i gymnasiet att de i berusningssyfte kombinerat alkohol med läkemedel (elevernas svar kan avse både receptfria och receptbelagda läkemedel). Att ha gjort detta är i princip dubbelt så vanligt bland flickor som bland pojkar i båda årskurserna. I regel ligger prevalensen något högre i gymnasiet än i nian, i synnerhet under de senaste fem åren. I årskurs 9 har detta beteende uppenbart blivit mindre vanligt sedan 1990-talets mitt (det bör observeras att åtminstone för flickorna tycks den frågevariant som användes 1989–1994 ha mätt fenomenet på en något högre nivå).

Från år 2012 får eleverna även svara på om de under de senaste 12 månaderna respektive 30 dagarna kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte. Sedan dess har närmare 30 % av dem i nian som uppgett att de gjort detta nå-

gon gång, respektive 40 % i gymnasiet, svarat att de även gjort så under de senaste 30 dagarna (vilket totalt motsvarar ca 1 % i nian och 2 % i gymnasiet).

De absolut vanligaste läkemedlen som kombinerats med alkohol i berusnings-syfte är receptfria värktabletter, och i särklass vanligast bland dessa var Alvedon. Därefter nämns i någon mån antibiotika och amfetaminliknande läkemedel som används vid ADHD-behandling. Dessa läkemedel ger knappast någon extra berusning av alkoholintag, även om vissa negativa effekter kan uppstå (t.ex. kan alkohol tillsammans med paracetamol vara belastande för levern).

I någon mån nämns även andra receptbelagda mediciner, då främst bensodiazepiner och smärtstillande preparat av opioidtyp. Kombineras sådana läkemedel med alkohol kan en förstärkt eller annorlunda påverkan uppstå, och vid högre doser kan också allvarigare komplikationer uppstå (mer information om detta återfinns på t.ex. www.fass.se eller www.1177.se). Dessa kombinationer var alltså mindre vanliga.

Det finns ett samband mellan att å ena sidan ha använt bensodiazepiner utan recept och att å andra sidan ha kombinerat läkemedel och alkohol i berusnings-syfte; i såväl nian som i gymnasiet har en tredjedel av dem som använt icke-förskrivna sömnmedel och lugnande medel också kombinerat alkohol och mediciner i berusningssyfte. Detta indikerar alltså att det finns en mindre grupp skolungdomar som är intresserade av att använda läkemedel i syfte att uppnå berusning.

Vidare finns en kraftig överlappning mellan att ha uppgett icke-förskrivna sömn- och lugnande medel som ett använt narkotikapreparat samt att tidigare i formuläret ha nämnt sådan användning (dvs. utanför narkotikakontexten). Drygt 80 % av eleverna i båda årskurserna uppvisar detta svarsmönster. Omvänt gäller att endast omkring en femtedel av alla som använt bensodiazepiner utan recept också har angett detta i narkotikafrågan. Detta är inte särskilt oväntat i och med att de flesta förmodligen inte ens känner till att detta rent juridiskt är att betrakta som narkotikaanvändning. Om man i detta sammanhang definierade även dessa elever som narkotikaerfarna skulle andelarna som prövat narkotika i nian respektive gymnasiet öka med närmare tre procentenheter (något som alltså inte görs här).

Sammanfattningsvis kan sägas att användning av icke-läkarförskrivna (narkotikaklassade) bensodiazepiner ökat något över tid och att majoriteten av eleverna som uppgett detta inte betraktar beteendet som narkotikaanvändning. Något som minskat över tid är att kombinera alkohol med olika läkemedel, åtminstone är detta tydligt i nian, där nedgången inleddes i mitten av 1990-talet. Delvis torde det hänga samman med att alkoholkonsumtionen ökat överlag.

Konsekvenser av alkoholbruk

Anna Englund

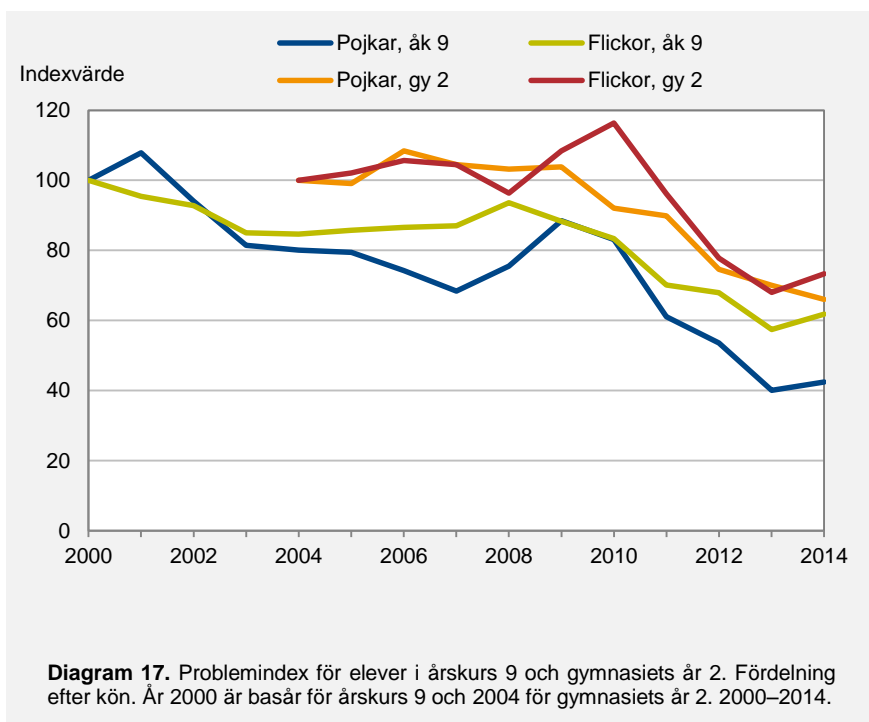
Alkoholkonsumerande ungdomar riskerar att drabbas av flera negativa konsekvenser senare i livet. Konsumtion av alkohol under tonåren kan leda till att hjärnans utveckling skadas (Monti m.fl. 2005) och har också visat sig vara en riskfaktor för att utveckla en hög och skadlig alkoholkonsumtion i vuxen ålder (Pitkänen m.fl. 2005; McCambridge m.fl. 2011). Förutom dessa långsiktiga negativa konsekvenser så är alkoholkonsumtion i ung ålder förknippat med olika kortsiktiga negativa konsekvenser och skador (Toumbourou m.fl. 2007). CAN har i sina enkäter till skolungdomar ställt frågor om en rad olika negativa konsekvenser som ungdomar upplevt till följd av alkoholkonsumtion. Frågorna introducerades 1995 och har på det stora hela varit desamma fram till 2012 då en större omarbetning gjordes av hela enkäten. I den nya enkäten tillkom ett antal frågor och svarsalternativen ändrades från att ungdomarna tidigare kunnat uppge att de upplevt ett problem ”tre gånger eller mer” till ”två gånger eller mer” som det högsta svarsalternativet.

I detta kapitel redovisas utvecklingen i form av ett index som ger ett samlat värde för problemtyngden bland ungdomar under perioden 2000–2014. Vidare redovisas vilka konsekvenser som visast sig vara vanligast förekommande bland ungdomar i 2014 års undersökning.

I det index som används ingår elva frågor, vilka är de i frågebatteriet kring problem i samband med alkohol, som varit i stort sett oförändrade under studieperioden. Från och med 2014 års formulär ändrades frågorna ”Haft oönskat sex” samt ”Haft oskyddat sex” till att ha ”Haft sex du ångrat dagen efter” respektive ”Haft sex utan kondom”. Dessa frågor med ny formulering ingår dock i detta sammanslagna mått. Indexet är skapat i två steg: först beräknas ett indexvärde genom att summera frekvenserna av de problem som samtliga respondenter uppgett respektive år. Detta värde divideras sedan med det för samtliga respondenter maximala antalet problem som det är möjligt att ange. På så vis representerar indexvärdet andelen av den maximala problemtyngden varje år. Därefter beräknas utvecklingen av problemindexet utifrån ett basår, vilket för årskurs 9 är år 2000 och för gymnasiet år 2004 (första året CAN genomförde en undersökning i gymnasiet år 2). Detta gör att alla år förhåller sig till basåret och om problembördan vore lika som under basåret så blir värdet 100, ett värde mindre än 100 innebär således att problembördan är mindre än vad den var under basåret och ett värde över 100 innebär att ungdomar det året upplevde mer alkoholrelaterade problem än vid basåret.

Utvecklingen

Som det framgår av diagram 17 har den totala alkoholrelaterade problembördan bland ungdomar, på det hela taget, minskat kraftigt under 2000-talet jämfört med basåren 2000 (årskurs 9) och 2004 (gymnasiet år 2). En viss uppgång kan observeras under 2014 jämfört med fjolårets värde. Detta gäller för flickor och pojkar i årskurs 9 samt flickor i gymnasiets år 2. Bland gymnasiepojkarna pekar trenden fortfarande nedåt. För pojkar i årskurs 9 är problemtyngden år 2014 omkring 40 % av vad den var år 2000. För flickorna i årskurs 9 är ökningen jämfört med föregående år ungefär lika stor som för pojkarna i samma årskurs. För pojkarna i år två på gymnasiet uppgår problemtyngden till cirka två tredjedelar jämfört med år 2004. För flickorna i gymnasiets år 2 har problemtyngden minskat med lite mer än en fjärdedel sedan basåret 2004.

Problem som ungdomar uppger

Det tidigare avsnittet skattade utvecklingen av problem bland ungdomar utifrån ett relativt mått över problemtygden. I följande avsnitt beskrivs de alkoholrelaterade problem som pojkar och flickor i årskurs 9 och gymnasiets år 2 uppgav i undersökningen år 2014. Till skillnad mot det tidigare avsnittet redovisas enbart svaren från de elever som uppgett att de druckit alkohol senaste tolv månaderna. Som det nämnts ovan tillkom det år 2012 nya frågor om upplevda alkoholrelaterade problem, därför är det till viss del inte samma problem som redogörs för här som är inkluderade i det problemindex som visas i diagram 17.

I tabell N redovisas hur stor andel som i årets undersökning uppgav något problem oavsett frekvens. De vanligaste problemen eleverna i årskurs 9 rapporterade i samband med att ha druckit alkohol var att ha ”Förstört saker eller kläder” (20,0 %), ”Råkat i gräl” (18,3 %) följt av att ha ”Tappat pengar eller andra värdesaker” (15,3 %).

Det är i stort sett samma problem som är mest förekommande i gymnasiet jämfört med årskurs 9, dock med en obetydlig skillnad mellan att ha ”Råkat i gräl” (29,5 %) och att ha ”Förstört saker eller kläder” (29,4 %). Därefter följer ”Haft sex utan kondom” som 27,2 % av eleverna hade uppgett.

Att större andelar av eleverna rapporterar alkoholrelaterade problem i gymnasiet än i årskurs 9 ter sig naturligt sett till att gymnasieungdomar har betydligt högre årskonsumtion och en högre andel som uppgett månatlig intensivkonsumtion av alkohol (Gripe m.fl. 2013). Hög konsumtion har även visat på ökad risk för alkoholrelaterade skador (Taylor m.fl. 2010). Vidare visade statistiskt säkerställda skillnader mellan pojkar och flickor i årskurs 9 att det var vanligare att pojkar uppgett problem som att ha ”Råkat i slagsmål”, ”Medvetet skadat någon annan” eller ”Kört moped eller annat motorfordon”. I övrigt var det i det i denna årskurs vanligare bland flickor att ha uppgett ett problem jämfört med de jämnåriga pojkarna. Detta mönster gick inte att utläsa i gymnasiet.

Andra könsskillnader som visade sig i båda årskurserna var att en större andel flickor än pojkar uppgav ”Problem med förhållandet till föräldrar”, ”Problem med förhållandet till vänner” och ”Förstört saker eller kläder”. Bland pojkarna i båda årskurserna var det främst ”Råkat i slagsmål” som en större andel uppgett jämfört med flickor. Vanligare bland pojkar var även att ha ”Blivit utsatt för våld” samt ”Kört moped, bil eller annat motorfordon”. Det fanns inga signifikanta könsskillnader för att ha ”Åkt moped, bil eller annat motorfordon med berusad förare” i vare sig årskurs 9 eller gymnasiets år 2.

Tabell N. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som upplevt olika typer av problem i samband med alkoholkonsumtion, de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning bland dem som druckit alkohol senaste 12 månaderna. 2014.

Åk 9	Alla (n=2 253)	Pojkar (n=1 098)	Flickor (n=1 151)
Råkat i gräl	18,3	15,7	20,6
Råkat i slagsmål	6,8	9,3	4,5
Råkat ut för olycka eller skadats	9,8	7,9	11,6
Medvetet skadat dig själv	6,3	4,6	7,8
Medvetet skadat någon annan	4,1	5,5	2,8
Blivit utsatt för våld	5,2	5,9	4,7
Tappat pengar eller andra värdesaker	15,3	12,2	18,1
Förstört saker eller kläder	20,0	16,1	23,7
Problem med förhållandet till föräldrar	12,4	7,4	17,0
Problem med förhållandet till vänner	12,8	8,0	17,2
Haft sex du ångrat dagen efter	9,5	7,1	11,7
Haft sex utan kondom	13,6	11,9	15,2
Blivit bestulen eller rånad	3,0	2,1	3,9
Råkat i bråk med polisen	4,6	5,2	4,0
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	2,0	1,6	2,3
Kört moped, bil eller annat motorfordon	9,6	11,8	7,7
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad förare	10,2	8,9	11,5
Simmat på djupt vatten	4,6	5,0	4,3
Gy 2	Alla (n=3 012)	Pojkar (n=1 457)	Flickor (n=1 547)
Råkat i gräl	29,4	27,9	31,0
Råkat i slagsmål	10,3	15,2	5,5
Råkat ut för olycka eller skadats	14,8	15,6	14,0
Medvetet skadat dig själv	4,6	5,5	3,7
Medvetet skadat någon annan	6,6	9,1	4,0
Blivit utsatt för våld	8,4	11,4	5,6
Tappat pengar eller andra värdesaker	24,8	23,6	26,0
Förstört saker eller kläder	29,4	28,4	30,5
Problem med förhållandet till föräldrar	9,0	7,0	11,0
Problem med förhållandet till vänner	14,8	11,0	18,4
Haft sex du ångrat dagen efter	14,3	13,4	15,0
Haft sex utan kondom	27,2	25,0	29,2
Blivit bestulen eller rånad	5,1	4,3	5,7
Råkat i bråk med polisen	5,5	7,7	3,4
Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning	2,7	2,8	2,6
Kört moped, bil eller annat motorfordon	7,5	9,9	5,2
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad förare	10,6	9,9	11,3
Simmat på djupt vatten	7,4	8,9	6,1

Fet stil innebär statistisk säkerställd skillnad mellan pojkar och flickor ($p < 0,05$).

I årskurs 9 rapporterade en högre andel flickor än pojkar att de ”Medvetet skadat [sig] själv” omvänt var det en större andel pojkar som rapporterade att de ”Medvetet skadat någon annan”. I gymnasiet var det för dessa två problem en signifikant större andel pojkar som uppgav detta.

Att ha ”Haft sex utan kondom” rapporterades av 13,6 % i årskurs 9 respektive 27,2 % i gymnasiet och var vanligare bland flickor att ha uppgett.

I årskurs 9 var det en signifikant högre andel flickor än pojkar som uppgivit att de ”Haft sex [de] ångrat dagen efter”. I gymnasiet var skillnaden mellan pojkar och flickor, vad det gäller detta problem, mindre och inte statistiskt säkerställt vilket innebär att detta problem är ungefär lika utbrett bland pojkar och flickor i gymnasiets år 2.

Det fanns heller inga signifikanta skillnader mellan pojkar och flickor vad det gäller att ha ”Behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning” i någon årskurs.

Sammanfattningsvis var de vanligaste problemen i både årskurs 9 och gymnasiet år 2 att ha ”Förstört saker eller kläder” samt ”Råkat i gräl”. Flickorna i årskurs 9 rapporterade fler problem än pojkarna trots att pojkarna har en högre årskonsumtion, dock har flickorna i årets undersökning en något högre andel som månatligen intensivkonsumerat (se kapitlet Alkohol) vilket troligen har en större inverkan på risken för alkoholrelaterade problem än vad t.ex. årskonsumtion kan ha (se t.ex. Carlucci m.fl. 1993, Kuntsche m.fl. 2013 och Taylor m.fl. 2010). Det kan även vara så att ytterligare faktorer har betydelse som inte är undersökta i detta avsnitt.

Vad gäller fördelningen mellan pojkar och flickor så var det i båda årskurserna vanligare bland pojkar att ha uppgett problemen ”Råkat i slagsmål”, ”Medvetet skadat någon annan”, ”Blivit utsatt för våld”, ”Råkat i bråk med polisen” samt ”Kört moped, bil eller annat motorfordon”. Det var däremot större andel flickor än pojkar som uppgett ”Råkat i gräl” ”Förstört saker eller kläder”, ”Tappat pengar eller andra värdesaker”, ”Problem med förhållandet till föräldrar” samt ”Problem med förhållandet till vänner”. De negativa konsekvenser som rapporterades bland pojkar var, som föregående år, problem av mer olaglig karaktär medan de problem som flickorna uppgett i första hand var av mer personligt eller relationsmässigt slag.

Regionala skillnader

Siri Thor & Anna Englund

I detta kapitel presenteras resultaten på regional nivå. I den första delen sammanfattas utvecklingen (1989–2013) i årskurs 9 som presenterades i 2013 års rapport om Skolelevers drogvanor. Resterande del av kapitlet beskriver den regionala drogsituationen åren 2012–2014.

De sex regioner som behandlas i de två första avsnitten av kapitlet består av länen Skåne, Västra Götaland, Stockholm respektive övriga län uppdelade i tre regioner; Södra Sverige (Jönköping, Kronoberg, Kalmar, Gotland, Blekinge och Halland), Mellersta Sverige (Uppsala, Södermanland, Östergötland, Värmland, Örebro, Västmanland, Dalarna och Gävleborg) samt Norra Sverige (Västernorrland, Jämtland, Västerbotten och Norrbotten). Regionen Södra Sverige inkluderar med andra ord enbart de delar av södra Sverige som inte ingår i någon av här listade övriga regioner. I kapitlets sista avsnitt redovisas de regionala resultaten uppdelat på H-regioner. Dessa indelas efter homogenitet i befolkningsunderlaget, det vill säga utifrån folktäthet samt avstånd till kommuncentrum. Detta ger en indelning i sju regioner; Stockholm, Göteborg, Malmö, Större städer, Mellanbygden, Tätbygden och Glesbygden (se www.scb.se).

I det första avsnittet presenteras utvecklingen med könssammanslagna tvåårsmedelvärden för perioden 1989–2013. I de andra avsnitten presenteras könsseparerade treårsmedelvärden för åren 2012–2014. Detta för att en jämförelse av H-regioner, inte gick att redovisa uppdelat på tvåårsmedelvärde på grund av för låga bastal. I de två sista avsnitten som redovisar drogsituationen under perioden 2012–2014 i Sverige, är syftet att lyfta fram skillnader och likheter mellan olika regioner och dessutom få kunskap i hur dessa skillnader eventuellt ser ut med en annan indelning än den gängse i skolundersökningen, nämligen en som mer tydligt tar hänsyn till skillnader mellan storstad och glesbygd.

Regionala variationer 1989–2013 i årskurs 9

I detta avsnitt följer en sammanfattning av det kapitel som i rapporten om *Skolelevers drogvanor 2013* (Gripe red. 2013) presenterade utvecklingen av ett antal alkohol-, tobaks- och narkotikavariabler i årskurs 9 under perioden 1989–

2013. Syftet i 2013 års rapport var att skapa en lättöverskådlig bild av utvecklingen för ett antal alkohol- tobaks- och narkotikavariabler under åren 1989–2013.

I den mån det gick, skildrades utvecklingen från år 1989 och den beskrevs med hjälp av tvåårsgenomsnitt (för bastal se Skolelevers drogvanor 2013 s. 99, Gripe red.). Tvåårsgenomsnitt innebar i detta sammanhang att två års resultat lades samman i ett gemensamt medelvärde. I syfte att fokusera på regioner redovisades och analyserades resultaten företrädesvis sammanslaget för pojkar och flickor.

De undersökta variablerna inom alkoholområdet var andelen alkoholkonsumenter (1989–2013), den genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (1989–2013), andelen som intensivkonsumerat någon gång den senaste månaden (1989–2013), andelen som druckit smugglad sprit de senaste 12 månaderna (1997–2013) samt andelen som druckit hemtillverkad sprit de senaste 12 månaderna (1991–2013).

På tobaksområdet undersöktes två variabler; andelen som röker dagligen (1989–2013) och andelen som snusar dagligen (1997–2013). För narkotikaområdet undersöktes slutligen andelen som någon gång använt narkotika (1989–2013), andelen som använt narkotika de senaste 30 dagarna (1989–2013) samt andelen som haft lust att prova narkotika (1989–2013).

Inledningsvis sammanfattas alkoholavsnittet följt av tobak och sedan narkotika. Sedan ges en kortare översikt för respektive regions resultat följt av en sammanfattning av resultaten av den spridningsanalys som var en del av 2013 års kapitel om Regionala skillnader. För diagram samt utförligare förklaring av metod och variabler hänvisas till Skolelevers drogvanor 2013 (Gripe red.).

Sett till alkoholutvecklingen skedde det minskningar i konsumtionen under 2000-talet i samtliga sex regioner och detta trots att införselkvoterna av alkohol till Sverige avskaffats och att tillgängligheten på alkohol därmed kan ha blivit större bland unga, i synnerhet söderöver.

Ett syd-nord mönster framträdde beträffande andelen alkoholkonsumenter, andelen intensivkonsumenter samt för årskonsumtionen. Skåne utmärkte sig med högst värden jämfört med övriga Sverige. Särskilt gällde detta den genomsnittliga årskonsumtionen, där Skåne under 00-talet uppvisade toppar som inte hade någon motsvarighet i övriga regioner. Även eleverna i regionen Södra Sverige uppvisade i många fall bland de högsta värdena. I Norra Sverige låg eleverna tvärtom på låga nivåer på samtliga tre variabler.

Vad gällde att ha druckit smugglad sprit låg under hela perioden eleverna i Skåne på högst prevalens och eleverna i Norra Sverige på lägst. Dock var nivåerna i Skåne relativt stabila åren efter 2004–2005 då tydliga uppgångar

skedde i Stockholm samt Norra och Mellersta Sverige. Trots dessa uppgångar låg Skåne alltjämt högst och Norra Sverige lägst 2012–2013.

Erfarenhet av hemtillverkad sprit var som störst under 90-talet för att sedan sjunka och nå relativt låga nivåer under senare år. Eleverna i Norra och Mellersta Sverige uppvisade högst andelar under hela 00-talet med Stockholm genomgående på lägst nivå. Överlag har hemtillverkad sprit tappat i popularitet under hela 00-talet och åtminstone delvis torde smuggelspriten ha tagit dess plats.

Såväl daglig rökning som snusning minskade över hela riket under den period som studerades. Gällande dagligrökning har det funnits ett liknande regionalt mönster som för alkoholvariablerna, där Skåne under flera år legat på de högsta nivåerna av daglig rökning och Norra Sverige på de lägsta. Skillnaden här är att istället för Södra Sverige så sticker Stockholm ut med höga resultat, jämte Skåne.

Vad gäller dagligsnusning är mönstret likt det för hemtillverkad sprit, även om regionerna här ligger närmare varandra. Norra Sverige erhöll nästintill genomgående de högsta nivåerna för dagligsnusning, medan motsvarande prevalens i Skåne och Stockholm var bland de lägsta. Noterbart är att den förhållandevis höga nivån av dagligt snusande i Norra Sverige beror på att dagligt snusbruk förekom bland flickor i Norra Sverige i förhållandevis stor utsträckning.

Narkotikavariablerna har uppvisat en något annan utveckling än de för alkohol och tobak på så vis att uppgångar har skett sedan startåren 1989–1990. För narkotikavanorna var det så att livstidsprevalensen (att någon gång ha använt) och lusten att prova narkotika genomgående låg högst i Stockholm och Skåne och ofta lägst i Norra Sverige. Även 30-dagarsprevalensen uppvisade liknande mönster, genom att Skåne och Stockholm ofta låg i topp medan Norra Sverige ofta låg lägst, även om detta inte var lika tydligt då differenserna var små.

För flertalet av de undersökta alkohol- och narkotikavariablerna gällde att för flickorna minskade skillnaden mellan regionerna, vilket även i vissa fall medförde att inga regionala mönster gick att urskilja.

Skåne var den region som oftast utmärkte sig med mera omfattande drogvänor. Detta gällde för samtliga variabler förutom de två som märkbart skiljde sig från övriga; att ha druckit hemtillverkad sprit samt att dagligsnusa. För dessa två variabler uppvisade Skåne lägre nivåer.

I Södra Sverige, som det definieras i det här avsnittet, uppmättes höga nivåer för samtliga alkoholvariabler utom för erfarenhet av hemtillverkad sprit där området mestadels låg på en mittennivå. Även för dagligrökning och dagligsnusning återfanns Södra Sverige i allmänhet i mittfältet. Vad gällde att ha använt narkotika någon gång och haft lust att prova narkotika uppmättes något lägre nivåer i Södra Sverige även om Norra Sverige oftast låg snäppet lägre.

Västra Götaland och Mellersta Sverige var de regioner som utmärkte sig minst av de sex indelningarna. Resultaten för eleverna i dessa områden låg oftast någonstans i mitten, även om värdena fluktuerade något.

Stockholm intog en mittenplats vad gällde alkoholvariablerna. Detta gällde dock inte andelen som druckit hemtillverkad alkohol, där utmärker sig istället Stockholm med att genom hela perioden ligga på den lägsta nivån. Stockholm särskilde sig även genom att – växelvis med Skåne – inta toppositionen när det kom till att ha använt narkotika någon gång samt haft lust att prova narkotika.

Eleverna i Norra Sverige stod ofta för de minst omfattande drogvanorna i jämförelsen. Undantag utgjordes av andelarna som druckit hemtillverkad sprit respektive snusat dagligen, där Norra Sverige istället uppvisade högst nivåer.

Sammanfattningsvis turades Skåne, Södra Sverige och Stockholm om att uppvisa högst förekomst vad gällde andelen alkoholkonsumenter, årskonsumtionens volym, förekomst av intensivkonsumtion, erfarenhet av smugglad alkohol, dagligrökning, användning av narkotika samt lust att prova narkotika. Generellt var drogvanorna minst omfattande i Norra Sverige, men med två tydliga undantag: Dagligsnusning samt att ha druckit hemtillverkad sprit var betydligt vanligare där än i andra regioner, och för dessa två beteenden uppmanades botennivåerna i Stockholm och Skåne.

Ingen av de sex regionerna uppvisade resultat som gick emot det nationella medelvärdet, tvärtom följde samtliga regioner i stort sett samma trender. De simultana förändringarna mellan regionerna, även om de är på olika nivåer, visar på en viss homogenitet bland landets ungdomar. Oavsett var i landet man bor så följs till stor del upp- och nedgångar i drogvanorna åt.

Ytterligare ett syfte var att med hjälp av en spridningsanalys⁸ över Sveriges län (exkl. Gotland) utröna ifall skillnaderna i drogvanor blivit mer eller mindre framträdande i Sverige. Sammanfattningsvis kan sägas att skillnaden mellan länen i genomsnittlig årskonsumtion och erfarenhet av intensivkonsumtion var mindre i slutet av mätperioden än någon gång tidigare. Även vad gäller nivåer i dagligrökning har länen närmat sig varandra, i viss mån gäller detta även dagligsnusning. Spridningsanalysen över de tre narkotikavariablerna (använt narkotika någon gång, använt narkotika senaste 30 dagarna samt haft lust att prova narkotika) visar inte på någon minskning i skillnader mellan länen sett från startåret 1989–1991.

⁸ Se Skolelevers drogvanor 2013 (Gripe red.) för bastal samt en beskrivning av metoden.

Regionala skillnader 2012–2014

I följande avsnitt redovisas de mest aktuella regionala resultaten för både årskurs 9 och gymnasiet år 2 uppdelat på kön. Detta för två olika regionindelningar och med hjälp av medelvärden för åren 2012–2014. I tabellerna O1–P2 redovisas förutom alkohol, narkotika och tobak också sniffning/boffning samt erfarenhet av anabola steroider (AAS). Inledningsvis behandlas samma sex regioner som i föregående avsnitt med resultaten uppdelade per substans. Därefter presenteras resultaten för H-regionerna.

Alkohol

För att bli klassad som alkoholkonsument krävs att eleven har svarat att den druckit alkohol någon gång de senaste 12 månaderna⁹. Bland pojkarna i årskurs 9 varierar resultaten från 40 % i Norra Sverige till 52 % i Skåne. Bland flickorna återfanns den lägsta andelen med knapp marginal i Norra Sverige (49 %) och den högsta i Skåne (55 %).

I gymnasiet är andelen som druckit alkohol högre, 75 % av pojkarna i Mellersta och Norra Sverige svarade att de druckit senaste 12 månaderna, jämfört med 79 % bland dem i Södra Sverige. Även i gymnasiet var det en högre andel flickor än pojkar som uppgivit alkoholerfarenhet, med lägst värden i Norra Sverige (76 %) och högst i Västra Götaland samt Södra Sverige (82 %).

Även årskonsumtion och intensivkonsumtion¹⁰ redovisas. Som väntat följer dessa två mått samma mönster som andelen alkoholkonsumenter, med den stora skillnaden att även fast en högre andel flickor än pojkar uppger alkohol-användning så uppger de en lägre årskonsumtion. Låg konsumtion (1,3 liter ren alkohol per år), uppmättes i flera regioner bland flickorna i årskurs 9, däribland Norra Sverige och Stockholm. Högst konsumtion uppmättes bland gymnasiepojkarna i Skåne med 6,1 liter vilket var en betydligt högre konsumtion än i samtliga övriga regioner.

Narkotika

Att ha använt narkotika någon gång var som väntat vanligare i gymnasiet än i nian i samtliga regioner. I årskurs 9 låg Skånepojkarna i topp med 14 % och i Norra Sverige uppmättes lägst andel med 9 %. Bland flickorna var det 8 % i Skåne och Stockholm som uppgett narkotikaerfarenhet och 4 % i Norra och Södra Sverige.

⁹ Definitionen skiljer sig något från den som användes i den regionala jämförelsen över tid, anledningen till denna marginella skillnad i definitioner är teknisk men nödvändig för att kunna slå samman årsdata omkring formulärrevisionen 2006.

¹⁰ För en definition av måtten genomsnittlig årskonsumtion och intensivkonsumtion, se kapitlet Alkohol.

I gymnasiet återfanns högst andel med narkotikaerfarenhet bland pojkarna i Stockholm (27 %) och lägst andel i Södra och Norra Sverige (15 %). Bland flickorna var det Stockholm och Skåne som stod för den största andelen (19 %) medan Norra och Mellersta Sverige stod för den lägsta (11 %).

Tobak

För att bli klassificerad som rökare respektive snusare¹¹ krävs att eleven har svarat att den rökt respektive snusat de senaste 12 månaderna och på en följdfråga uppgett att de inte har slutat.

I motsats till narkotikaerfarenheten så är det vanligare att ha rökt bland flickorna än pojkarna, dock ökar även erfarenhet av rökning mellan årskurserna i samtliga regioner. För pojkarna i årskurs 9 gäller att fem av sex regioner uppvisar likartad prevalens (se tabellerna O1–O2), medan Skåne har den högsta förekomsten (15 %). Även bland flickorna är skillnaderna små med Mellersta Sverige på 15 % och övriga mellan 17–19 %. I gymnasiet varierar andelen pojkar som röker mellan 25–28 % men bland flickorna är det ett större spann på de regionala variationerna (29–35 %) där Västra Götaland stod för den lägsta och Skåne för den högsta andelen.

Att snusa är vanligare bland pojkar än bland flickor i samtliga regioner och det gäller i båda årskurserna. Även snusningen ökar mellan nian och gymnasiet. I årskurs 9 var Norra och Södra Sverige de regioner med högst uppmätt andel bland pojkarna (ca 12 %). I Skåne uppmättes lägst andel snusande pojkar. Bland flickornas väsentligt lägre värden stod Norra Sverige för det högsta (5 %).

Även bland pojkarna i gymnasiet låg Norra och Södra Sverige i topp med 26 respektive 25 % och lägst andel uppmättes i Skåne (19 %). Bland flickorna i gymnasiet var det, precis som i årskurs 9, Norra Sverige som stod för den största andelen, 11 %, jämfört med övriga regioner som låg mellan 2–5 %. Med andra ord snusar en märkbart större andel bland flickorna i Norra Sverige jämfört med flickorna i övriga regioner.

Sniffning/boffning

Tvärtemot övriga här undersökta substanser så ökar vanligtvis inte andelen som någon gång sniffat/boffat mellan årskurserna (se kapitlet *Sniffning/boffning*). Både bland pojkarna och flickorna i årskurs 9 varierar erfarenheten mellan 4–6%. Även i gymnasiet är det små skillnader med ett spann på mellan 5–

¹¹ I den regionala jämförelsen över tid används ett annat mått på rökare och snusare, nämligen dagligrökning och dagligsnusning. Den nya definitionen är kompatibel med de av regeringen uppsatta ANTD-indikatorerna (Socialdepartementet 2013) och gick inte att ta fram innan år 2012 (Skolelevers drogvanor 2013, Gripe red.).

8 % bland pojkarna och 4–7 % bland flickorna. Högst andel sett till alla grupper, men med liten marginal, uppmättes i gymnasiet bland pojkarna i Norra Sverige (8 %).

AAS

Att ha använt anabola steroider (AAS) är den tveklöst ovanligaste erfarenheten bland dessa utvalda beteenden. Prevalensen varierar mellan regionerna på 0–2 % bland pojkarna i båda årskurserna och mellan 0–1 % bland flickorna i årskurs 9. Bland gymnasieflickorna når andelen som använt AAS inte i någon region upp till 1 %. Något regionalt mönster går därmed inte att finna.

H-regioner

I avsnittet som följer redovisas resultaten för samma indikatorer som ovan, uppdelat på de sju H-regionerna: Stockholm, Göteborg, Malmö, Större städer, Mellanbygden, Tätbygden och Glesbygden. Se tabellerna P1–P2 för en överblick över de resultat som presenteras nedan. För en definition av respektive variabel hänvisas till föregående avsnitt. Något som bör nämnas är att det i denna undersökning är stor variation vad gäller antal elever i de olika H-regionerna. Det bör även tilläggas att indelningen i H-regioner som tillhandahålls av Statistiska Centralbyrån (SCB) uppdaterades senast 2003 och det går inte att utesluta att det skett smärre förändringar i befolkningsunderlaget som skulle kunna påverka indelningarna.

Alkohol

Bland pojkar i årskurs 9 varierar andelen som druckit alkohol de senaste 12 månaderna, i de olika H-regionerna, mellan 42 % i Tätbygden till 51 % i Malmö. Resultaten uppdelat på H-region visar, att precis som för den länsvisa regionala indelningen, var det högre andelar alkoholkonsumenter bland flickor i årskurs 9 jämfört med de jämgamla pojkarna. Andelen alkoholkonsumenter bland flickor i årskurs 9 uppgår som högst till 54 % i Stockholm och Mellanbygden och som lägst till 48 % i Tätbygden.

I gymnasiet år 2 återfinns högst andel alkoholkonsumenter bland pojkarna i Mellanbygden med 79 %. Lägst andel bland pojkarna i denna årskurs har uppmätts i Malmö (73 %). Sett till flickorna i samma årskurs varierar andelen alkoholkonsumenter mellan 74 % i Malmö och 82 % i Göteborg, Mellanbygden och Glesbygden.

Den genomsnittliga årskonsumtionen bland pojkar i årskurs 9 var som högst i Större städer och Glesbygden med 2,1 liter vardera följt av Göteborg och Malmö med 1,9 liter. Lägst medelvärde avseende genomsnittlig årskonsumtion av alkohol bland pojkar i årskurs 9 uppgavs i Mellanbygden och Tätbygden

med 1,7 respektive 1,6 liter. Högst genomsnittlig årskonsumtion bland flickor i samma årskurs återfanns i Göteborg, Mellanbygden och Glesbygden med 1,6 liter. Lägst årskonsumtion bland flickor i årskurs 9 hade elever i Tätbygden med 1,2 liter.

I gymnasiet år 2 var det pojkarna i Malmö som hade högst genomsnittlig alkoholkonsumtion (5,7 liter). I Tätbygden uppgick gymnasiepojkarnas konsumtion till 3,7 liter. Även bland flickorna i gymnasiet var det Malmö som hade högst konsumtion med 3,5 liter ren alkohol i genomsnitt. Lägst värde bland flickorna återfanns i Större städer.

Andelen intensivkonsumenter i årskurs 9 varierar mellan 8 och 14 % i de olika regionerna. Bland pojkar i Tätbygden var andelen som lägst (8 %). Högst andel intensivkonsumenter i årskurs 9 fanns bland flickorna i Malmö (14 %). Även i gymnasiet återfinns den högsta andelen i Malmö men denna gång bland pojkarna (37 %). Lägst andel intensivkonsumenter fanns bland flickor i Större städer där 26 % uppgett en konsumtion i denna omfattning.

Narkotika

Narkotikaerfarenheten (andelen som angett att de någon gång provat narkotika) var som lägst i Glesbygden bland flickor i årskurs 9 (knappt 3 %). De regioner med högst andel narkotikaerfarna pojkar i årskurs 9 var Malmö (12 %) och Stockholm (11 %). Bland flickorna i årskurs 9 uppmättes högst andelar i Stockholm, Göteborg och Malmö med 8 % vardera.

Högst andelar med narkotikaerfarenhet återfanns bland gymnasiepojkar i Malmö och Stockholm (ca 28 %). Samma mönster återspeglar sig bland flickorna då högst andelar återfanns bland flickor i Malmö och Stockholm (ca 18 %). Att ha använt narkotika någon gång var i gymnasiet år 2 som minst vanligt förekommande bland pojkar i Glesbygden och bland flickor i Tätbygden (ca 10 % vardera).

Tobak

De regioner med lägst andel rökare bland pojkar i årskurs 9 var Större städer, Mellanbygden och Tätbygden med 11 % vardera. Bland pojkarna i denna årskurs var andelen rökare högst i Glesbygden. Högst andel rökare i årskurs 9 återfinns bland flickor i Stockholm (19 %). I övriga regioner låg andelarna omkring 17 %.

I gymnasiet är skillnaden mellan pojkar och flickor i de olika regionerna, vad det gäller rökning, många gånger mindre jämfört med årskurs 9. Flickorna uppvisar oftare högre nivåer jämfört med pojkarna. I Malmö var andelen som högst där 35 % av flickorna i gymnasiet år 2 rökte. Bland pojkarna var det i Stockholm som den högsta andelen rökare uppmättes (28 %). Andelen rökare

bland pojkarna i gymnasiet varierar mellan 25 och 28 %. I Tätbygden och Större städer återfanns lägst andelar bland flickorna (ca 28 %).

Vad det gäller snusning är mönstret det motsatta jämfört med rökning på så vis att en betydligt större andel pojkar uppgett att de snusar jämfört med flickor. Bland pojkar i årskurs 9 var det vanligare bland elever i Tätbygden samt Glesbygden att ha uppgett att man snusar jämfört med övriga regioner (14 respektive 16 %). Bland flickorna i denna årskurs var det i Glesbygden som högst andel uppgett att de snusar (5 %).

Även i gymnasiet år 2 har högst andelar snusare observerats bland pojkar i Glesbygden följt av Tätbygden och Mellanbygden med 28, 27 och 25 %. Lägst andel snusare bland pojkar i årskurs 9 återfanns bland elever i Stockholm med 18 % snusare. I Glesbygden fanns även högst andel snusare bland flickor i gymnasiet med 16 %.

Sniffning/boffning

Att någon gång ha sniffat eller boffat uppvisar liknande nivåer oavsett kön eller årskurs. I årskurs 9 varierar andelarna mellan 4 och 6 %. I gymnasiet varierar andelarna mellan 4 och 8 %. Högst andel i gymnasiet återfinns bland pojkar och flickor i Tätbygden samt bland pojkar i Glesbygden (8 % vardera).

AAS

Andelen som uppger att de någon gång använt anabola steroider (AAS) är mycket liten jämfört med övriga substanser. Bland pojkarna i båda årskurserna varierar detta mellan 0–2 % i de olika regionerna. Bland flickorna i årskurs 9 är andelarna mellan 0–1 %. I gymnasiet når flickorna som använt AAS knappt upp till 1 % i någon region. Användandet av AAS ligger precis som i den regionuppdelning som presenterades i föregående avsnitt på så pass låga nivåer att det inte går att tala om några skillnader mellan de olika H-regionerna.

Sammanfattning åren 2012–2014

I detta avsnitt har det getts en presentation av det regionala läget bland Sveriges ungdomar i årskurs 9 och gymnasiet år 2 under perioden 2012–2014. Resultaten för åtta variabler har redovisats, varav tre inom alkoholområdet, två inom tobaksområdet, en gällande att ha använt narkotika, en att ha sniffat/boffat någon gång samt en angående att ha använt anabola steroider (AAS) någon gång.

Resultaten presenterades först uppdelat på sex regioner bestående av länen Skåne, Västra Götaland, Stockholm samt övriga Sverige uppdelat i tre regioner Södra Sverige, Norra Sverige och Mellersta Sverige. Därefter redovisades resultaten uppdelat på H-regioner. Dessa tar hänsyn till befolkningsmängd och är; Stockholm, Göteborg, Malmö, Större städer, Mellanbygden, Tätbygden och

Glesbygden. Nedan följer en sammanfattning av de resultat som framkommit i dessa två ovanstående avsnitt.

Drogvanorna bland ungdomar är inte jämnt fördelade över landet sett till de olika regionindelningarna som använts i denna analys. I redovisningen av de sex länsvisa regionerna framkom att narkotikaerfarenhet och att röka var vanligast i Stockholm och Skåne. Högst värden på alkoholvariablerna (alkoholkonsument, årskonsumtion och intensivkonsumtion) återfanns främst i Skåne och Södra Sverige medan Norra Sverige uppvisade de lägsta eller bland de lägsta resultaten sett över samtliga grupper (dvs. kön respektive årskurs). Där emot stod Norra Sverige för de högsta andelarna vad gäller att snusa.

I H-regionindelningen var det, vad gällde alkohol, genomgående låga värden bland eleverna i Tätbygden. Både sett till andelen alkoholkonsumenter, genomsnittlig årskonsumtion samt intensivkonsumtion av alkohol. Andelen alkoholkonsumenter bland pojkar i årskurs 9 var högst i Malmö men i gymnasiets år 2 stod Malmö för de lägsta andelarna, både bland pojkar och flickor. Bland Malmös gymnasiepojkar uppmättes dock den högsta genomsnittliga årskonsumtionen med ett värde om 5,7 liter ren alkohol. Bland Malmös gymnasiepojkar uppmättes även den högsta andelen intensivkonsumenter.

Malmös elever stod även för högst andelar när det gällde att någon gång ha använt narkotika, följt av Stockholm och Göteborg (bland flickorna i årskurs 9 uppmättes samma nivå i Malmö, Stockholm och Göteborg). Lägst andelar i årskurs 9 bland elever med narkotikaerfarenhet återfanns bland flickor i Glesbygden. I gymnasiet var andelarna som lägst bland pojkar i Glesbygden och bland flickor i Tätbygden.

Det generella mönstren beträffande rökning och snusning, det vill säga att en högre andel flickor röker jämfört med pojkar och det motsatta förhållandet när det gäller snusning, observerades för alla regioner oavsett metod för regionindelningen. Flickorna i Stockholm var den grupp i årskurs 9 som hade högst andel rökare. I gymnasiets år 2 var andelen störst i Malmö. Bland pojkar i årskurs 9 var det i Glesbygden som rökningen var mest utbredd. I Större städer och Tätbygden var andelen rökare bland pojkar lägre i både årskurs 9 och gymnasiets år 2 jämfört med övriga regioner. I årskurs 9 är andelen snusare högst bland pojkar i Glesbygden samt Tätbygden. Även i gymnasiet återfanns högst andelar snusare bland pojkar i Glesbygden, Tätbygden men också Mellanbygden hade en hög andel snusare. För flickor i båda årskurser var andelen snusare högst i Glesbygden.

Andelen som svarade att de sniffat/boffat låg på liknande nivåer i de olika regionerna oavsett kön och årskurs och användandet av AAS låg på så pass låga nivåer att det är svårt att göra en jämförelse mellan de olika regionerna. Att det inte går att utröna några regionala skillnader vad gäller användandet av anabola steroider och att ha sniffat/boffat gäller för båda de två regionala indelningarna.

För att sammanfatta så visar resultaten från den länsvisa regionala indelningen att mest omfattande alkoholvanor främst återfanns i Skåne och Södra Sverige och den högsta andelen narkotikaerfarna ungdomar fanns i Stockholm eller Skåne. Eleverna i Norra Sverige stod för mindre omfattande drogvänor än övriga regioner, bortsett från snusning. För H-regionerna framkom att det är vanligare med narkotikaerfarenhet i storstäderna Stockholm, Malmö och Göteborg jämfört med mindre tätbebyggda områden. För snusning går det att se ett motsatt förhållande, där andelen som snusar ökar med minskad befolkningstäthet. För övriga drogvänor i H-regionerna framträder inte lika tydliga mönster.

Tabell O1. Drogvanor bland elever i årskurs 9 i olika regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.

Årskurs 9	Stockholms län	Västra Götaland	Skåne	Södra Sverige	Mellersta Sverige	Norra Sverige	Riket
Pojkar (n)	(1357)	(1217)	(1190)	(1259)	(1299)	(1267)	(7589)
Alkoholkonsument	44	47	52	49	42	40	45
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	1,8	2,0	2,2	1,8	1,9	1,6	1,9
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad eller oftare	11	12	14	11	10	9	11
Använt narkotika någon gång	11	7	10	6	6	5	8
Sniffat/boffat någon gång	4	6	4	5	5	5	5
Använt AAS någon gång	2	1	2	2	2	1	2
Röker	13	12	15	11	11	11	12
Snusar	9	10	7	12	10	13	10
Flickor (n)	(1316)	(1142)	(1146)	(1296)	(1231)	(1157)	(7288)
Alkoholkonsument	53	50	53	55	50	49	52
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	1,3	1,7	1,8	1,4	1,3	1,3	1,5
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad eller oftare	11	12	14	14	10	9	11
Använt narkotika någon gång	8	7	8	4	6	4	6
Sniffat/boffat någon gång	5	4	5	4	6	6	5
Använt AAS någon gång	1	1	0	0	1	0	1
Röker	19	17	18	17	15	17	17
Snusar	1	2	1	2	3	5	2

a) Intensivkonsumtion = dricker alkohol motsvarande minst 25 cl. sprit eller en helflaska vin eller 4 burkar starköl/cider eller 6 burkar folköl vid samma tillfälle.

Tabell O2. Drogvanor bland elever i gymnasiets år 2 i olika regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.

Gymnasiets år 2	Stockholms län	Västra Götaland	Skåne	Södra Sverige	Mellersta Sverige	Norra Sverige	Riket
Pojkar (n)	(1071)	(1026)	(913)	(973)	(1067)	(777)	(5841)
Alkoholkonsument	77	77	78	79	75	75	77
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	4,7	4,0	6,1	4,8	3,8	4,1	4,5
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad eller oftare	35	33	39	34	31	31	34
Använt narkotika någon gång	27	21	22	15	16	15	20
Sniffat/boffat någon gång	7	6	5	5	5	8	6
Använt AAS någon gång	1	0	2	2	1	1	1
Röker	28	26	26	27	25	27	26
Snusar	18	21	19	25	23	26	22
Flickor (n)	(1203)	(1047)	(922)	(972)	(1120)	(758)	(6038)
Alkoholkonsument	81	82	77	82	81	76	80
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	3,1	3,1	3,7	3,0	2,5	2,7	3,0
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad eller oftare	27	31	31	28	25	27	28
Använt narkotika någon gång	19	13	19	12	11	11	14
Sniffat/boffat någon gång	6	4	4	4	4	7	5
Använt AAS någon gång	0	0	0	0	0	0	0
Röker	32	29	35	32	31	30	31
Snusar	2	4	2	4	5	11	4

a) Intensivkonsumtion = dricker alkohol motsvarande minst 25 cl. sprit eller en helflaska vin eller 4 burkar starköl/cider eller 6 burkar folköl vid samma tillfälle.

Tabell P1. Drogvanor bland elever i årskurs 9 i olika H-regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.

Årskurs 9	Stock- holm	Göte- borg	Malmö	Större städer	Mellan- bygden	Tät- bygden	Gles- bygden	Riket
Pojkar (n)	(1320)	(730)	(513)	(2725)	(1158)	(574)	(669)	(7589)
Alkoholkonsument	44	46	51	45	46	42	48	45
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	1,8	1,9	1,9	2,1	1,7	1,6	2,1	1,9
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad el. oftare	11	12	11	12	11	8	12	11
Prövat narkotika någon gång	11	8	12	7	6	5	6	8
Sniffat någon gång	4	5	4	5	6	6	4	5
Prövat AAS någon gång	2	1	2	2	1	1	1	2
Röker	13	12	14	11	11	11	16	12
Snusar	9	8	6	9	11	14	16	10
Flickor (n)	(1290)	(651)	(520)	(2627)	(1151)	(563)	(486)	(7288)
Alkoholkonsument	54	50	50	51	54	48	52	52
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	1,3	1,6	1,5	1,5	1,6	1,2	1,6	1,5
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad el. oftare	11	10	14	12	12	10	11	11
Prövat narkotika någon gång	8	8	8	6	6	4	3	6
Sniffat någon gång	5	4	4	6	4	3	5	5
Prövat AAS någon gång	1	1	0	1	0	-	0	1
Röker	19	17	17	17	17	17	16	17
Snusar	1	2	1	2	2	4	5	2

a) Intensivkonsumtion = dricker alkohol motsvarande minst 25 cl. sprit eller en helflaska vin eller 4 burkar starköl/starkcider eller 6 burkar folköl vid samma tillfälle.

Tabell P2. Drogvanor bland elever i gymnasiets år 2 i olika H-regioner. Procentuell fördelning efter kön. Genomsnittsvärden för åren 2012–2014.

Gymnasiets år 2	Stock- holm	Göte- borg	Malmö	Större städer	Mellan- bygden	Tät- bygden	Gles- bygden	Riket
Pojkar (n)	(1059)	(634)	(426)	(2092)	(856)	(420)	(340)	(5841)
Alkoholkonsument	78	76	73	77	79	75	75	77
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	4,8	4,2	5,7	4,4	4,4	3,7	4,1	4,5
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad el. oftare	35	36	37	33	34	30	30	34
Prövat narkotika någon gång	27	21	29	17	15	15	10	20
Sniffat någon gång	7	5	6	5	6	8	8	6
Prövat AAS någon gång	1	0	2	1	1	1	1	1
Röker	28	27	27	25	27	26	25	26
Snusar	18	22	17	21	25	27	28	22
Flickor (n)	(1184)	(662)	(511)	(2347)	(738)	(384)	(196)	(6038)
Alkoholkonsument	81	82	74	81	82	75	82	80
Årskonsumtion (liter 100 % alkohol)	3,2	3,3	3,5	2,8	2,7	3,0	3,1	3,0
Intensivkonsumtion ^{a)} någon gång/månad el. oftare	27	30	31	26	29	29	30	28
Prövat narkotika någon gång	18	15	19	12	12	10	12	14
Sniffat någon gång	6	5	4	4	3	8	6	5
Prövat AAS någon gång	0	0	0	0	-	0	1	0
Röker	32	29	35	28	29	27	29	31
Snusar	2	1	1	5	6	11	16	4

a) Intensivkonsumtion = dricker alkohol motsvarande minst 25 cl. sprit eller en helflaska vin eller 4 burkar starköl/starkcider eller 6 burkar folköl vid samma tillfälle.

Spel om pengar

Johan Svensson

Sedan år 2000 har CAN frågat eleverna i årskurs 9 och sedan år 2004 eleverna i gymnasieskolans årskurs 2 (det första året som gymnasieeleverna inkluderades i skolundersökningarna) om deras spelande om pengar. I detta kapitel kommer perioden 2000–2014 att beskrivas. Under denna period har frågorna förändrats, bland annat som en följd av att CAN genomfört frågorna på uppdrag. Trots att frågorna förändrats ger dessa uppgifter en bild av hur spelandet utvecklats över de senaste 15 åren, vilket i en internationell jämförelse är en ovanligt lång trend vad gäller spelande om pengar bland ungdomar. Under denna period har det skett marginella förändringar vad gäller regleringen av spel i Sverige. Förändringar som sannolikt inte skall ha påverkat utvecklingen av spel om pengar bland ungdomar i Sverige. Spel i Sverige regleras i Lotterilagen (1994:1000), Kasinolagen (1999:355) och Lagen om anordnande av visst automatspel (1982:636). Visst spel som förmedlas via radio och TV regleras i Radio- och TV-lag (1996:844) samt omfattas också av EU:s AV-direktiv, det vill säga direktiv om audiovisuella medier. I korthet är det 18-årsgräns för allt spel med pengar, med vissa undantag, bland annat är åldersgränsen 20 år för spel på casino.

Riskerna med spelande om pengar bland ungdomar är inte lika uppenbara som med exempelvis alkoholkonsumtion eller rökning. Alkoholkonsumtion bland ungdomar medför ökade risker för såväl akuta skador, såsom ökad risk för olyckor eller utsatthet för våld, som mer långsiktiga i form av ökad risk för alkoholberoende.

Vad gäller spelande om pengar är dessa risker inte lika påtagliga men internationell forskning pekar på att riskabelt spelande i ungdomen samvarierar med ansträngda sociala relationer, försämrade skolresultat, avvikande beteende och kriminalitet, depressioner, självmord och ökad risk för problematiskt spelande i vuxen ålder (Messerlian & Derevensky 2005). Ur ett preventivt perspektiv brukar det också lyftas fram att spel om pengar bland ungdomar är mer svårupptäckt för föräldrar och omgivningen än alkohol, rökning eller narkotika, på så sätt att det inte finns synliga tecken såsom berusning eller för den delen lukt såsom fallet kan vara vid rökning eller alkoholkonsumtion.

I detta kapitel kommer ej riskfaktorer för spelande om pengar bland ungdomar att analyseras, detta till trots är det värt att notera att spelproblem är vanligast bland den yngre delen av befolkningen och i synnerhet bland unga män. I den

svenska befolkningsstudien Swelog uppskattades 2,2 % av befolkningen i åldrarna 18-64 år ha spelproblem. Bland de yngre männen (18–24 år) var denna andel högst, 8,7 % (Statens folkhälsoinstitut, 2010). Spel om pengar kan därför sägas vara en könsstereotypisk företeelse då det främst är män som är aktiva på denna marknad.

I den internationella litteraturen har det visat sig att föräldrar som spelar tycks påverka barns benägenhet att spela, på så sätt att de börjar spela tidigare och att de senare i livet spelar mer än sina jämnåriga, de har dessutom en större risk för att utveckla spelproblem (Griffiths & Wood 2000). En annan riskfaktor för spelande om pengar är alkohol- eller narkotikakonsumtion. I detta fall föreligger en svårighet att bestämma den kausala ordningen, det vill säga om det är problemspelet som kommer före drogkonsumtionen eller vice versa (Blinn-Pike m.fl. 2010).

Trots att spelande och problematiskt spelande uppmärksammats både internationellt och nationellt är det centralt att påpeka att detta är ett förhållandevis nytt forskningsfält. Av denna anledning kan vi också förvänta oss att exempelvis mått på spelande, diagnostiseringen av problemspelande samt preventiva insatser kommer att förändras och förhoppningsvis förbättras.

Syftet med följande kapitel är att beskriva utvecklingen av spelande om pengar bland ungdomar i Sverige under perioden 2000–2014. Då frågorna om spel förändrades påtagligt under 2005 och 2012 presenteras utvecklingen dels med avseende på perioden 2000/2005–2012 och dels på perioden 2012–2014. Vissa frågor ställdes till dubbla urval under 2012 vilket möjliggör att år 2012 är användbart både under den tidigare och den senare observationsperioden (se CAN-rapport 133 för en detaljerad beskrivning). En fråga, rörande hur mycket pengar som eleverna spelat för, har varit konstant under perioden 2000–2014 bland eleverna i årskurs 9, varför denna också redovisas i detta kapitel som en indikation på mer problematiskt spelande över denna tidsperiod.

Utvecklingen av spelet om pengar 2005–2012

Under perioden 2005–2012 ställdes frågor om typ av spelande, hur mycket som eleverna spelade för samt tre frågor som skall indikera mer problematiskt spelande.

Vad gäller de olika spelformerna; *spelautomater (till exempel Jack Vegas)*, *Lotter (till exempel Triss eller Bingolotto)*, *Lotto eller tips* eller *övriga sportspel*, har dessa under perioden minskat i omfattning bland pojkarna mätt som andelen som spelar oftare än en gång i månaden. Bland flickorna är spelet i stort sett oförändrat men oftast på en betydligt lägre nivå än bland pojkarna. Ett exempel är att andelen pojkar i gymnasiet som uppger att de spelat på spelautomater har sjunkit något, från omkring 5 % år 2005 till omkring 3 % år 2012. Sedan år 2008 är det ungefär lika stor andel pojkar som spelar i årskurs 9

som i gymnasiet år 2. Andelen flickor som spelar på spelautomater är mer eller mindre oförändrad, knappt 1 %, under hela undersökningsperioden. Bland flickorna finns inga tydliga skillnader mellan årskurserna (tabellerna 126–127).

Ett annat exempel är andelen som spelat på lotter (till exempel Triss eller Bingolotto). År 2005 var det 10 % bland pojkarna i årskurs 9 och drygt 8 % bland eleverna i gymnasiet år 2 som spelade på denna typ av lotter oftare än en gång i månaden. År 2007 hade denna andel sjunkit till knappt 6 % bland pojkarna i årskurs 9, och denna typ av spelande fortsätter vara på denna nivå under den resterande tiden av perioden. Bland pojkarna i gymnasiet år 2 sjunker andelen, med undantag för åren 2009–2010 och 2011–2012, mer eller mindre kontinuerligt från början av perioden. Flickornas spelande sjunker från drygt 5 % år 2005 i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 till lite drygt 2 % år 2012.

Även spelandet på poker och casino via Internet har minskat bland pojkarna under perioden 2005–2012, mätt i andelen som spelar oftare än en gång i månaden. Som mest spelade pojkar i gymnasiet år 2 år 2006 (ca 15 %) för att sjunka till omkring 4 % år 2012. Andelen pojkar i årskurs 9 var också som högst år 2006, omkring 10 %, och sjunker till omkring 5 % år 2012. Spelandet på poker via Internet bland flickorna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 är på en lägre nivå än pojkarnas och med ytterst små förändringar under perioden. Omkring 1 % av flickorna spelar poker via Internet oftare än en gång i månaden under hela undersökningsperioden.

Spelande på casino via Internet visar på mycket små förändringar under perioden. Cirka 2–3 % av pojkarna i årskurs 9 och gymnasiet har spelat på casino via Internet oftare än en gång i månaden under hela perioden. Knappt 1 % av flickorna i både gymnasiet och i årskurs 9 har spelat på casino via Internet under samma tidsperiod.

Under åren 2005–2012 ställdes en fråga om *övriga spel om pengar på Internet*, det vill säga annat än poker respektive casino. Denna fråga visade på en ökning bland både pojkarna och flickorna, oavsett ålder. Bland pojkarna i gymnasieskolan ökar spelandet oftare än en gång i månaden framförallt mellan åren 2006 och 2007, från 6 % till omkring 16 %, därefter minskar andelen och ligger sedan år 2008 ungefär på 14 % under den resterande delen av perioden. Även bland pojkarna i årskurs 9 kan en kraftig ökning av spelformen observeras från år 2006 (7 %) till år 2009 (19 %). Efter år 2009 sjunker andelen till omkring 15 % år 2012. Flickornas spelande på andra spel via Internet ökar även det under hela perioden. År 2005 var det cirka 1 % av flickorna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 som spelade på *övriga spel* via Internet. Andelen ökar fram till år 2010, då den ligger omkring 5–6 % i båda årskurserna, för att vid periodens slut uppgå till 3–4 %.

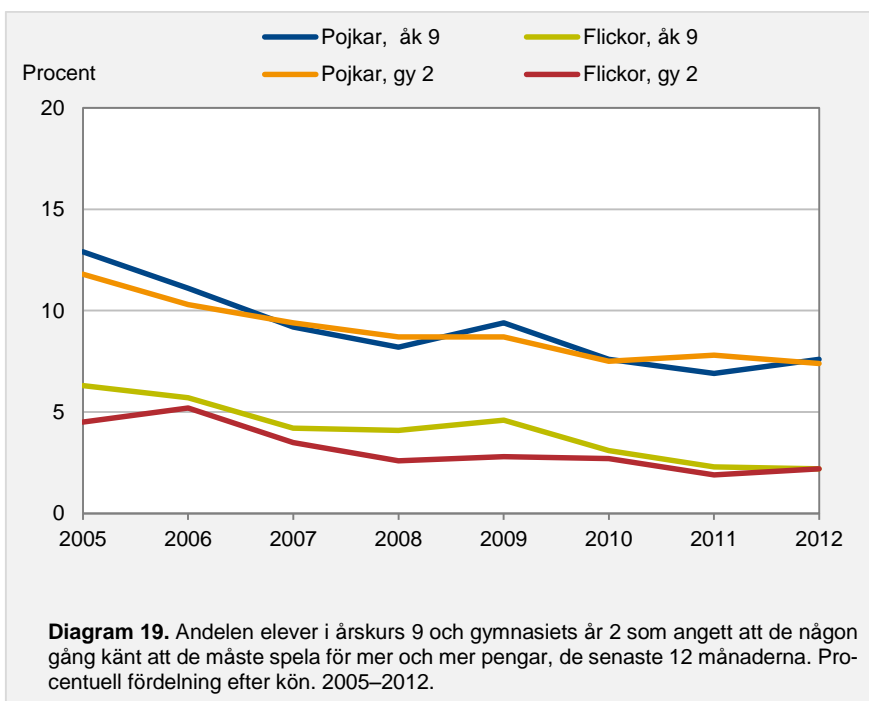
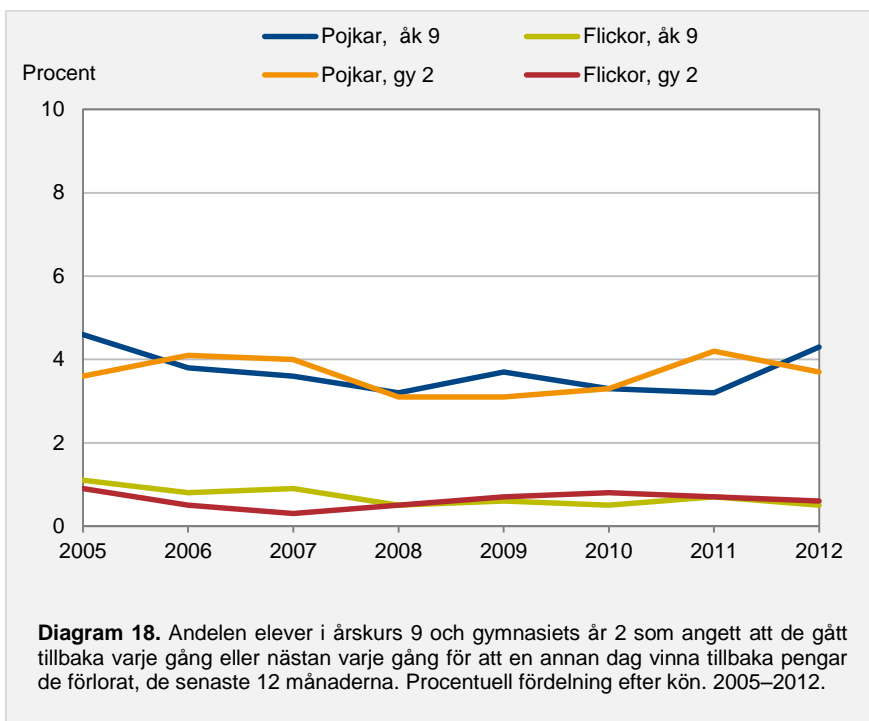
Indikatorer på problematiskt spelande 2000–2014

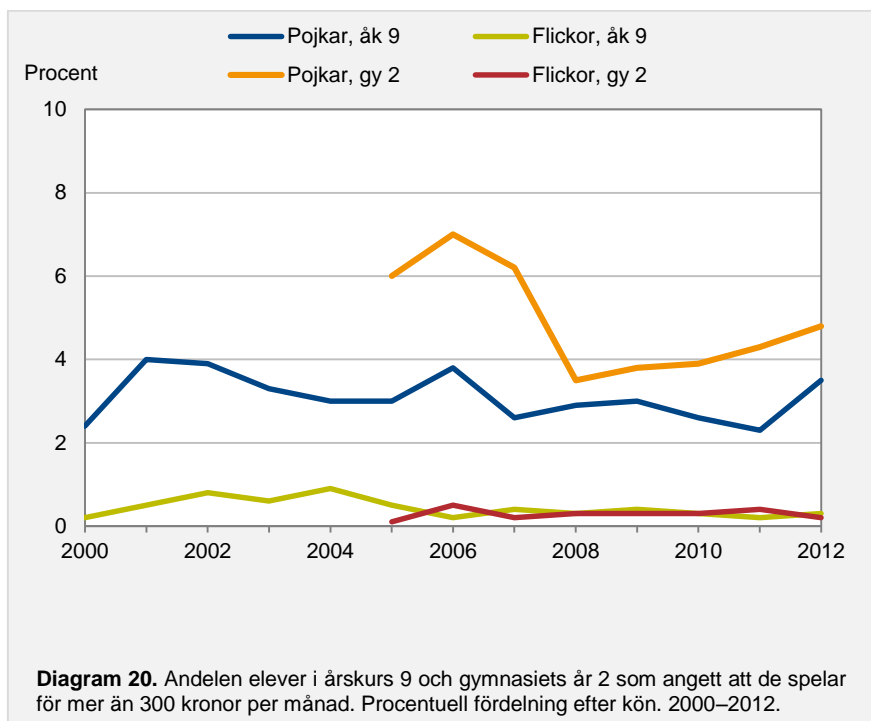
I diagrammen 18–20 visas olika indikatorer på problematiskt spelande bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 under perioden 2005–2012. I diagram 21 redovisas indikatorerna på problematiskt spelande för perioden 2012–2014. Frågan om personen återvänt en annan dag för att vinna tillbaka pengar som man har förlorat, är en fråga som ingår i Problem Gambling Severity Index (PGSI). De andra indikatorerna på problematiskt spelande; om personen ljugit för familj eller vänner om hur mycket pengar som man spelat för samt frågan om man känt att man måste spela om mer och mer pengar, ingår i Lie/bet questionnaire. Det bör också tilläggas att inget av dessa instrument är utvecklat för att fånga problematiskt spelande bland just ungdomar.

Diagram 18 visar andelen elever som återvänt, varje gång eller nästan varje gång, för att vinna tillbaka pengar de förlorat de senaste 12 månaderna. Av diagrammet framgår att denna andel varit förhållandevis konstant under hela undersökningsperioden. Bland pojkarna är det mellan 3 % och knappt 5 % i både årskurs 9 och gymnasiets år 2 som anger detta. Också andelen flickor som svarar att de återvänt för att vinna tillbaka pengar, varje gång eller nästan varje gång är också förhållandevis konstant men på en lägre nivå jämfört med pojkarna (omkring 1 % av flickorna anger detta).

Andelen pojkar och flickor som säger att de någon gång känt att de måste spela för mer och mer pengar sjunker under perioden 2005–2012 (diagram 19). Bland pojkarna i årskurs 9 sjunker denna andel från knappt 12 % år 2005 till drygt 7 % år 2012. I gymnasiets år 2 är motsvarande minskning praktiskt taget densamma. I årskurs 9 var det bland flickorna drygt 6 % som uppgav att de någon gång känt att de måste spela om mer och mer pengar år 2005. Denna andel var 2 % år 2012. Även bland gymnasieflickorna var utvecklingen likartad under perioden.

Som indikator på mer problematiskt spelande visar diagram 20 andelen som spelar för över 300 kronor i månaden. Bland niorna ställdes denna fråga från år 2000 medan den för gymnasieeleverna ställdes först år 2004 (det år som CAN inkluderade gymnasieeleverna i skolundersökningarna). Andelen pojkar i årskurs 9 som spelar för mer än 300 kronor i månaden har varierat mellan drygt 2 % och knappt 4 % under perioden 2000–2012. Utvecklingen bland pojkarna i gymnasiets år 2 ser något annorlunda ut under jämförbar period. Mellan åren 2006–2008 sjunker andelen som spelar för mer än 300 kronor, från 7 % till drygt 3 %, därefter ökar andelen något år från år, till knappt 5 % år 2012. Bland flickorna i såväl gymnasieskolan som i årskurs 9 är andelen som spelar för mer än 300 kronor omkring 0,5 % under hela perioden.

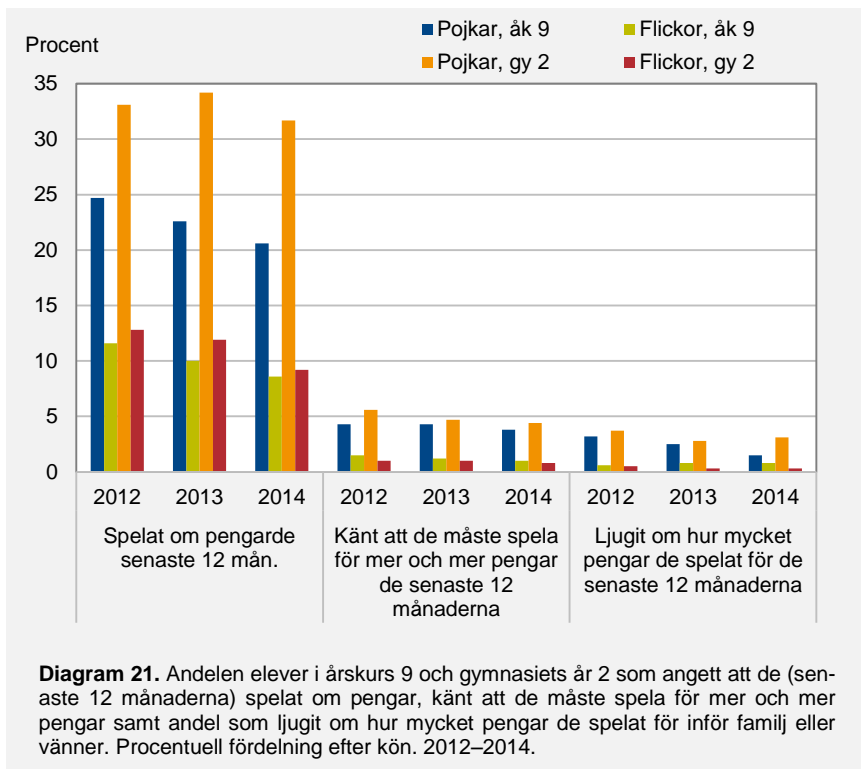

Utvecklingen av spelande om pengar 2012–2014

Andelen elever som spelat om pengar de senaste 12 månaderna minskar mellan åren 2012–2014, såväl i årskurs 9 som i gymnasiets år 2 och såväl bland pojkar som bland flickor (diagram 21). Bland pojkarna i årskurs 9 minskar denna andel från knappt 25 % år 2012 till drygt 20 % år 2014. Under motsvarande period minskar andelen som spelar om pengar bland pojkarna i gymnasieskolan från 33 % till knappt 32 %. En mindre ökning av spelandet kan dock noteras mellan åren 2012 och 2013. Spelandet om pengar bland flickorna uppvisar också en minskning under perioden. År 2012 var det drygt 11 % av flickorna som spelade om pengar i årskurs 9, denna andel hade sjunkit till drygt 8 % år 2014. Bland flickorna i år 2 i gymnasiet var det knappt 13 % som hade spelat för pengar år 2012, denna andel sjönk till drygt 9 % år 2014.

Under perioden 2012–2014 har liknande mått som under perioden 2005–2012 använts för att fånga in mer problematiskt spelande, dock har frågeformulärets konstruktion förändrats, vilket får till följd att en jämförelse mellan perioderna 2005–2012 och 2012–2014, inte direkt låter sig göras.

Andelen som uppger att de spelat om mer och mer pengar är tämligen konstant under perioden 2012–2014 (diagram 21). Bland pojkarna i årskurs 9 ligger denna andel runt 4 %. I gymnasiet år 2 är motsvarande andel närmare 6 % år 2012 och drygt 4 % år 2014. Bland flickorna i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 är det omkring 1 % som uppger att de spelat om mer och mer pengar under perioden 2012–2014.

På frågan om eleverna ljugit för sin familj eller vänner om hur mycket de spelat för är andelen mellan drygt 3 % och drygt 1 % bland pojkarna i årskurs 9 och bland pojkarna i gymnasiet är andelen mellan knappt 3 % och knappt 4 % (diagram 21). Bland flickorna är motsvarande andel lägre än 1 % under hela perioden.

Sammanfattande diskussion

I detta avsnitt redovisas trender i spelandet om pengar i årskurs 9 och gymnasiet år 2 under perioden 2000–2014. Förändringar i frågekonstruktionen år 2012 medför svårigheter att jämföra samtliga frågor över hela perioden varför vi valt att redovisa två perioder 2005–2012 och 2012–2014 samt en fråga, om hur mycket pengar eleverna spelar för, under perioden 2000–2012.

Under perioden 2005–2012 har de olika spelformerna; *spelautomater, Lotter (till exempel Triss eller Bingolotto), Lotto eller tips* eller *övriga sportspel*, minskat i omfattning bland pojkarna, mätt som andelen som spelar oftare än en gång i månaden. Bland flickorna är spelandet i stor sett oförändrat men oftast på en betydligt lägre nivå än bland pojkarna. Även spelandet om pengar via Internet på spelformerna poker eller casino har minskat under perioden 2005–2012.

En oroväckande utveckling är att spelandet på *övriga spel* via Internet, det vill säga annat än poker eller casino, ökat under perioden. År 2005 angav 5 % av pojkarna i gymnasiet att de spelade på denna typ av spel oftare än någon gång i månaden. År 2012 var denna andel 14 %. Motsvarande ökning bland de andra grupperna var; pojkarna i årskurs 9 från 7 % (2005) till 15 % (2012), flickorna i gymnasiet från knappt 1 % (2005) till drygt 3 % (2012) och bland flickorna i grundskolan från drygt 1 % (2005) till drygt 4 % (2012). Denna ökning är oroväckande på så sätt att den skett både bland pojkar och flickor och oavsett ålder, det vill säga i alla grupper. Dessutom har ökning skett under en period då spelandet på poker och casino via Internet har minskat. Detta indikerar att frågeformuläret inte lyckas fånga in, eller för att vara mer specifik, inte förmått fånga in vilka typer av spel via Internet som ökat under perioden.

Vad gäller indikatorer på mer problematiskt spelande; *gått tillbaka för att vinna tillbaka pengar, spelar om mer och mer pengar* eller *spela för mer än 300 kronor i månaden*, visar dessa på en minskning eller oförändrad utbredning på mer problematiskt spelande under de undersökta åren.

Under perioden 2012–2014 har spelandet om pengar minskat bland pojkar och flickor i både gymnasieskolan och årskurs 9. Vad gäller indikatorerna på mer problematiskt spelande; *spela om mer och mer pengar* eller *ljuga för familj eller vänner om hur mycket pengar som man spelar för*, är dessa förhållandevis oförändrade under perioden 2012–2014.

Sammantaget pekar dessa resultat på att spelande om pengar, sett till hela tidsperioden minskat eller varit oförändrat, vad gäller olika typer av spel samt indikationer på mer problematiskt spelande, undantaget internetspelade om pengar (bortsett från poker och casino), vilket ökade under samma period.

Det kan slutligen konstateras att det könsstereotypiska mönstret av spelande om pengar är påfallande bland eleverna i årskurs 9 och gymnasiets år 2. I samtliga mått på spelande är pojkarna mer representerade än flickorna. Vad gäller åldrar kan det också konstateras att spelandet inte alltid ökar från årskurs 9 till gymnasiets år 2, snarare är det så att många olika spelformer minskar i utbredning mellan årskurserna. Dessa resultat pekar på att preventiva insatser främst bör inrikta sig på pojkar och vid en tidpunkt innan årskurs 9.

Socioekonomiska skillnader och droganvändning

Jonas Landberg & Nina Sommerland

En stor mängd forskning har visat att det föreligger en betydande ojämlikhet i hälsa mellan olika socioekonomiska grupper i den vuxna befolkningen. Oavsett om vi mäter socioekonomisk status (SES) genom utbildning, inkomst eller yrke så har grupper med lägre SES i regel sämre hälsa och kortare förväntad livslängd jämfört med grupper i högre socialskikt (Mackenbach m.fl. 2003). Orsakerna till dessa ojämlikheter i hälsa är inte fullt kartlagda, men nyligen publicerade studier indikerar att en stor andel av skillnaderna kan förklaras av olikheter i hälsorelaterade beteenden. En ny finsk studie påvisade t.ex. att de socioekonomiska skillnaderna i dödlighet bland finska män och kvinnor skulle minska med 60 respektive 36 % i avsaknad av alkohol och rökning (Martikainen m.fl. 2014).

I detta sammanhang framstår det som viktigt att kartlägga vid vilken period under livsloppet som sambandet mellan hälsorelaterat beteende och SES etableras. En sådan kunskap kan i förlängningen ge bättre möjligheter att förebygga sociala ojämlikheter i hälsa. Mot denna bakgrund fokuserar föreliggande kapitel på socioekonomiska skillnader i hälsobeteenden relaterade till substansbruk bland svenska skolungdomar. Mer specifikt undersöks det i vilken utsträckning det förekommer socioekonomiska skillnader i rökning, alkoholkonsumtion och narkotikaerfarenhet bland skolklasserna i CAN:s undersökningar i årskurs 9 och gymnasiet år 2. Skolungdomarnas SES definieras utifrån föräldrars utbildningsnivå. För att undersöka eventuella effekter av bakgrundsfaktorer som kan förväntas samspela med SES och samtidigt påverka ungdomars hälsorelaterade beteenden inkluderas även skolans genomsnittliga meritpoäng i respektive årskurs och andelen elever med utländsk bakgrund i analyserna. Analyserna utförs på gruppnivå vilket innebär att vi, istället för att studera individuell variation i SES och hälsorelaterade beteenden, undersöker hur den genomsnittliga socioekonomiska statusen bland eleverna i en skola samvarierar med hälsorelaterade beteenden på skolklassnivå.

Trots de ovan nämnda skillnaderna i vuxenbefolkningen visar de sammantagna forskningsresultaten gällande social ojämlikhet i hälsorelaterade beteenden bland ungdomar inte samma tydliga mönster. En översiktsartikel som sammanställt resultat från ett stort antal studier inom området hittade endast konsistenta signifikanta samband mellan SES och rökning bland ungdomar, me-

dan inga konsistenta samband återfanns för SES och alkohol- eller cannabisbruk (Hanson & Chen 2007). Avsaknaden av tydliga socioekonomiska skillnader i hälsobeteenden bland ungdomar speglar sannolikt att tonåren är en period där individen går igenom stora sociala och biologiska förändringar, samt en tid då hälsorelaterade beteenden som rökning och alkoholkonsumtion börjar etableras. Med detta i åtanke är det möjligt att socioekonomiska skillnader inte framträder förrän ungdomar har uppnått en viss ålder. I detta kapitel har vi därför valt att redovisa analyserna för årskurs 9 och gymnasiets år 2 separat, med hypotesen att socioekonomiska skillnader bör framträda tydligare i den äldre gruppen ungdomar.

En annan förklaring till avsaknaden av tydliga socioekonomiska skillnader i hälsobeteenden bland ungdomar kan vara att de flesta studier inom området definierar ungdomar utifrån föräldrars SES på individnivå. Eftersom tonåringar ofta tillbringar mindre tid i hemmet, argumenterar vissa forskare för att klasskompisar och skolmiljön bör ha en större påverkan på tonåringars egna beteenden jämfört det beteende som är kopplat till föräldrars SES (West 1997). I följande analyser är skolungdomarnas SES definierat på hela stadiets nivå på respektive skola vilket, givet att hypotesen ovan stämmer, kan medföra att resultaten visar på tydligare socioekonomiska skillnader än vad som vanligen är fallet inom området.

Variabler och analysmetod

Analyserna innefattar tre bakgrundsvariabler: Andelen elever med genomsnittlig meritpoäng, andelen med högutbildade föräldrar och andelen elever med utländsk bakgrund. Indikatorerna är inhämtade från Statistiska Centralbyrån och påkopplade CAN:s data i efterhand. Indikatorerna är ursprungligen definierade i en variabel som är aggregerad till skolnivå för respektive årskurs, det vill säga det genomsnittliga värdet för alla skolklasser som tillhör årskurs 9 eller år 2 i gymnasiet för respektive skola. Totalt innefattar analyserna 247 klasser i årskurs 9 och 235 klasser i gymnasiets år 2. Variabeln genomsnittlig meritpoäng utgör en sammanställning av elevens betyg (A-F) för alla ämnen. Det maximala meritvärdet en elev kan få i årskurs 9 är 340 poäng och i gymnasiet 22,5 poäng. Variabeln uttrycker genomsnittlig meritpoäng för alla skolklasser inom en årskurs för respektive skola. Variabeln högutbildade föräldrar uttrycker andelen elever i alla skolklasser inom till exempel årskurs 9 i en skola som har minst en förälder med fullföljd och godkänd eftergymnasial utbildning på minst en termin. Slutligen är variabeln utländsk bakgrund definierad som andelen elever i alla skolklasser inom en årskurs som är födda utomlands eller vars båda föräldrar är födda utomlands.

Tabell Q visar bland annat att det inte fanns uppgifter för varje variabel på alla skolor. Detta kunde bero på att en skola inte kunnat rapportera till exempel

Tabell Q. Deskriptiv information på skolklassnivå om årskursens genomsnittliga meritvärde, föräldrars utbildningsnivå och utländsk bakgrund. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.

	Genomsnittligt meritvärde	Högutbildade föräldrar (%)	Utländsk bakgrund (%)
Årskurs 9 (N)	239,00	242,00	196,00
Ingen uppgift	8,00	5,00	51,00
Medelvärde	214,42	50,97	21,13
Std. avvikelse	19,66	14,68	17,63
Minimum	166,25	17,24	0,00
Maximum	269,68	93,42	93,10
Gymnasiets år 2 (N)	228,00	233,00	204,00
Ingen uppgift	7,00	2,00	31,00
Medelvärde	13,94	48,60	18,70
Std. avvikelse	1,53	16,19	13,94
Minimum	7,13	14,00	0,00
Maximum	18,10	86,67	86,05

betyg på grund av omstrukturering eller sekretess (då antalet elever är färre än fem). Sett till bakgrundsvariablerna kunde vi även konstatera att andelen elever med utländsk bakgrund hade ett övervägande antal klasser med förhållandevis låga andelar medan ett fåtal hade närmare 100 % (medelvärde 21 % och maxvärde 93 % i årskurs 9 och 19 respektive 86 % i gymnasiet).

Analyserna av sambandet mellan bakgrundsvariablerna och de olika substansrelaterade hälsobeteendena utfördes med hjälp av linjär regressionsanalys (OLS). Analyserna utfördes på skolklassnivå. Detta innebär att utfallsvariablerna för alkoholkonsumtion, rökning och narkotikabruk är aggregerade till snittet för varje skolklass. Vidare har varje skolklass i datamaterialet tillskrivits det genomsnittliga värdet på bakgrundsvariablerna från respektive skola.

Följande utfallsvariabler användes för att mäta skolelevernas alkoholkonsumtion, rökning och narkotikaanvändning:

- Andelen elever per klass som druckit alkohol de senaste 12 månaderna.
- Den genomsnittliga årskonsumtionen i liter 100 % alkohol per skolklass.
- Andel elever per klass som intensivkonsumerat alkohol minst en gång i månaden de senaste 12 månaderna.
- Andelen elever per klass som råkat ut för minst ett alkoholrelaterat problem (se kapitlet *Konsekvenser av alkoholbruk*).
- Andel elever per klass som använt narkotika de senaste 12 månaderna.
- Andel elever per klass som uppgett att de röker dagligen/nästan dagligen.

Regressionsanalyserna används för att undersöka sambanden mellan bakgrundsvariablerna och respektive utfallsvariabel. Skattningen på sambandets

styrka och riktning redovisas i form av b-koefficienter. Dessa koefficienter tolkas som den förändring i utfallsvariabeln som en enhets förändring i den oberoende variabeln ger upphov till. Om vi till exempel har andelen högutbildade föräldrar som bakgrundsvariabel och andel alkoholkonsumenter som utfallsvariabler och finner ett negativt samband med en b-koefficient på -1,5 så tolkas detta resultat som att 1 procentenhets ökning av andelen högutbildade föräldrar på årskursnivå är förenat med en minskning i andelen alkoholkonsumenter på klassnivå med 1,5 procentenheter. I anslutning till b-koefficienten anges även om sambandet är statistiskt säkerställt i form av asterisker. En asterisk innebär att vi med 95 % säkerhet kan anta att det framkomna resultatet inte beror på slumpen, två asterisker innebär 99 % säkerhet och tre innebär 99,9 % säkerhet.

För att kontrollera om sambanden mellan bakgrundsvariablerna och utfallsvariablerna påverkas av skillnader mellan pojkar och flickor eller skillnader mellan olika regioner har vi även inkluderat kön och region som kontrollvariabler. Variabeln kön är definierad som andelen pojkar per skolklass vilket innebär att en positiv regressionskoefficient tolkas som att en högre andel pojkar i en skolklass är förenat med ett högre värde på utfallsvariabeln. Region är definierad utifrån Statistiska Centralbyråns H-regioner (homogena regioner) vilka definierar regioner efter folktäthet och avstånd till kommuncentrum. Här har vi valt slå samman skolklasser som tillhör storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö till en kategori. Övriga skolklasser är kodade i följande fyra grupper:

- *Större städer*: kommuner med mer än 90 000 invånare inom 30 kilometers radie från kommuncentrum.
- *Mellanbygden*: kommuner med mer än 27 000 och mindre än 90 000 invånare inom 30 kilometers radie från kommuncentrum samt med mer än 300 000 invånare inom 100 kilometers radie från samma punkt.
- *Tätbygden*: kommuner med mer än 27 000 och mindre än 90 000 invånare inom 30 kilometers radie från kommuncentrum samt med mindre än 300 000 invånare inom 100 kilometers radie från samma punkt.
- *Glesbygden*: kommuner med mindre än 27 000 invånare inom 30 kilometers radie från kommuncentrum.

Resultat

Alkohol

Tabell R visar resultaten från regressionsanalyserna för årskurs 9 och gymnasiet år 2 med de olika måtten på alkoholvanor som utfall. Som framkommer återfinns inga signifikanta samband mellan andelen högutbildade föräldrar och andelen elever som har konsumerat alkohol de senaste 12 månaderna i varken årskurs 9 eller gymnasiet år 2. Däremot visar resultaten för både årskurs 9 och gymnasiet en negativ och signifikant effekt av andelen elever med utländsk

bakgrund. Detta innebär att en högre andel elever med utländsk bakgrund i en skola är förenat med en lägre andel elever som har druckit alkohol under de senaste 12 månaderna på skolklassnivå. Andelen elever med utländsk bakgrund hade dock en något större effekt på andelen alkoholkonsumenter i gymnasiet jämfört med i årskurs 9. I gymnasiet är en ökning av andelen elever med utländsk bakgrund med 10 procentenheter förenat med en minskning med drygt 7 procentenheter av andelen konsumenter på skolklassnivå, medan motsvarande ökning i årskurs 9 är förenat med en reduktion av andelen konsumenter med knappt 3 procentenheter. För årskurs 9 framkommer även ett signifikant positivt samband mellan genomsnittligt meritvärde och andelen alkoholkonsumenter. Det vill säga, ju högre genomsnittligt meritvärde en skola har, desto högre andel elever på skolklassnivå har druckit alkohol de senaste 12 månaderna. Resultaten uppvisar även signifikanta regionala skillnader. För niorna tenderar klasser i kommuner som tillhör tätbygden att ha en lägre andel alkoholkonsumenter än Stockholm, Malmö och Göteborg. I gymnasiet har klasser i alla regioner förutom glesbygden en lägre andel alkoholkonsumenter än Stockholm, Malmö och Göteborg.

När genomsnittlig årskonsumtion av alkohol inkluderas som utfallsvariabel kan inga signifikanta samband påvisas med någon av de tre bakgrundsvariablerna i årskurs 9. I gymnasiet däremot visar resultaten att både andelen elever med högutbildade föräldrar samt andelen elever med utländsk bakgrund har ett negativt samband med den genomsnittliga årskonsumtionen av alkohol. Detta innebär att skolklasser i skolor med högre andel högutbildade föräldrar eller högre andel elever med utländsk bakgrund tenderar att ha en lägre genomsnittlig årlig alkoholkonsumtion. Dessa analyser uppvisar för gymnasiet även ett positivt samband med andelen pojkar i en klass: ju högre andel pojkar, desto högre genomsnittlig årskonsumtion. Det framkommer även signifikanta regionala skillnader i den genomsnittliga årskonsumtionen, och i detta fall tenderar skolklasser i gymnasiet att ha högre genomsnittskonsumtion i Stockholm, Göteborg och Malmö jämfört med i övriga landet.

Sett till andelen elever som intensivkonsumerat alkohol minst en gång i månaden det senaste året uppvisar resultaten i likhet med den genomsnittliga årskonsumtionen inga signifikanta samband med någon av de tre bakgrundsvariablerna i årskurs 9. I gymnasiets år 2 framkommer däremot en signifikant och negativ effekt av andelen högutbildade föräldrar. Estimaten tolkas som att en ökning med 10 procentenheter i andelen högutbildade föräldrar på skolnivå är förenat med en minskning med 2,5 procentenheter i andelen elever som har intensivkonsumerat alkohol i en skolklass. Vidare framkommer en negativ och signifikant effekt av andelen elever med utländsk bakgrund. Vad gäller de regionala skillnaderna visar resultaten att gymnasieklasser i Stockholm, Malmö och Göteborg har en större andel intensivkonsumenter jämfört med gymnasieklasser i glesbygden och större städer.

Tabell R. Regressionsmodeller för alkoholkonsumtion efter bakgrundsvariabler. Årskurs 9 och gymnasiet år 2. 2014.

	Alkohol 12 mån.	Års- kons.	Int. kons.	Min. 1 alkohol- problem B	Min. 1 alkohol- problem ^{a)} B
	B	B	B	B	B
Årskurs 9					
Högutb. förälder (%)	-0,23	-0,01	-0,12	-0,12	-0,10
Genomsn. betyg	0,25*	0,00	0,05	0,038	0,06
Utl. bakgrund (%)	-0,28**	-0,01	-0,06	-0,14*	-0,10
Årskonsumtion (liter)					4,49***
Kön (andel pojkar)	0,00	0,00	-0,03	-0,09	-0,10
<i>H-region:</i>					
Sthlm, Malmö, Gbg (ref)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Mellanbygd	-4,62	-0,30	-3,75	-5,29	-3,95
Glesbygd	-10,22	0,14	-1,49	-0,12	-0,77
Större städer	-2,81	0,13	0,08	-3,57	-4,15
Tätbygd	-21,35**	-0,90	-6,82	-8,41	-4,38
Gymnasiet, år 2					
Högutb. förälder (%)	-0,05	-0,08***	-0,25*	-0,31*	-0,01
Genomsn. betyg	-0,19	0,18	1,60	1,52	0,80
Utl. bakgrund (%)	-0,74***	-0,07***	-0,37***	-0,65***	-0,38***
Årskonsumtion (liter)					3,94***
Kön (andel pojkar)	-0,05	0,02**	0,07	-0,11*	-0,19***
<i>H-region:</i>					
Sthlm, Malmö, Gbg (ref)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Mellanbygd	-11,00*	-2,11**	-3,65	-7,59	0,73
Glesbygd	-5,09	-3,95***	-15,30*	-19,55**	-3,97
Större städer	-6,80*	-2,05***	-8,42**	-9,46**	-1,36
Tätbygd	-26,48***	-2,94**	-8,91	-24,31***	-12,70*

a) Kontrollerat för klassvis genomsnittlig årskonsumtion av alkohol (100 %).

*p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001.

I analyserna med andelen elever som upplevt minst ett alkoholrelaterat problem som utfallsvariabel testade vi två modeller. I den första inkluderades samma variabler som tidigare och i den andra modellen inkluderades även genomsnittlig årskonsumtion av alkohol som kontrollvariabel. Detta för att undersöka om eventuella samband mellan bakgrundsvariablerna och förekomsten av alkoholrelaterade problem kvarstår när vi tar hänsyn till skillnader i konsumtionsnivåer mellan skolklasserna. I årskurs 9 framkommer en signifikant negativ effekt av andelen elever med utländsk bakgrund i modell 1, men denna försvinner när vi kontrollerar för genomsnittlig årskonsumtion av alkohol i modell 2. I modell 1 för gymnasiet framkommer signifikanta negativa effekter av andelen högutbildade föräldrar och andelen elever med utländsk bakgrund, men när vi kontrollerar för genomsnittskonsumtion i modell 2 försvinner ef-

fekten av föräldrars utbildningsnivå och effekten av utländsk bakgrund minskar med nära hälften. Dessa resultat kan tolkas som att klasser i skolor med större andel högutbildade föräldrar och större andel elever med utländsk bakgrund i lägre utsträckning tenderar att rapportera alkoholrelaterade problem, men att dessa samband förklaras av att elever även tenderar att dricka mindre i dessa klasser. Intressant är att den genomsnittliga årskonsumtionen av alkohol i gymnasieklasser även förklarade regionala variationer i förekomsten av problem, då skillnaderna mellan Stockholm, Malmö samt Göteborg och övriga landet försvinner i modell 2.

Rökning

När vi inkluderar dagligrökning som utfallsvariabel framkommer inga signifikanta samband med någon av bakgrundsvariablerna i årskurs 9 (tabell S). I gymnasiet år 2 framkommer däremot en negativ och signifikant effekt av andelen högutbildade föräldrar och andelen elever med utländsk bakgrund. Koefficienterna ska tolkas som att en ökning med 10 procentenheter i andelen högutbildade föräldrar och andelen elever med utländsk bakgrund i årskurs 2 i en gymnasieskola är förenat med en minskning i andelen dagligrökare på skolklassnivå med knappt 3,7 respektive 1,6 procentenheter.

Tabell S. Regressionsmodeller för rökning efter bakgrundsvariabler. Årskurs 9 och gymnasiet år 2. 2014.

	Röker dagligen/nästan dagligen
Årskurs 9	B
Högutbildad förälder (%)	-0,06
Genomsnittligt betygspoäng	-0,01
Utländsk bakgrund (%)	0,00
Kön (andel pojkar)	0,03
<i>H-region:</i>	
Sthlm, Malmö, Gbg (ref)	0,00
Mellanbygd	-1,66
Glesbygd	-1,89
Större städer	-0,73
Tätbygd	-3,82
Gymnasiet, år 2	
Högutbildad förälder (%)	-0,37***
Genomsnittligt betygspoäng	0,31
Utländsk bakgrund (%)	-0,16*
Kön (andel pojkar)	-0,03
<i>H-region:</i>	
Sthlm, Malmö, Gbg (ref)	0,00
Mellanbygd	-5,73*
Glesbygd	-17,57***
Större städer	-9,09***
Tätbygd	-11,40**

*p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001.

För gymnasiet visar resultaten även signifikanta regionala skillnader och andelen dagligrökare är här högre i skolklasser från Stockholm, Göteborg och Malmö jämfört med skolklasser från övriga landet.

Narkotika

I årskurs 9 framkommer inga signifikanta samband mellan bakgrundsvariablerna och andel elever i en klass som har använt narkotika de senaste 12 månaderna (tabell T). För gymnasiet visar resultaten ett signifikant negativt samband mellan andelen elever med utländsk bakgrund och andelen som använt narkotika de senaste 12 månaderna medan inga signifikanta effekter återfinns gällande variabeln för andel högutbildade föräldrar, liksom genomsnittligt meritvärde. Utöver detta finner vi regionala effekter, där en signifikant högre andel elever i klasser från Stockholm, Malmö och Göteborg uppgav att de använt narkotika de senaste 12 månaderna i jämförelse med övriga landet.

Tabell T. Regressionsmodeller för andelen elever som använt narkotika de senaste 12 månaderna, efter bakgrundsvariabler. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2014.

Använt narkotika de senaste 12 månaderna	
	B
Årskurs 9	
Högutbildad förälder (%)	-0,06
Genomsnittligt betygspoäng	0,08
Utländsk bakgrund (%)	-0,04
Kön (andel pojkar)	0,09
<i>H-region:</i>	
Sthlm, Malmö, Gbg (ref)	0,00
Mellanbygd	-4,51*
Glesbygd	-1,76
Större städer	-1,83
Tätbygd	-7,29*
Gymnasiet, år 2	
Högutbildad förälder (%)	-0,07
Genomsnittligt betygspoäng	0,10
Utländsk bakgrund (%)	-0,14*
Kön (andel pojkar)	0,00
<i>H-region:</i>	
Sthlm, Malmö, Gbg (ref)	0,00
Mellanbygd	-9,99***
Glesbygd	-11,93**
Större städer	-6,20**
Tätbygd	-10,19**

*p < 0.05, **p < 0.01, ***p < 0.001.

Sammanfattning och diskussion

Detta kapitel har fokuserat på socioekonomiska skillnader i hälsobeteenden relaterade till substansbruk bland svenska skolungdomar. Mer specifikt har vi på aggregerad skolklassnivå studerat i vilken utsträckning föräldrars utbildning, genomsnittligt meritvärde och andelen elever med utländsk bakgrund har ett samband med alkoholkonsumtion, rökning och narkotikabruk bland elever i årskurs 9 och gymnasiet år 2. Studien utgör en första ansats att använda CAN:s skolundersökningar för att analysera hur sociodemografiska faktorer samvarierar med skolungdomars hälsorelaterade beteenden.

I resultaten för årskurs 9 återfanns inga signifikanta samband mellan andelen högutbildade föräldrar eller någon av utfallsvariablerna, däremot visade övriga bakgrundsvariabler på vissa signifikanta samband. Till exempel framkom det att andelen alkoholkonsumenter på skolklassnivå i årskurs 9 tenderar att vara lägre i skolor med en högre andel elever med utländsk bakgrund och högre i skolor med högre genomsnittliga meritpoäng.

För gymnasiet år 2 fann vi ett negativt samband mellan andelen högutbildade föräldrar och tre (av fyra) utfall för alkoholvanor. Klasser i gymnasieskolor med en större andel högutbildade föräldrar har alltså i genomsnitt lägre konsumtionsnivåer, lägre andel intensivkonsumenter och lägre andel elever som upplevt minst ett alkoholrelaterat problem. Det bör här nämnas att sambandet mellan högutbildade föräldrar och andel elever som upplevt minst ett problem verkar förklaras av att klasser i gymnasieskolor med högre andel högutbildade föräldrar även tenderar att ha en lägre genomsnittlig alkoholkonsumtion. Vidare visade resultaten att en högre andel elever med utländsk bakgrund är negativt relaterat med alla utfall för alkoholvanor på skolklassnivå. Klasser i gymnasieskolor med högre andel elever med utländsk bakgrund tenderade alltså att ha lägre andel alkoholkonsumenter och intensivkonsumenter, lägre konsumtionsnivåer och en lägre förekomst av alkoholrelaterade problem.

Även för dagligrökning återfanns ett signifikant samband med föräldrars utbildningsnivå samt andelen elever med utländsk bakgrund i gymnasiet. Resultaten visar här att dagligrökning är mindre vanligt förekommande bland skolklasser i gymnasieskolor med en högre andel högutbildade föräldrar och med en högre andel elever med utländsk bakgrund.

Att ha använt narkotika de senaste 12 månaderna var det hälsorelaterade beteende som i lägst utsträckning visade signifikanta samband med bakgrundsvariablerna i både årskurs 9 och gymnasiet år 2. Ingen av de tre bakgrundsvariablerna var signifikant relaterade med andelen elever som har använt narkotika de senaste 12 månaderna i årskurs 9. I gymnasiet framkom endast att andelen elever med årsaktuell narkotikaerfarenhet tenderade att vara lägre i klasser i skolor med en högre andel elever med utländsk bakgrund. Här bör uppmärksammas att utfallsvariabeln för narkotikabruk endast mäter andelen elever som

har använt narkotika minst en gång det senaste året. Det är möjligt att vi hade fått tydligare socioekonomiska skillnader i förekomsten av narkotikabruk om vi även inkluderat en variabel som tar hänsyn till omfattningen av elevernas narkotikabruk, t.ex. hur ofta eleven har använt narkotika de senaste 12 månaderna.

Slutligen visade resultaten på vissa regionala skillnader; skolklasser i Stockholm, Göteborg och Malmö tenderade i allmänhet att visa en högre förekomst av alkoholkonsumtion, daglig rökning och narkotikabruk jämfört med skolklasser i övriga landet.

Sammanfattningsvis indikerar resultaten att det föreligger socioekonomiska skillnader i hälsobeteenden relaterade till substansanvändning bland svenska skolungdomar, men att dessa inte verkar etableras förrän under gymnasietiden. För gymnasieungdomar visade resultaten att klasser i skolor med en större andel högutbildade föräldrar tenderar att ha en lägre genomsnittlig alkoholkonsumtion, lägre andel intensivkonsumter av alkohol, en lägre förekomst av alkoholrelaterade problem och en lägre andel daglig rökare.

En förklaring till att socioekonomiska skillnader framkommer först i gymnasiet kan vara att användningen av substanser är mer etablerat i denna grupp elever. En annan möjlig förklaring är att den sociala skiktningen antagligen är högre mellan gymnasieskolor än mellan högstadieskolor.

En begränsning med föreliggande studie är att sambanden endast har studerats på gruppnivå och det är möjligt att utfallet hade blivit annorlunda om vi även hade tagit hänsyn till individuella skillnader mellan elever. Vidare har vi inte undersökt om sambanden mellan SES och hälsorelaterade beteenden bland skolungdomar ser olika ut i olika regioner. Enligt en rapport från Skolverket (Skolverket 2012) är de socioekonomiska skillnaderna mellan skolor större i storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö jämfört med övriga landet. Med tanke på att skolklasser från samma städer även visade en högre förekomst av alkoholkonsumtion, rökning och narkotikabruk i föreliggande studie är det möjligt att sambanden mellan SES och hälsorelaterade beteenden ser annorlunda ut i storstäderna jämfört med övriga regioner. En indikation i denna riktning återfinns i en studie baserad på Stockholmsenkäten (Olsson 2011) vilken rapporterade att månadsvis intensivkonsumtion av alkohol i årskurs 9 var vanligare bland elever i skolor med en högre andel högutbildade föräldrar.

Referenser

- Andersson B & Hibell B (1993). *Skolelevers drogvanor 1993*. Rapport nr. 36. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Agardh E m.fl. (2014). *Hur stor del av Sveriges sjukdomsburda orsakas av alkohol, narkotika och tobaksrökning? – Kartläggning utifrån "DALY-metoden" 1990–2010*. Institutionen för folkhälsovetenskap. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Blinn-Pike L, Worthy SL & Jonkman JN (2010). Adolescent gambling: a review of an emerging field of research. *Journal of Adolescent Health* 47, 223–236.
- CAN (2012). *Drogutvecklingen i Sverige 2011*. Rapport nr. 130. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2014). *Drogutvecklingen i Sverige 2014*. Rapport nr. 144. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Carlucci K m.fl. (1993). *Effects of sex, religion, and amount of alcohol consumption on self-reported drinking-related problems behaviors*. *Psychological Reports*, 72, s. 983–987.
- European Commission (2012). *Attitudes of Europeans towards tobacco*. Special Eurobarometer 385.
- Griffiths M & Wood RT (2000). *Risk factors in adolescence: The case of gambling, videogame playing, and the Internet*. *Journal of Gambling Studies* 16, 199–225.
- Gripe I (2013). *Så görs CANs skolundersökning. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi*. Rapport nr. 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Gripe I (red.) (2013). *Skolelevers drogvanor 2013*. Rapport nr. 139. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Hajek P, Etter J-F, Benowitz N, Eissenberg T & McRobbie H (2014). *Electronic cigarettes: review of use, content, safety, effects on smokers and potential for harm and benefit*. *Addiction*, add.12659.
- Hanson MD & Chen E (2007). *Socioeconomic status and health behaviors in adolescence: a review of the literature*. *Journal of behavioral medicine* 30:263–285.
- Henriksson C & Leifman H (2011). *Skolelevers drogvanor 2011*. Rapport nr. 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Johnston LD m.fl. (2014). *Monitoring the Future national results on drug use: 1975–2013: Overview, Key Findings on Adolescent Drug Use*. University of Michigan Ann Arbor: Institute for Social Research, The University of Michigan.
- Kühlhorn E, Ramstedt M, Hibell B, Larsson S & Zetterberg H (2000). *Alkoholkonsumtionen i Sverige under 1990-talet*. Stockholm: Socialdepartementet.

Kuntsche E, Rossow I, Simons-Morton B, Bogt TT, Kokkevi A & Godeau E (2013). *Not early drinking but early drunkenness is a risk factor for problem behaviours among adolescents from 38 European and North American countries*. *Alcoholism: Clinical and experimental research* Vol. 37. No. 2: p. 308–314.

Leifman H & Ramstedt M (2009). *Svenska folkets alkoholvanor under senare år med fokus på 2004–2009*. Rapport skriven i ett samarbete mellan SoRAD & STAD.

Leifman H & Henriksson C (2013). *Ungdomar som använder nätdroger – vilka är de? Empiriska analyser av skolelevers drogvanor med fokus på nätdroger*. Rapport nr. 137. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Leifman H (red.) (2013). *Skolelevers drogvanor 2012*. Rapport nr. 133. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Mackenbach JP, Bos V, Andersen O m.fl. (2003). *Widening socioeconomic inequalities in mortality in six Western European countries*. *International Journal of Epidemiology*. 32:830–837.

Martikainen P, Mäkelä P, Peltonen R & Myrskylä M (2014). *Income differences in life expectancy: the changing contribution of harmful consumption of alcohol and smoking*. *Epidemiology*. 25:182–190.

McCambridge J, McAlaney J & Rowe R (2011). *Adult consequences of late adolescent alcohol consumption: a systematic review of cohort studies*. *PLoS Med*, 2011. 8(2).

Messerlian C & Derevensky JL (2005). *Youth gambling: A public health perspective*. *Journal of Gambling Issues*.

Monti PM m.fl. (2005). *Adolescence: booze, brains, and behavior*. *Alcohol Clin Exp Res*, 29(2): p. 207–20.

Olsson G (2011). *Skolsegregation – ett rumsligt uttryck för ojämlikhet i hälsa? Skolans betydelse för ungas hälsorelaterade beteenden*. Magisteruppsats i sociologi, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.

Pitkänen T, Lyyra AL & Pulkkinen L (2005). *Age of onset of drinking and the use of alcohol in adulthood: a follow-up study from age 8–42 for females and males*. *Addiction*, 100(5): p. 652–61.

Raninen J & Nyström S (2013). *Reviderad enkät 2012. En analys av resultat skillnaderna*. Rapport nr. 134. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

SCB (2014). *Undersökningarna av levnadsförhållanden ULF/SILC*. Uppgifter från undersökningen är hämtade på SCB:s hemsida samt från specialbeställning och finns sammanställda i CAN-rapport 144: *Drogutvecklingen i Sverige 2014*.

SFS 2011:111. *Lag om förstörande av vissa hälsofarliga missbrukssubstanser*. Svensk författningssamling. Stockholm: Justitiedepartementet.

SFS 1991:1969. *Lag om förbud mot vissa dopningsmedel*. Svensk författningssamling. Stockholm: Socialdepartementet.

Skolverket (2012). *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid*. Rapport 374. Stockholm: Skolverket.

Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi – Förslag på indikatorer och styrning*. Nr. 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Taylor B, Irving HM, Kanteres F, Room R, Borges G, Cherpitel C m.fl. (2010). *The more you drink, the harder you fall: A systematic review and meta-analysis of how acute alcohol consumption and injury or collision risk increase together*. *Drug and Alcohol Dependence*. 110:108–16.

Toumbourou JW m.fl. (2007). *Interventions to reduce harm associated with adolescent substance use*. *Lancet*, 369(9570): p. 1391–401.

Vardavas CI, Filippidis FT & Agaku IT (2013). *Determinants and prevalence of e-cigarette use throughout the European Union: a secondary analysis of 26 566 youth and adults from 27 countries*. *Tobacco control*:10.1136.

West P (1997). *Health inequalities in the early years: Is there equalization in youth?* *Social Science and Medicine*, 44: 833–858.

www.1177.se. *Läkemedel och alkohol – Vad händer i kroppen?* Sidan uppdaterad 2011-04-27. Nedladdat 2014-11-03. 1177 Vårdguiden.

www.fass.se. *Läkemedel och hälsa – Alkohol och läkemedel*. Sidan uppdaterad 2013-03-11. Nedladdat 2014-11-03. Stockholm: Läkemedelsindustriföreningens Service AB (LIF).

www.lakemedelsverket.se – *Frågor och svar om e-cigarett*. Sidan uppdaterad 2014-09-16. Nedladdat 2014-11-10.

www.scb.se. *Karta över H-regionernas omfattning*. Nedladdat: 2014-11-04.